

S T U D I A

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

HISTORIA

2

EDITORIAL OFFICE: Republicii no. 24, 400015 Cluj-Napoca ♦ Phone 0264-40.53.52

SUMAR - CONTENTS - SOMMAIRE - INHALT

- ALEXANDRU SIMON, În jurul bătăliei de la Vaslui (1474-1475). Considerații asupra relațiilor dintre Regatul Ungariei, Moldova și Țara Românească • *Around the Battle of Vaslui (1474-1475). Thoughts on the Relations between the Kingdom of Hungary, Moldavia and Wallachia*3
- MIHAI FLORIN HASAN, Stat și biserică în Moldova în vremea lui Vasile Lupu (1634-1653) • *State and Church in Moldavia During Vasile Lupu (1634-1653)* 27
- VARGA ATTILA, Politica școlară a Curții de la Viena la finele secolului XVIII și începutul secolului XIX. Seminariile și învățământul teologic superior de pe teritoriul Ungariei • *The School Policy of the Vienna Court at the End of the 18th and the Beginning of the 19th Century. Seminaries and Upper Theological Education in Hungary*43
- FLORIN ȘTEFAN, István Széchenyi și românii din Transilvania • *István Széchenyi and the Romanians of Transylvania*..... 53
- LORAND MADLY, Zwischen Wirren und Ordnung. Die Letzten Monate des Jahres 1849 und die Siebenbürger Saschen • *Între haos și ordine. Sașii transilvăneni în ultimele luni ale anului 1849* 67

VALER RUS, Schimbarea conducerii Reuniunii Femeilor Române reflectată în corespondența dintre Timotei Cipariu și Iacob Mureșianu (1855-1865). "Uniți" și "neuniți" pe drumul afirmării națiunii • <i>The Change in the Leadership of the Romanian Women Association Mirrored in the Correspondence Between Timotei Cipariu and Iacob Mureșianu (1855-1865). "Uniates" and "Non-Uniates" on the Road to National Assertion</i>	77
SIMONA FĂRCĂȘAN, The Jewish Scholar in the Old Kingdom Between Tradition and Modernization (the 19th Century) • <i>Cărturarul evreu din Vechiul Regat între tradiție și modernitate (secolul XIX)</i>	85
MARIUS EPEL, Die Voraussetzungen der Zusammenarbeit zwischen Vasile Mangra und den politischen Machträgern aus Budapest • <i>Antecedentele colaborării lui Vasile Mangra cu puterea politică de la Budapesta</i>	93
LUCIAN DRONCA, Băncile românești din Transilvania în anii primului război mondial • <i>The Romanian Banks of Transylvania in the Years of World War I</i>	101
CLAUDIA URSUȚIU, Între reușită și eșec. Politici școlare evreiești în Parlamentul României (1922-1931) • <i>Between Success and Failure. Jewish School Policies in the Romanian Parliament (1922-1931)</i>	113
PETER KOPECKY, Etica și eficiența în diplomatie - provocare în viitoarea Europă Unită • <i>Ethics and Efficiency in Diplomacy - A Challenge for the Future United Europe</i>	139

CRONICĂ

O manifestare de înaltă ținută științifică și o perspectivă promițătoare (ALEXANDRU SIMON)	151
--	-----

ÎN JURUL BĂTĂLIEI DE LA VASLUI (1474-1475). CONSIDERAȚII ASUPRA RELAȚIILOR DINTRE REGATUL UNGARIEI, MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ

ALEXANDRU SIMON

ABSTRACT. *Around the Battle of Vaslui (1474-1475). Reflections on the Relations between the Kingdom of Hungary, Moldavia and Walachia* The events in late autumn 1474 and winter 1475 connect and illuminate, in a particular fashion, the distinctive political features of three states, Hungary, Moldavia and Walachia, caught up in the same frontier environment, in front of the Ottoman Empire. While, Hungary and Moldavia are intimately linked with the ambitions and habits of their rulers, Mathias Corvinus (1458-1490) and Stephen the Great (1457-1504), Walachia resembles a medieval orphan with several foster parents, both from inside and outside Walachia, north and south as well, eager to assure their own safety by maintaining control over the state south of the Carpathians. A decisive role, nonetheless temporary inside the area's political pattern, was played by the battle of Vaslui in January 1475, which marked Stephen's emergency as an European ruler and opened the way for Matthias' brief return to the southern front, while assuring the space for a small inside look on a struggle for survival, covered by ambitions. Therefore its chronological impact stretches.

Înainte de Vaslui, Ștefan cel Mare se ridică ca un monarh și vasal problemă¹. După Vaslui, Ștefan este un mare conducător creștin, o speranță, un monarh și vasal problemă². Adaosul și nu transfigurarea este cuvântul care arată calea politică deschisă domnului după 10 ianuarie 1475³. Pare mai ușor să spui ce a însemnat Vasluiul, care a fost rolul victoriei, decât să precizezi ce a pregătit-o, care a fost rolul lunilor premergătoare bătăliei în viitoarele evoluții. Mai ales în plan creștin local, evenimentele din Țara Românească din noiembrie-decembrie 1474 au o mare valoare. Ele implică un regat, două domnii și un imperiu.

¹ P.P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în "AARMSI", s. III, t. XV, 1933-1934, p. 64; Șerban Papacostea, *Un episode de la rivalité polono-hongroise au XVIe siècle: l'expédition de Matia Corvin en Moldovie (1467) à la lumière d'une nouvelle source*, în "RRH", VIII, 1969, 6, p. 967-979; idem, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare* (=Ș. Papacostea, *Relațiile*), în "RdI", XXXV, 1982, 5-6, p. 607-638; Ileana Căzan, Eugen Denize, *Marile puteri și spațiul românesc în secolele XV-XVI* (=I. Căzan, E. Denize, *Spațiul*), București, 2001, p. 88 sqq.

² Alexandru V. Boldur, *Ștefan cel Mare voievod al Moldovei (1457-1504). Studii de istorie socială și politică*, Madrid, 1970, p. 207-210; Ș. Papacostea, *La guerre ajournée: les relations polono-moldaves en 1478. Réflexions en marge d'un texte de Filippo Buonaccorsi-Callimachus* (=Ș. Papacostea, *Guerre*), în "RRH", XI, 1972, 1, p. 3-21; Kenneth M. Setton, *The Papacy and Levant (1204-1571)*, volumul II, *The Fifteenth Century*, Philadelphia, 1978 (=K.M. Setton, *Papacy*), p. 294-300, 321-323.

³ Ș. Papacostea, *De la Colomeea la Codrîi Cosminului (poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în "RSL", XVII, 1970, p. 525-554 (=Ș. Papacostea, *Poziția*); Sergiu Iosipescu, *Contribuții la istoria Moldovei lui Ștefan cel Mare*, în "AIIX", XXIX, 1992, p. 62-64; E. Denize, *Stephen the Great and His Reign* (=E. Denize, *Stephen*), Bucharest, 2004, p. 84-93.

Conflictul românesc și lupta creștină

Între 1457-1473, singura problemă majoră avută de Suceava cu Istanbulul a fost la luarea Chiliei în 1465 din mâna fidelului și reprezentantului otoman Radu cel Frumos⁴. Plata tributului, episodul militar pro-otoman din 1462, și rămânerea practică, nu verbală, în afara proiectelor anti-otomane îi asiguraseră liniștea unui Ștefan care prin conflictul său cu Radu deschis din luna februarie 1470 și chiar prin longevitatea sa monarhică, la limită, în condițiile vasalității otomane își tensiona însă relațiile cu Poarta⁵. Creșterea tensiunii în sud, dusese și la creșterea, mai puțin evidentă, a tensiunii în nord, în Polonia, garant și suveran creștin al Moldovei tributare⁶. În schimb, se disipa atmosfera încărcată din vest, după eșecul huniad de la Baia, după dispariția lui Petru Aron, pretendentul susținut de Matia, și după conflictul deschis de Radu cu Brașovul, micșorându-se distanța politică dintre Matia Corvin și Ștefan cel Mare, care evitase să susțină atacul jagiellon asupra Ungariei din 1471⁷.

Erau evoluții de durată, chiar și conflictul cu Țara Românească părând să fie, după 1473, supus unei relative acalmii presărate cu acuze reciproce și cu eforturi polone de mediere⁸. Înainte de a primi sens anti-otoman, tensiunile creștine, erau mari, atât de mari, nu doar între statele române, încât la Cracovia, se vorbea de supunerea secuilor reprezentatului jagiellon în sud, Ștefan⁹. Când pacea (1474) punea capăt, pe moment, confruntării dintre

⁴ Alexandru Lapedatu, *Radu cel Frumos (iunie 1462-ianuarie 1474)*, în "Transilvania", XXXIII, 1902, p. 13-39 (=Al. Lapedatu, *Radu*); P.P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chiliei* (=P.P. Panaitescu, *Legăturile*), în "RSL", III, 1958, p. 102-115; Nicolae Stoicescu, *Vlad Țepeș* (=N. Stoicescu, *Vlad*), București, 1976, p. 138-139.

⁵ Constantin A. Stoide, *Legăturile dintre Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea* (=C.A. Stoide, *Legăturile*), în "SCȘI", VII, 1956, 1, p. 59-73; P.P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare și orașul București* (=P.P. Panaitescu, *Ștefan*), în "Studii", XII, 1959, 1, p. 9-23; vezi și John Van Antwerp Fine Jr., *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor, 1996 (reprint), p. 548 sqq.

⁶ Ș. Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire Ottoman au XVe siècle, le cadre international des rapports établis en 1455-1456*, în "RRH", XIII, 1974, 3, p. 445-460; Ștefan S. Gorovei, *La paix moldo-ottomane de 1486 (Quelques observations en marge de textes)*, în "RRH", XXI, 1982, 3-4, p. 405-421.

⁷ Ș. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV-XVI)*. *Drum și stat* (=Ș. Papacostea, *Începuturile*), în "SMIM", X, 1983, p. 9-55; Vasile Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria* (=V. Pârvan, *Relațiile*), în idem, *Studii de istorie medie și modernă* (ediție Lucian Nastasă), București, 1990, p. 129-206; Ioan-Aurel Pop, *Relații între Transilvania și Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare* (=I.-A. Pop, *Relații*), în "AMN", XXXI², 1994, p. 11-21; Leon Șimanschi, Dumitru Agache, *Moldova între anii 1469 și 1473: program de guvernare și conjuncturi politice* (=L. Șimanschi, D. Agache, *Moldova*), în "AIIX", XXXV, 1998, p. 1-18.

⁸ Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în secolele XV și XVI. Texte slave cu traduceri, adnotațiuni istorice și o introducere asupra diplomaticeii vechi românești* (=Documente Brașov) volumul I, 1413-1508, București, 1905, no. 272, p. 328-329, no. 273, p. 330; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor* (=Hurmuzaki), volumul XV-1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene Bistrița, Brașov, Sibiu, 1358-1600* (editate de N. Iorga), București, 1911, no. 131, p. 75-76; no. 133, p. 77; no. 137, p. 79-80; [Jan Długosz] Joannes Długossis [seu Longini], *Historiae Polonicae libri XII*, în idem, *Opera Omnia* (cura Alexandri Przewdziecki edita), volumul XIV, Cracoviae, 1878 (=Długosz), p. 600-601.

⁹ *Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 137, p. 80; *Długosz*, p. 621; I. Căzan, E. Denize, *Spațiul*, p. 112.

Matia și Cazimir, iscate de disputa pentru coroana boemă¹⁰, se creionează imaginea unui Ardeal înlăcrimat pentru că nu ajunsese sub autoritate polonă¹¹. Timpul pare să se fi grăbit.

Accelerarea se suprapune pe multiplicarea mesajelor cruciate, transmise de Roma, Veneția, sau doar anti-otomane, cele expediate de Uzun Hasan, și recepționate de Ștefan¹². Într-o situație care, datorită eșecului lui Uzun Hasan, a problemelor avute de Veneția, Roma și Buda¹³, nu trăda în cadru politic larg implicarea de tip cruciat¹⁴, Ștefan îl atacă pe Radu, înlocuindu-l pe tronul Țării Românești cu Basarab Laiotă, “recrutat” de Ștefan încă din 1472¹⁵, din familia Dăneștilor, rivala tradițională a Drăculeștilor, din care făcea parte Radu și fratele său Vlad, prizonierul lui Matia¹⁶. Succesul este de scurtă durată, peste o lună, în 23 decembrie 1473, Laiotă este alungat și Radu reînscăunat, akângii lovind sudul Moldovei¹⁷.

În martie 1474, Ștefan a intervenit în Țara Românească și a *ars țara aproape cu totul*, dar tot nu a reușit să o păstreze sub control¹⁸. În august și octombrie, alte expediții moldave au avut loc, cu același efect temporar¹⁹. Între timp, Ștefan reluase contactele cu adversarii lui Mehmed, accentuând diplomatic distanțarea de Istanbul. Se putea vorbi²⁰, atât de intenția otomanilor de a-l ataca pe Ștefan, cât și despre pacea pe care el ar fi făcut-o cu sultanul. Era o atmosferă de așteptare, de ezitare. Cu trupele pregătite pentru intervenția în Moldova, Poarta solicita trimiterea tributului pentru închiderea conflictului²¹. Campania din

¹⁰ *Urkundliche Nachträge zur Österreichisch-Deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III* (=“FRA”, XLVI), gesammelt und herausgegeben von Adolf Bachmann, Wien, 1892, no. 157, p. 168; no. 190, p. 202; no. 232, p. 253; Jörg K. Hoensch, *Matthias Corvinus: Diplomat, Feldherr und Mäzen*, Graz, 1998, p. 136.

¹¹ *Vezi Długosz*, p. 603; *Pace inter Poloniae et Hungariae Reges confecta, exercitus dimittuntur, cum dolore Transylvanensium, qui ad Kazimirium Poloniae Regem, se et sua illi dedentes frustra venerant*

¹² Mayer J. Halévy, *Les guerres de Etienne le Grand et d'Uzun Hasan d'après la “Chronique de la Turquie du candiate Elie Capsali (1520)”*, în “SAO”, I, 1957, p. 189-199; Lajos Tardy, *Beyond the Ottoman Empire. 14th-16th Century Hungarian Diplomacy*, Szeged, 1978, p. 55 sqq.

¹³ K.M.Setton, *Papacy*, volumul II, p. 293 sqq.; Ferenc Szakály, *Phases of Turko-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács. 1365-1526* (=Fr.Szakály, *Phases*), în “AOASH”, XXXIII, 1979, p. 65-111; Șt.S. Gorovei, *1473 Ștefan, Moldova și lumea catolică* (=Șt.S.Gorovei, *1473*), în “AIHX”, XXIX, 1992, p. 77.

¹⁴ Cf. Mihail Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques*, în “REI”, XXXVII, 1969, I, p. 68; Ștefan ar fi încetat să plătească tribut încă din 1471. Ar fi fost o ostilitate mai îndelungată, care cerea însă o altă poziție otomană.

¹⁵ *Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 137; p. 79; vezi și Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării românești cu Sibiul în secolii XV și XVI* (=Documente Sibiu), Cluj, 1927 (extras din “AIINC”, IV, 1926-1927, no. 1, p. 11; no. 2, p. 12; Grigore G. Tocilescu, *534 documente slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346-1603. Din arhivele orașelor Brașov și Bistrița* (=Documente 1346-1603), București, 1931, no. 77, p. 74.

¹⁶ A.D. Xenopol, *Lupta între Drăculești și Dănești*, în “AARMSI”, s. III; t. XXX, 1907-1908, p. 183-272; Ștefan Andreescu, *Vlad Tepeș (Dracula) între legendă și adevăr istoric* (=Șt. Andreescu, *Vlad*), București, 1976, p. 113-119; Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova a. 1324-1881* (=C.Rezachevici, *Cronologia*), București, 2001, p. 116; vezi și *Diplomatarium relationum reipublicae regasane cum regno Hungariae. Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára* (összeállította Gelcich József), Budapest, 1887 (=Ragusa), no. 385, p. 631.

¹⁷ *Letopiseșul anonim al Moldovei; Cronica moldo-germană*, în *Cronicle slavo-române din secolele XV-XVI publicate de Ioan Bogdan* (ediție P.P. Panaitescu), București, 1959 (=Cronicle), p. 17, 32; poate ea fost și considerată drept o reacție suficientă. Până la Vaslui nu se mai lovește Moldova, deși este însă arsă Oradea..

¹⁸ *Cronica moldo-germană*, p.32; vremea nefavorabilă reprezintă explicația cronicarului german.

¹⁹ C.A. Stoide, *Legături*, p. 63; C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 108-109; E. Denize, *Stephen*, p. 73-74.

²⁰ Nicolae Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare* (=N.Grigoraș, *Ștefan*), Iași, 1982, p. 108-110; E. Denize, *Ștefan cel Mare și luptele cu turcii. O nouă abordare* (=E. Denize, *Ștefan*), în “SMIM”, XIX, 2001, p. 115-128.

²¹ *Așik Paşa Zade*, în *Cronici turcești privind țările române. Extrase, volumul I, Secolul XV-mijlocul secolului XVII* (întocmit de M. Guboglu și M. Mehmet), București, 1966 (=Cronici turcești), p. 95.

octombrie a lăsat ruptura definitivă ca unică realitate politică²². Semnalele vestice erau pozitive²³. Pe 28 noiembrie, solicitând ajutorul “lumii creștine libere”, Ștefan îl recunoștea pe Sixt IV drept cap al creștinătății²⁴. Peste șase săptămâni, a urmat victoria de la Vaslui²⁵.

Anterior, în octombrie, trupele ungare, venite cu Basarab Țepeluș, moldave, sosite tot cu Basarab Laiotă, se ciocniseră în Țara Românească după alungarea lui Radu de către Ștefan. În a doua fază, Laiotă a fost învins. Țepeluș a fost la rândul său alungat, de turci²⁶.

Cu acest bagaj, Ștefan intrase în spațiul cruciat. *lupta pentru creștinătate*. *Cruciada* era o funcție a *creștinătății*²⁷. Deși, în corelație cu tergiversările și automatismele politice ale vecinilor și noilor săi colaboratori-“suzerani”, Roma și Veneția, Ștefan ajunge să caute în 1475 și 1476 și soluționarea diplomatică a conflictului cu Imperiul Otoman, el rămâne pe calea războiului, primele negocieri sigure cu Poarta apărând abia la sfârșitul lui 1479²⁸. Cel târziu atunci, “miracolul” și “mirajul” creștin din ianuarie 1475 se risipise în mare parte²⁹.

Creștinătatea, pentru care Ștefan se vedea intrat în luptă, nu era defel un bloc, și cu atât mai puțin unul intransigent. Și “monstrul” otoman își avea partea sa de “nuanțe”³⁰. Un proces, chiar simplu în reglarea sa, de maturizare statală îi asigura forței trecute din Asia în Balcani coerența necesară balansului între continente³¹. Ea nu distrugea nediscriminativ. Selecta, găsea piloni pentru noua stăpânire între vechile raporturi³². O forță comparabilă cu a sa nu putea fi opusă de adversari, în special de cei creștini, decât printr-o amplă coagulare³³. În 1444, coaliția creștină, gândită să funcționeze pe uscat și pe mare, sfârșise în catastrofă³⁴.

I. Cadrele unei bătălii

La Vaslui, Ștefan intră în istoria europeană, “acum”, a *creștinătății*, “atunci”³⁵. Exprimarea, “limbă de lemn” în secolul XV și în secolul XXI³⁶, are calitatea relevării mizei

²² N. Grigoraș, *Ștefan*, p. 180-182; E. Denize, *Stephen*, p. 74-76.

²³ Șt.S. Gorovei, 1473, p. 77-78; E. Denize, *Ștefan*, p. 124.

²⁴ *Hurmuzaki*, volumul II-2, 1451-1510 (editate de Nicolae Denșușianu), București, 1891, no. 202, p. 224.

²⁵ Alexandru I. Gonța, *Tactica și strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de lângă Vaslui* (=Al.I.Gonța, *Vaslui*), în “RdI”, XXVIII, 1975, I, p. 61-62.

²⁶ *Cronica moldo-germană*, p. 32; C.A. Stoide, *Legăturile*, p. 67; C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 109.

²⁷ Norman Daniel, *Crusade Propaganda*, în *A History of the Crusades*, volumul VI, *The Impact of the Crusades on Europe* (edited by Harry W. Hazard, Norman P. Zacour, Madison, 1989, p. 96.

²⁸ Vezi I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare* (=Documente Ștefan), volumul II, *Hrisoave și cărți domnești, 1493-1503. Tractate, acte omagiale, solii, privilegii comerciale, salv-conducte. Scrisori 1457-1503*, București, 1913, no. 157, p. 355; Ș. Papacostea, *Relațiile*, p. 624; E. Denize, *Stephen*, p. 106.

²⁹ Evoluțiile anti-otomane din anii 1474-1478 și la Nicolae Iorga, *Veneția în Marea Neagră*. III. *Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor* (=N. Iorga, *Veneția*), în idem, *Studii asupra evului mediu românesc* (ediție Ș. Papacostea), București, 1984, p. 230-296.

³⁰ Halil Inalcik, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, London, 1973, p. 27-29; 47-49; Metin Kunt, *State and Sultan up to the Age of Süleyman: Frontier Principality to World Empire*, în *Süleyman the Magnificent and His Age: The Ottoman Empire in the Early Modern World* (edited by Metin Kunt, Christine Woodhead), London-New York, 1995, p. 3-29.

³¹ Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650. The Structure of Power*, New-York, 2002, p. 21 sqq.

³² Vezi și Halil Inalcik, *Ottoman Methods of Conquest*, în “SI”, II, 1954, p. 104-129.

³³ Norman Housley, *The Later Crusades. From Lyons to Alcazar 1274-1580*, Oxford-New York, 1992, p. 93.

³⁴ Vezi, de exemplu, Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara* (ediția a II-a), București, 1968, p. 109-110.

³⁵ A se vedea, de exemplu, recent Klaus Oschema, *Der Europa-Begriff im Hoch- und Spätmittelalter. Zwischen geographischen Weltbild und kultureller Konnotation*, în “JEG”, II, 2001, p. 191-236.

³⁶ Principalele linii în Norman Daniel, *Crusade Propaganda*, în *A History of the Crusades* (general editor K.M. Setton), volumul VI, *The Impact of the Crusades on Europe* (edited by Harry W. Hazard, Norman P.

reprezentante de bătaie, după, dar și înainte de desfășurarea ei. Deși, trimite la descrierea și folosirea luptei, “intrarea” atrage atenția asupra detaliilor ei politice, cvasi-mecanice.

1. Pentru ianuarie 1475

Conform cronicii lui Jakob Unrest, *Wasser-Weyda*, după ce a fost nevoit să vină cu turcii în Moldova, l-ar fi ajutat substanțial pe Ștefan, dușmanul său de mai demult, pe care-l informase în secret de intenția sa de a-i părăsi pe turci³⁷. Informația nu se potrivește cu scrisoarea circulară a lui Ștefan de după lupta de la Vaslui (25 ianuarie 1475). În aceasta se anunța că voievodul Țării Românești venise cu toată puterea asupra sa, și doar atât³⁸. Tocmai nepotrivirea cronicii cu o scrisoare cunoscută peste tot în Europa³⁹ o face credibilă. Unrest, altfel bine informat, n-ar fi riscat o fabulație evidentă în aceste condiții⁴⁰. Rămâne de identificat voievodul și de conciliat sau nu informația cu cea transmisă de Ștefan.

Implicarea munteană era cunoscută la Turda, în 24 ianuarie 1475⁴¹. Se aflase despre “aprovizionarea transalpină” a turcilor. Se știa că, spre sfârșitul luptei, când trupele lui Ștefan trecuseră în avantaj, *ex alia parte*⁴² *Bozarad Maior*⁴³, *qui erat in quodam castro obsessus per Turcos, videns fugam Turcorum, de castro prosiluit et magna damna Turcis fugientibus intulit*. O traducere literală este: *din cealaltă parte/pe de altă parte, Basarab cel*

Zacour), Madison, 1989, p. 95-97; vezi și Gyula Rászó, *Die Türkenpolitik Mathias Corvinus* (=Gy. Rászó, *Türkenpolitik*), în “AHASH”, XXXII, 1986, p. 3-50; Andrei Pippidi, *La croisade au bas Danube: les Roumains comme-Rempart de la chrétienté*, în *Histoire des idées politiques de l'Europe Centrale* (édité par Chantal Delsol et Michel Maslowicki), Paris, 1998, p. 81-83

³⁷ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor* (=Acte), volumul III [-1], București, 1898, p. 96; Jakob Unrest, *Österreichische Chronik* (herausgegeben von Karl Grossman), Weimar (reprint München, 1982), 1957 (=Unrest), p. 42-44 (=“MGH”, *Scriptores Rerum Germanicarum. Novae Series*, XI); în comparație, vezi și Kemal Paşa Zade, în *Cronici turcești*, volumul I, p. 209-211.

³⁸ *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (=“FRT”, IV), collegit et edidit Andreas Veress, volumul I, 1468-1540, Budapeșt, 1914 (=Acta), no. 9, p. 9.

³⁹ *Acte, op.cit.*, p. 54-55, 91-92; Adolf Armbruster, *Jakob Unrest Ungarische Chronik* (=A. Armbruster, *Unrest*), în “RRH”, XIII, 1974, 3, p. 473-508; C.A. Stoide, *Legăturile*, p. 68, nota 42; vezi și Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor* [ediție Dinu C. Giurescu], volumul II, *De la Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul*, București, 2000, p. 49, 86; iar, cf. N. Iorga, *O cronică munteană în grecește pentru secolul al XV-lea* (=N. Iorga, *Cronică*), în “AARMSI”, s. III, t. XIX, 1936, p. 147-151; idem, *Istoria românilor* (=N. Iorga, *Istoria*), volumul IV, *Cavalerii* (îngrijit de Stela Cheptea și Vasile Neamțu), București, 1994, p. 128-132; la baza textului lui Unrest ar sta o cronică, în greacă, a Țării Românești.

⁴⁰ În plus “sucirea” munteană, dar nici ajutorul ungar, cu atât mai mult implicarea polonă (ruteană), nu sunt cunoscute nici în scrisoarea de la Buda, în germană, din 24 februarie, având un autor, care se informase de la *Menign* și, înainte, de la un român, și un destinatar, rămași necunoscuți (*Acte*, p. 92-95), și care forma un pachet cu varianta în germană a circularei lui Ștefan din urmă cu o lună (*ibidem*, p. 92, nota 2), și în care dacă ajutoarele străine erau omise, asocierea muntenilor apare, sub forma turtită, a domnului din țara *Hawoscholwee* [=Țara Românească, în limba maghiară *Havasalföld*].

⁴¹ *Acta*, no. 8, p. 7-8; V. Pârvan, *Relațiile*, p. 158-159.

⁴² *Ex alia parte* are rol de legătură între rolul lui Basarab și ofensiva creștină, soldată cu numeroși prizonieri, cuvintele putând însemna și *din cealaltă parte* și *pe de altă parte*, ambele cu același grad de probabilitate, fără ca alegerea uneia dintre ele să influențeze sensul traducerii (*Acta*, no. 8, p. 8).

⁴³ Tepeleș era numit *Parvus Bozzorab*, la 1476 (*Hurmuzaki*, volumul, XV-1, no. 163, p. 93), *Mlad*, în timpul domniei sale (*Documenta Romaniae Historica* (=D.R.H.), seria B, *Țara Românească* volumul I, 1250-1500 (volum întocmit de P.P. Panaitescu și Damaschin Mioc), București, 1966, no. 155, p. 258.

*Bătrân, ținut sub supraveghere de turci în acea tabără, a ieșit din ea și le-a făcut mare pagubă turcilor, care fugeau*⁴⁴. Distanța mică de timp și spațiu dau credibilitate sursei⁴⁵.

Dar, Jan Długosz îl înfățișează ca domn al *Bessarabiae*-i, în ajunul Vasluiului, pe Radu, reinstalat pe tron chiar de Mehmed II⁴⁶. Dacă n-ar exista scrisoarea de la Turda, *Wasser-wajda*-ul lui Unrest ar deveni *Radulone*-ul lui Długosz, o identitate surprinzătoare, și, prin ea, o schimbare de proporție în atitudinea lui Radu. O asemenea schimbare, dar și numai participarea lui Radu la lupta de la Vaslui, n-ar fi trebuit să scape atenției scrisorii de la Turda, el nefiind un necunoscut în Transilvania⁴⁷. Iar, pentru Długosz, domnul Țării Românești alungat de Ștefan și înlocuit cu Basarab Țepeluș (1477), era tot Radu, deși atunci domnea Laiotă⁴⁸. Cel din urmă a fost “descoperit” ca voievod al *Bessarabiae*-i de Długosz abia în 1476, sub numele de *Thotrusch*⁴⁹. Długosz nu știa nici măcar că Laiotă fusese pus, în anii 1473 și 1474, pe tron de Ștefan, dar, aici, “vina” pare să aparțină solilor

⁴⁴ Cf. C.A. Stoide, *Legăturile*, p. 67; Ș.Papacostea, *Relațiile*, p. 617, 621, după alungarea sa, Laiotă se retrăsese într-o cetate (greu de înțeles de ce nu se refugiase în Moldova ca anterior). Ieșise din ea, la retragerea turcilor, alungându-l pe Radu de pe tron, pentru a se înțelege cu ei, peste puțin timp

Castra este folosit de Radu (1472), gata de luptă cu Ștefan, pentru tabără (*Hurmuzaki, op. cit.*, no. 137, p. 80). Cetățuie (1471), este, la Ștefan, *fortalicia* (*Documente Ștefan*, volumul II, no. 139, p. 312). Iar, *castellae* sunt fortificațiile cucerite de Matia (Archivio Segreto Vaticano (=A.S.V.), Miscellanea, Armadi, II-20, f. 47(51), v. [1483]). *Castra* pentru cetate apare într-o scrisoare a lui Matia către Ștefan (*Hurmuzaki*, volumul II-1, 1451-1575 (editat de N. Densușianu), București, 1891, no. 7, p. 5). În 1465, folosește *castra* pentru tabără, *datum in castrum in vado fluvii Drawe* (*Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia* (=M.V.H.), seria I, volumul VI, Vilmos Fraknói, *Mathiae Corvini Hungariae Regis epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae*, Budapest, 1891, no. 42, p. 62). Folosește și *arca* [!; celulă], la 1476, pentru cetatea în care se refugiase Laiotă (*Acta*, no. 25, p. 28).

Datorită contextului (vezi și C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 108, 110), în care este folosit la 1475, *castra* trebuie să însemne tabără întărită, în conformitate cu campania otomană și cu ținerea muntenilor de către otomani la urmă ([Giovanni Maria Angioello] Donato Da Lezze, *Historia Turchesca* (ediție I. Ursu), București, 1910, p. 136; la 1476, Laiotă era ținut de o parte a taberei otomane, în spatele ei, în pofida episodului din 1475, turcii neavând altă soluție decât să-l țină în aceeași poziție, acum când dispunea și de forțe superioare celor de la Vaslui, așezându-l în prima linie, numai din această perspectivă, riscul dezertării era mai mare). Dacă traducerea ar fi *cetate*, lucru dificil și datorită negăsirii unui loc pentru ea, ar putea deveni funcțională fraza lui Długosz, *Caesar Mahumeth omnes arcas et munitiones in Bessarabia, et Montania, tradente sibi ultronee Bessarabiae Voieuoda Radulone, occupans, et in suam potestatem redigens* (*Długosz*, p. 610), *Muntenia*, fiind dată lui Laiotă, *Basarabia*, lui Radu, pe linia rivalității dintre Dănești și Drăculești (A.D. Xenopol, *Lupta*, p. 252 sqq.) care ducea la aranjarea hărții în favoarea Porții. În contextul cronistic de față, este o evoluție puțin probabilă.

⁴⁵ Dacă Matia, căruia îi era destinată probabil scrisoarea, fără ca acest lucru să fie precizat de ea (Iván Nagy, Albert B. Nyáry, *Magyar diplomaciai emlékek. Mátyás király korából 1458-1490* (= “MHH”, V, *Acta Extera*), volumul II, [1466-1480], Budapest, 1877 (=M.D.E.), no. 208, p. 299-300), mințea, denatura, nu însemna că și oamenii săi îl mințeau datele trimise. Presupunerea că scrisoarea ar fi, în special, o plăsmuire, implică inducerea unei cantități impresionante de materie subiectivă în redare,

⁴⁶ *Długosz*, p. 609-610; nu este exclus să se fi referit la evenimentele din iulie-septembrie 1474 (C.A. Stoide, *Legăturile*, p. 63-64; C.Rezachevici, *op.cit.*, p. 109). El continuă redarea intervenției otomane cu presiunile făcute de Mehmed asupra lui Ștefan (*Długosz, op.cit.*), ori, din sursele turce, aceste presiuni au fost făcute cu ceva timp înainte de trecerea Dunării de otomani (*Aşik Paşa Zade; Mehmed Neşri*, p. 95, 127, iar presupusa reinstalarea lui Radu poate să fi avut loc, doar cu puțin timp înainte de Vaslui (*Letopisețul anonim*, p. 17; *Cronica moldo-germană*, p. 32; C. Rezachevici, *op.cit.*, p. 111-112).

⁴⁷ De exemplu A.D. Xenopol, *Istoria*, volumul II, p. 249-256; Al. Lapedatu, *Radu*, p. 19-25.

⁴⁸ *Długosz*, p. 665; C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 119.

⁴⁹ *Długosz*, p. 651; vezi și Ilie Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Długosz* (=I. Minea, *Długosz*), Iași, 1927, p. 61-63; Unrest cu *Wasser-wajda* rămâne mai aproape de numele lui Laiotă.

moldavi la Cracovia. Ei amintiseră doar succesele domnului lor, alungarea lui Radu, și, apoi, revenirea acestuia care-i ucisese pe căpitanii lăsați în Țara Românească de Ștefan⁵⁰.

Spre deosebire de Unrest, Długosz n-are susținerea actului de epocă. Varianta sa asupra unor evenimente petrecute în condiții confuze⁵¹, trebuie privită cu prudență maximă, rod, mai ales, al confuziei simplificatoare. Celelalte trei variante (Unrest, anonimul din Turda, Ștefan) trebuie acceptate ca veridice, în parte⁵², iar Laiotă privit ca domn al Țării Românești în 10 ianuarie 1475⁵³. Se poate spune, de la început, că Ștefan omite, cu bună știință, ajutorul transilvan (ungar) primit-aici se acoperea, și forța, parțial adresând circulara, în primul rând coroanei ungare⁵⁴ -și cel muntean, tardiv-aici rămânea descoperit⁵⁵.

2. Din ianuarie 1475

În problema relatărilor creștine, de epocă, numeroase, construite în general pe cele două scrisori din 24 și 25 ianuarie, în primul rând pe a doua⁵⁶, și susținute, istoriografic, mai ales, de cele cronice ne-moldave ale lui Długosz și Unrest, bine informate, un rol esențial revine intereselor care “mișcă” scrisorile⁵⁷. Cea de la Turda, destinată cel mai probabil lui Matia, accentuează rolul ne-moldavilor, fără a minimaliza victoria ori meritul moldav, pus însă într-un cadru ungaro-transilvano-muntean de contra-pondere⁵⁸. Cea de la Suceava, adresată, în primul rând, *coroanei ungare*⁵⁹, pune în evidență pericolul absolut înfruntat de Ștefan singur, condiție esențială pentru gloria sa care trebuia să determine susținerea reală⁶⁰.

⁵⁰ Długosz, p. 600-601; și ei cereau ajutor din cauza acestei revenirii cu sprijin otoman.

⁵¹ Długosz, p. 609-610; N. Stoicescu, *Vlad*, p. 146-147; C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 112-113.

⁵² Rămâne totuși nesigură colaborarea dintre Laiotă și Ștefan. Din sursa de la Turda se vede că Laiotă a acționat la partul târgului (*Acta*, no. 8, p. 8) și nu atunci când lupta era nedecisă, cum prezintă lucrurile cronicarul german (*Unrest*, p. 43-44; *Acte*, volumul III-1, p. 96-97).

⁵³ Cf. C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 112. Laiotă era refugiat la curtea lui Ștefan, deși scrisoarea de la Turda indică contrarul, domnul venit cu turcii fiind Radu, iar cronica sârbă (D. Mioc, *Știri de istorie a românilor în "Letopisețul brancovicesc"*, în "SMIM", IX, 1978, p. 140) așează în același an 6982 (1473-1474) lupta de la Vaslui [1475], moartea lui Radu și cea a lui Tepeș [1476], datând căderea Caffei în 6983 (1474-1475) și campania otomană în 6984 (1475-1476), ultimele două date fiind corecte.

⁵⁴ *Documente Ștefan*, volumul II, no. 153, p. 320 *Acta*, no. 8, p. 8; și așa lăsa de înțeles că a acționat singur, pentru că, prin adresă implicit și Ungariei, cerea principilor să-i trimită în ajutor căpitanii.

⁵⁵ El vorbește doar de susținerea dată de *lo Signor de la Montagna/Herren aus dem land Hawoschohweel/Vaivoda Valachieae* turcilor (M.D.E., volumul II, no. 209, p. 301-302; *Acte*, *op. cit.*, p. 92; *Documente Ștefan*, *op. cit.*). Omișiunea există, firesc, și în *Letopisețul anonim* și *Cronica moldo-germană*, prima nementionând de fel prezența munteană la Vaslui (*Letopisețul anonim*, p. 18; *Cronica moldo-germană*, p. 33).

⁵⁶ *Acte*, *op. cit.*; *Acta*, *op. cit.*; C. Rezachevici, *Ecouri occidentale târzii ale bătăliilor lui Ștefan cel Mare de lângă Vaslui și Valea Mare-Războieni*, în "RdF", XXVIII, 1975, 1, p. 67-71; Costin Feneșan, *Jörg von Nürnberg-o restituire necesară pentru istoria luptelor lui Ștefan cel Mare cu Imperiul Otoman (1475-1476)*, în "RA", LIX, 1982, 3, p. 285-288; Ovidiu Cristea, *La Chronique de Benedetto Dei sur la guerre moldo-ottomane, 1475-1476*, în "RESEE", XXXII, 1994, 3-4, p. 375-377.

⁵⁷ I. Minea, *Długosz passim*; A. Armbruster, *Unrest*, p. 473-508; Heinrich Zeissberg, *Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters*, Leipzig, 1873 (reprint Köln-Graz, 1968), p. 197; Wacława Szelińska, *Jan Długosz: Storico e primo geografo polacco* (=W. Szelińska, *Długosz*), Wrocław-Roma, 1984, p. 12-19; Marian Biskup, *Jan Długosz, istoric al Poloniei și al țărilor din estul Europei Centrale*, în "AIIAI", XXV, 1988, p. 213-224;

⁵⁸ M.D.E., volumul II, no. 208, p. 300; *Acta*, no. 8, p. 8.

⁵⁹ *Documente Ștefan*, volumul II, no. 143, p. 319, 323; *Acta*, no. 9, p. 9.

⁶⁰ *Acte*, volumul III-1, p. 54-55; informațiile, de la creștini și păgâni, ajunse la Veneția, în [Domenico Malipiero], *Annali veneti dall'anno 1457 al 1500 del Senatore Domenico Malipiero ordinati e abbreviati*

Era perfect normal ca istoria Vasluiului, victorie pe care nici Ungaria, nici Polonia nu doreau “să o scape”, să dezvolte două tipuri mari de redări. Una accentuează susținerea huniadă⁶¹, cealaltă insistă pe caracterul eminentemente ștefanian, cu sau fără ajutor polon⁶². În acest ansamblu de interese care pun în mișcare memoria imediată și târzie a înfruntării, este de subliniat că scrisoarea de la Turda, deși destinată foarte probabil Budei, precizează “achiziționarea” secuilor de către Ștefan (*aquisivit auxilium a Siculis*), nu venirea lor la ordinul lui Matia⁶³, distinge între secui și soldații *ex Hungaris armatis 1800*, menționează participarea, cu același statut de mercenari, a *aliis vicinis locis* de partea lui Ștefan, și nu face carieră în cadrul aparatului propagandistic huniad, rămânând, împreună cu utilizarea ei cronică de către Unrest, o pată de culoare⁶⁴. Credibilitatea scrisorii crește și mai mult.

Cele două variante majore, complementare în ansamblul militar și politic acoperit de bătălie, conduc spre interesele, “în formă pură”, ale lui Ștefan și Matia, între care se plasează cazul lui Laită⁶⁵, și spre sfoara politică dintre Buda și Suceava. Ștefan nu spune nimic de ostașii avuți la dispoziție, scrisoarea sa este redactată la pluralul maiestății și are⁶⁶, ca prim destinatar, în intitulajul ei, coroana ungară. Se lasă loc pentru interpretări și rolul lui Matia, dar în viitor, și, totodată, Ștefan își asigură unicitatea cruciată prin acest succes⁶⁷. Atitudinea era complexă. Originea ei în durată scurtă pare să fie de căutat la sud de Carpați.

II. Secvențe transalpine

Vasluiul n-a fost o victorie ușoară. Balanța succesului a înclinat spre turci⁶⁸. Secuții aflați în prima linie a armatei lui Ștefan au fost în mare măsură uciși⁶⁹. Însuși Ștefan a avut un atac de panică înaintea confruntării⁷⁰. La sfârșit însă, dezastrul otoman a fost complet.

Puțin simplă a fost și folosirea mării izbânde reușite în final de Ștefan. Simplitatea nu poate să fi fost prezentă înainte de luna ianuarie 1475. Împotriva ei acționau, ca la Vaslui și după, forța militară a Porții și rivalitățile politice creștine, indiferent de confesiune⁷¹.

dal senatore Francesco Longo (con prefazione annotazioni de Agostino Sagredo); Parte Ia e Ila degli Anali-Guerra co Turchi-Guerre d'Italia, în(=) “ASI”, s.I.,t.VII-1,1843,p.108, 110, 112.

⁶¹ *Acte, op.cit.*, p. 54; *Hurmuzaki*, volumul II-1, no. 12, p. 10; *Dugosz*, p. 622-623; *Cronica moldo-polonă* (de după 1564) p. 180; V. Pârvan, *Relațiile*, p. 159-161; Lajos Elekes, *Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király* (=L. Elekes, *István*), Budapest, 1937 p. 49-56; dar, vezi și [Antonio Bonfini] Antonius de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades cum dimidia* (editores I. Fögel, L.Juhász, B. Iványi), volumul IV, Budapest, 1941 (=Bonfini), p. 52, 82.

⁶² Al.I. Gonța, *Vaslui*, p. 58-61; I. Căzan, E.Denize, *Spațiul*, p. 112, nota 82; polonezii, fie nu au intrat în luptă, poate nici în Moldova (E. Denize, *Stephen*, p.83), fie sunt ruteni, achiziționați ca secuții, de Ștefan, și trecuți la rubrica *aliis vicinis locis* de scrisoarea de la Turda (*Acta*, no. 8, p. 8).

⁶³ *Hurmuzaki*, volumul II-1, no. 13, p. 11; volumul II-2, no. 206, p. 228; într-un act datat și 1474 și 1475, Mihail Fankasy a fost trimis cu 300 de secui în sprijinul lui Ștefan, *fidelem dilectum nostrum* (ceea ce n-ar trebui să surprindă chiar dacă actul ar fi anterior înțelegerii moldo-ungare din vara lui 1475), de Matia. Datorită contextului politic, este mai probabil însă ca documentul să provină din anul 1475.

⁶⁴ M.D.E., *op. cit.*, no. 208, p. 299-300; *Acta, op. cit.*

⁶⁵ *Acta, op. cit.*; vezi și *Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 149, p. 86-87.

⁶⁶ *Documente Ștefan*, volumul II, no. 143, p. 319-323; *Acta*, no. 9, p. 9.

⁶⁷ *Hurmuzaki*, volumul II-1, no. 10, p. 8; no. 12, p. 10; *Acte*, volumul III-1, p. 54; vezi și *Unrest*, p. 43-44.

⁶⁸ *Acte*, p. 92-94; *Acta*, no. 8, p. 8; *Dugosz*, p. 622; Radu Rosetti, *Istoria artei militare a românilor până la mijlocul secolului al XVII-lea* (ediție Petre Otu), București, 2003 (=R. Rosetti, *Istoria*), p. 150-158.

⁶⁹ *Dugosz*, p. 622; Al.I. Gonța, *Vaslui*, p. 55; probabil și cei 1800 de transilvăneni erau în prima linie.

⁷⁰ *Acte, op. cit.*, p. 93-94; N. Iorga, *Istoria*, volumul IV, p. 130.

1. Toamna târzie a anului 1474

În 20 octombrie 1474, oștenii lui Blasius Magyar, voievodul Transilvaniei, *au dobândit țara de la Basarab și au așezat ca voievod pe Țepeluș*⁷², după ce anterior în 4 (*Cronica moldo-germană*) sau 5 (*Letopisețul anonim*) octombrie⁷³, fuseseră respinși, între cele două date, *a perit Radul voievod (Cronica moldo-germană)*⁷⁴, Ștefan, întorcându-se în țară. Notă distonantă face *Cronica moldo-polonă*⁷⁵; care susține că *în octombrie 9 s-au bătut unгурii cu muntenii, peste unğuri era Țapaluș, și au fost învinși unğurii*. Sunt singurele informații “românești” avute despre domnia munteană înainte de bătălia de la Vaslui.

În primul rand, deoarece, datorită apropierii cronologice mai mari de evenimente, trebuie să acordăm crezare *Cronicii moldo-germane* în raport cu *Cronica moldo-polonă*⁷⁶, este de reținut că, cu mai puțin de patru luni înainte de Vaslui, în Țara Românească se ciocniseră trei pretendenți (orientări), Țepeluș (Ungaria), Laiotă (Moldova), Radu (Imperiul Otoman). Dacă Laiotă a fost învins pe 20 octombrie, nu se explică domnia sa în timpul bătăliei de la Vaslui, dacă fie unğurii⁷⁷, fie moldovenii, alături de unğuri⁷⁸, l-au alungat de pe tron. De asemenea, conflictul moldo-ungar, cum se subînțelege, deși nici o cronică nu spune explicit că lupta a fost între moldoveni, alături de muntenii lui Basarab Laiotă, și unğuri, după aceasta întorcându-se abia Ștefan în Moldova⁷⁹, nu se împacă cu prezența transilvăneană la Vaslui și cu strângerea relațiilor dintre Ștefan și Matia în acel timp⁸⁰.

⁷¹ A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană* (=A.D. Xenopol, *Istoria*), volumul II (ediție Nicolae Stoicescu, Maria Simionescu), București, 1986, p. 296-300; E. Denize, *Stephen*, p. 85-93; a se vedea și Ș. Papacostea, *Venise et les Pays Roumains au Moyen Age*, în *Venezia e il Levante fino al secolo XV* (a cura di Agostino Pertusi), volumul I-2, *Storia-Diritto-Economia*, Firenze, 1973, p. 599-625.

⁷² *Cronica-moldo-germană*, p. 32; *Letopisețul anonim*, p. 18, omite autorii eliminării lui Basarab, *au învins și pe Basărabă*, în curgerea cronicii; *în aceiași lună* [octombrie], *la 5 a fost luptă cu unğurii și cu Țepeluș și au fost biruți. Iar la 20 ale aceleiași luni au învins și pe Basărabă*, aceștia putând fi de fapt Ștefan, care i-ar fi învins pe toți; V. Pârvan, *Relațiile*, p. 156

⁷³ *Letopisețul anonim*, p. 18; *Cronica moldo-germană*, p. 32

⁷⁴ *Cronica moldo-germană*, p. 32; continuarea este interesantă *în așa fel încât nimeni nu a știut ce s-a ales de el și la fel de Basarab voievod*, dispariția lui Laiotă fiind în contradicție cu *Letopisețul anonim*, p. 18, care-l prezintă la Războieni, unde, desigur, *Cronica moldo-germană*, p. 34, nu-l înfățișează

⁷⁵ *Cronica moldo-polonă*, p. 180; vezi și L. Elekes, *István*, p. 47-48; N. Grigoraș, *Ștefan*, p. 109-110.

⁷⁶ *Cronicile*, p. XI-XII, 1-5, 25-27. *Letopisețul anonim* nu-i pomenește pe autorii/autorul eliminării lui Laiotă datorită apropierii de Ștefan. Nici un act din culegerile consultate nu-l atestă ardelean (*Hurmuzaki*, volumele II-1, II-2, XV-1, *passim*; *Documente Sibiu, passim*; Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV și XVI* (= *Documente Sibiu-Brașov-Bistrița*), București, 1905, *passim*; *Documente Brașov, passim*; I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolele XV și XVI* (= *Regeste Brașov*), București, 1902, *passim*; *Documente 1346-1603, passim*; P.P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu (1470-1653)*, București, 1938, *passim*; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (= *Ub.*), volumul, VII, *1474-1489* (herausgegeben von K. G. Gündisch), Bukarest, 1991, *passim*; majoritatea actelor slavone cuprinse din culegeri sunt nedatate.

⁷⁷ C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 111-113, cu celelalte opinii enunțate de a-lungul timpului.

⁷⁸ V. Pârvan, *Relațiile*, p. 156; Ilie Minea, *Lucări istorice mărunte 2. Evenimentele moldovenești din anul 1474*, în “CI”, XIII-XVI, 1940, p. 687; N. Stoicescu, *Vlad*, p. 147, nota 59; ideea a fost susținută și după publicarea cronicii moldo-germane; Olgierd Górka, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare (1457-1499)*, în “RIR”, IV, 1934, p. 215-279; V-VI, 1935-1936, p. 1-84; pentru problemele cronistice, vezi și studiul lui Șt. Andreescu, *Începuturile istoriografiei în Moldova*, în “BOR”, XCIII, 1975, 1-2, p. 232-243.

⁷⁹ *Cronica moldo-germană*, p. 32; vezi și A. Pippidi, *Noi izvoare italiene despre Vlad Tepeș și Ștefan cel Mare* (=A. Pippidi, *Izvoare*), în “SMIM”, XX, 2002, p. 17-18; pentru receptarea anului 1474.

⁸⁰ V. Pârvan, *op.cit.*, p. 156-157; I.-A. Pop, *Relații*, p. 15-17.

Incidentul nu-i era necunoscut lui Długosz. La capătul tiradei sale împotriva lui Matia, a nerușinării acestuia în exploatarea Vasluiului, amintește înfrângerea de către Ștefan lui *Magerbalasch* (Blasisus Magyar), care cu 6000 de oameni prăda *Valachia*⁸¹. Întrucât pe Ștefan îl numește, *Woyewoda Valachiae*, Długosz indică ca loc al confruntării Moldova, insinuează cel puțin că aceasta s-ar fi defășurat în Moldova⁸². Datorită informației clare din *Cronica moldo-germană* și minimei logicii politice, statul moldav ca spațiu al luptei și prădăciunile trupelor ungare ca motiv al bătăliei ies din discuție. În plus textul continuă și se încheie cu celebra propunere a lui Ștefan la conducerea consiliului cruciat al principilor creștini (catolici)⁸³. Veridicitatea redării lui Długosz este și mai relativă în aceste condiții.

Cel mai probabil, cum Ștefan a intrat în Țara Românească pe 1 octombrie⁸⁴, iar conflictul cu ungurii a venit pe 4-5, distanța de timp fiind prea mică pentru a se susține o concurență din start, iar Basarab s-a și apucat să pună ordine în țară⁸⁵, cele două armate trebuiau să colaboreze. Anterior, de două ori, în același an, pe cont propriu, Ștefan eșuase⁸⁶.

Acum apăruseră trupele huniade. Implicarea lui Matia, se lega de scandalul ungar provocat de jefuirea Orăzii de către turci în februarie⁸⁷, de oferta sporită făcută de Veneția, în iunie 1474. Urma să primească 15000 de ducați dacă pleacă contra otomanilor și încă 30000 dacă se retrăgeau de la Scutari, asediat din mai, unde amenințau interesele albaneze ale Republicii⁸⁸. În ianuarie, Veneția fusese deja anunțată de Raguza că, dacă Ștefan nu se

⁸¹ Długosz, p. 622; N. Iorga, *Cronica*, p. 148-149, idem, *Istoria*, p. 128, nota 10; idem, *Istoria armatei românești* (ediție N. Gheran, V. Iova), București, 1970 (după ediția a II-a, 1929), p. 74, nota 50.

⁸² Długosz, p. 622-623, *Cronica moldo-germană*, p. 32; Magyar era voievod din toamna lui 1472. Lupta nu poate fi plasată în 1472, fiind greu de crezut că, deja în ianuarie 1473, Matia ar mai fi emis marele său privilegiu pentru negustorii moldoveni (*Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 138, p. 80). Ea ar putea fi legată de negocierile duse de Ștefan cu Magyar în mai 1473 (*Hurmuzaki*, op. cit., no. 139, p. 81). Posibilitatea este restrânsă de privilegiul lui Matia (puțin probabil că ar fi fost continuat printr-o expediție ungară) și de cel dat, în răspuns, de Ștefan, în iulie (*Documente Ștefan*, volumul II, no. 145, p. 330; Ioan Drăgan, *Un român transilvănean în solie la Ștefan cel Mare, în 1475*, în "AIIAI", XXIV², 1987, p. 359-361, prin conținut, loc de emiterie și în corelație cu actul lui Matia, este singura datare posibilă). Plasarea luptei în funcție de incidentele de frontieră, atestate în martie 1474, și pentru care Ștefan ia probabil legătura cu Bistrița (septembrie), după ce revenise din campania transalpină, este iarăși dificilă (*Hurmuzaki*, no. 142, p. 82; no. 143, p. 84). Ar însemna că, după marele scandal al arderii Orăzii de turci, s-ar fi trimis, pentru un motiv relativ minor și cotidian, o oaste în Moldova care se lupta cu turcii. Probabil, în condițiile tensiunii de frontieră, s-au căutat soluții amiabile.

⁸³ Długosz, p. 623; și nu trebuie uitat nici că el neagă complet ajutorul militar ungar la Vaslui.

⁸⁴ *Letopisețul anonim*, p. 17; *Cronica moldo-germană*, p. 32.

⁸⁵ *Cronica moldo-germană*, p. 32; Ștefan era de fapt cel care comanda (C.A. Stoide, *Legăturile*, p.62).

⁸⁶ *Ub.*, volumul VII, no. 4013, p. 23-24; C.A. Stoide, op. cit., p. 63-64; A. Pippidi, *Izvoare*, p. 17-19; cum informația italică este din septembrie, iar în 10 august Radu se retrăsese la Giurgiu, intervenția moldavă a avut loc probabil la sfârșitul lui iulie-începutul lunii august. La începutul lui septembrie, Laiotă era încă domn "în nordul" Țării Românești (Dumitru Năstase, Florin Marinescu, *Les actes roumaines de Simonopetra (Mont Athos). Catalogue sommaire*, Athènes, 1987, no. 9, p. 15).

⁸⁷ *Kemal Paşa Zade*, p. 207-208; Aurel Decei, *Incursiunea (Akîn) a lui Mihaloglu Ali Beg asupra Orăzii în anul 1474, pe temeiul istoriei lui Ibn Kemal*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 291-306; și deja M.D.E., volumul II, no. 171, p. 246 (noiembrie 1473).

⁸⁸ *Vezi Malipiero*, p. 98-99; Magda Jászay, *Contrastes et diplomatie dans les rapports de Matthias Ier Corvin et la République de Venise (=M.Jászay, Rapports)*, în "AHASH", XXXV, 1989, 1-4, p. 20-21.

calma, trupele din Bosnia, trimise în Albania, urmau să plece împotriva sa. Ștefan trebuia să nu se potolească⁸⁹. El continuă în martie, în iulie. Iar, Veneția “era” deja în Moldova⁹⁰.

În august, armata condusă de Soliman Pașa, a plecat din Albania⁹¹. Cu o lună în urmă, Ștefan îl atacase pe Radu. În noiembrie, Soliman a plecat spre Moldova. Cu o lună în urmă, oastea ardeleană trecuse munții. Un lanț al slăbiciunilor trăgea Poarta în Moldova⁹².

Exploda o tensiune veche de un an. În 1473, Matia refuzase oferta lui Mehmed, provocându-l. La ordinul sultanului, Ali Beg atacase Oradea (februarie 1474)⁹³. În martie, Ștefan îl lovea pe Radu. Peste șapte luni, oștirii moldave i se asocia armata transilvană⁹⁴.

Ea venea cu Țepeluș pentru tronul transalpin, așa cum Ștefan sosise cu Laiotă⁹⁵. Conflictul era inevitabil. Victorios în lupta cu “aliații”, dar nedorind să-și compromită relația cu regatul în preajma înfruntării cu otomanii, se retrage rapid din sud. Permite înlocuirea lui Laiotă cu Țepeluș. În schimb, i-a fost asigurat sprijinul a 1800 de transilvăneni⁹⁶.

În octombrie, cum fiecare armată creștină venise cu pretendentul ei, Ștefan fiind mai rapid, disputa dintre ele a izbucnit practic inevitabil. După aceasta, Ștefan a părăsit Țara Românească, destul de rapid, întrucât în două săptămâni, unгурii au revenit și l-au învins pe Laiotă, fără ca Ștefan să se mai întoarcă. În noiembrie 1473, domnul moldav rămăsese în Țara Românească, după succesul inițial, când auzise că vin în ajutorul lui Radu turcii. După zdrobirea lor- ceea ce n-a mai fost cazul cu unгурii peste un an- “a stat” două zile în mijlocul pădurii de țepe și abia după aceea oastea sa s-a rispit și el s-a reîntors în Moldova⁹⁷.

Revenirea unгурilor arată că victoria obținută de Ștefan și Laiotă nu fusese deloc decisivă. Se poate spune că retragerea lui Ștefan a fost precipitată. Deoarece confruntarea cu turcii se apropia, iar relațiile cu Ungaria nu trebuiau tensionate mai mult, Ștefan a ales să cedeze în schimbul garantării sprijinului în viitoarea confruntare. După victoria *transalpină*

⁸⁹ *Raguza*, no. 385, p. 631; Radu Constantinescu, *Documente ragusane în colecția de microfilme a Arhivelor Statului*, în “RA”, LVIII, 1981, 1, p. 37; Veneția negocia și cu Poarta, investind serios (*Raguza*, no. 387, p. 632).

⁹⁰ N. Iorga, *Veneția*, p. 239-242, data primului contact real este greu de coborât sub februarie 1474.

⁹¹ *Raguza*, no. 385, p. 631; *Documente ragusane*, p. 37; în iunie (N. Iorga, *Veneția*, no. 8, p. 254), se făceau noi eforturi de către Veneția pentru convingerea lui Matia să acționeze.

⁹² *Aşik Paşa-Zade*, p. 98; *Mehmed Neşri*, p. 129; *Kemal Paşa Zade*, p. 210; E. Denize, *Stephen*, p. 80-81.

⁹³ *Kemal Paşa Zade*, p. 207; Franz Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende*, München, 1959, p. p. 335, 540; tensiunile, negocierile erau mai vechi (*Nachträge*, no. 167, p. 179-180; N. Iorga, *op.cit.*, p. 236); în ianuarie (*Nachträge*, no. 234, p. 257), Frederic III fusese deja întrebat de căpitanii săi, dacă nu i se pare curios că Ungaria suferă pagube atât de mari și că un loc a fost ars de turci, când el vorbea de pacea dintre sultan și Matia. Este și mai plauzibil ca, deși fiind probabil o confuzie între Laiotă (Dănești) și Țepeș (Drăculești), *Dracula*, care este ajutat de Ștefan să ajungă pe tron în locul lui Radu, să exprime implicarea huniadă, mediată, cum era percepută la Raguza și transmisă la Veneția (*Raguza*, no. 385, p. 631). După raidul în Moldova care a urmat reînălțării lui Radu (decembrie 1473) nu s-a mai lovit statul lui Ștefan, ci cel al lui Matia, în februarie.

Este de subliniat și că, după februarie 1474, colaborarea moldo-ungară în Țara Românească ar fi fost imposibilă dacă un nou conflict între Matia și Jagielloni n-ar fi izbucnit. Înțelegerea încheiată, în acea lună, între Matia și Cazimir IV prevedea, sub garanția celor doi, încetarea timp de doi ani a conflictelor dintre statele românești (*Nachträge*, no. 255, p. 273). Înțelegerea nu a rezistat.

⁹⁴ *Vezi și Documente Braşov*, no. 105, p. 131; *Ub.*, volumul VII, no. 4018, p. 26.

⁹⁵ Dar (*Raguza*, no. 390, p. 634), când turcii erau gata să plece de la Scutari, Veneția trata cu Poarta.

⁹⁶ *Acta*, no. 8, p. 8; Țepeluș a fost alungat de turci, peste o lună. Turcii, împreună cu muntenii, conduși de Laiotă, trecut de partea lui Mehmed după abandonarea sa, i-au alungat pe partizanii lui Țepeluș din țară, aceștia refugiindu-se în Transilvania (*Hurmuzaki*, volumul II-1, no. 9, p. 7).

⁹⁷ *Cronica moldo-germană*, p. 31; N. Grigoraș, *Ștefan*, p. 107-108.

a lui Țepeluș, cei 1800 de transilvăneni atestați la Vaslui i-au fost trimiși, ei reprezentând circa o treime din efectivele deplasate de Blasius Magyar la sud de Carpați, în octombrie⁹⁸.

2. De la sfârșitul lui 1474 la mijlocul anului 1475

Rămâne chestiunea revenirii lui Laiotă pe tron. S-ar putea ca, acesta, abandonat de Ștefan și învins de Țepeluș, s-a îndreptat spre turci, care l-au acceptat, ceea ce ar indica dispariția lui Radu⁹⁹. Dar pare aproape neverosimil ca turcii să-l fi susținut pe Basarab, fost om al lui Ștefan și învins de unguri, în dauna lui Radu, în care ei investiseră. Ipoteza intră în contradicție și cu Długosz. El susține că, în pregătirea atacului asupra Moldovei, otomanii îl reinstalară pe tronul *Bessarabiae*-i, pe *Radulone*¹⁰⁰. Textul nu se împacă însă cu sursa de la Turda, care-l amintește doar pe Laiotă în tabăra otomană. Se pot formula două explicații.

Laiotă și Radu erau amândoi oamenii turcilor, împărțindu-și *Valahia Maior*¹⁰¹, sau, Laiotă era un comandant în slujba lor, Radu domnul, modelul cu doi pretendenți fiind

⁹⁸ *Acta*, no. 8, p. 8; numărul trebuie apreciat în relație cu efectivele deplasate contra lui Radu. Efective de tipul celorlalte strânse la Vaslui, 40000, ori în vara lui 1476, 30000 (?), de Báthory și Țepeș (*Acta*, no., p. 19, p. 22; R. Rosetti, *Istoria*, p. 155-156; armata otomană din 1475, depășea cu greu 50000, la 1484, Baiazid, deplasa 60000 de soldați contra porturilor moldave; Nicoară Beldiceanu, *La conquête de cités marchandés de Kilia et de Cetatea Albă par Bayezid II*, în "SOF", XXIII, 1964, p. 44-46).

Efectivele angajate puteau fi inferioare cifrei de 10000, soldați de meserie, de care Ștefan (în 1473, trecuse Milcovul pentru confruntarea cu Radu cu 48 de steaguri, 12000 de oameni; *Cronica moldo-germană*, p. 30) dispunea, constant și rapid (vezi și Șt.S.Gorovei, *Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546)*, București, 1982, p. 39), și pe care le concentra, în mod normal, și voievodul, 2000-5000 (Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, volumul IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 261-268; 272-274). Bartolomeu Dragffy, intră în Moldova (1497), în condiții limită de tensiune, cu 12000 (*Letopisețul anonim*, p. 20; Pe Câmpul Pâinii (1479), Báthory, Dragffy, Kinzi au la un loc, maxim 20000 (Ioan Hațegan, *Pavel Chinezul (= I. Hațegan, Pavel)*, Timișoara, [1994], p. 139). În plus, nu spune niciunde că lupta inițială a lui Ștefan s-a dat cu turcii, nici că ei ar fi trecut Dunărea înainte de campania împotriva Moldovei.

Expedițiile ungare și moldave apar ca o acțiune-un proiect comun. Acesta reducea efectivele implicate (greutatea străngerii oștilor din regat la András Kubinyi, *Probleme bei der Mobilisierung und Logistik unter Matthias*, în idem, *Matthias Corvinus. Die Regierung eines Königreichs in Ost-mitteuropa 1458-1490*, Herne, 1999, p. 162-171). Trupele trimise de Blasius Magyar, om de încredere al lui Matia, Károly Vekov, *Structuri juridico-militare și sociale la secui în evul mediu*, Cluj-Napoca, 2003, p. 179, nota 81, în bune relații anterior cu Ștefan, *Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 139, p. 81; V. Pârvan, *Relații*, p. 158; și comite al secuilor, de unde și acordul său, probabil de formă, secuii fiind "achiziționați" de Ștefan cel Mare; *Acta*, no. 8, p. 8), lui Ștefan pot să fi reprezentat 1/3, din efectivul comandat de voievod (fără secuii?) la sfârșitul anului 1474. Astfel, este improbabil ca 1800 de ardeleni să fi fost dați lui Ștefan doar ca o compensație. Cifra era mare comparativ cu efectivele voievodale.

Secuții, 5000 (după Długosz, p. 621; scrisoarea de la Turda nu dă numărul), reprezintă, dată fiind populația Secuimii, 76-86000, în 1495 (A. Kubinyi, *Die Bevölkerung des Königreichs Ungarn am Ende des 15. Jahrhunderts*, în idem, *König und Volk im spätmittelalterlichen Ungarn. Städteentwicklung, Alltagsleben und Regierung im mittelalterlichen Königreich Ungarn*, Herne, 1998, p. 181), 1/2- 1/3, din potențialul maxim al zonei. La 1479, Báthory a avut cel mult 5000 de secuici la dispoziție (*Acta*, no. 31, p.33; I. Hațegan, *Pavel*, p. 137-141. Astfel, fie numărul lor, precum cel al moldovenilor din scrisoarea de la Turda (50000), este exagerat, fie întărește ideea unui acord regal pentru sosirea lor.

⁹⁹ *Letopisețul anonim*, p. 18; *Cronica moldo-germană*, p. 32; V. Pârvan, *Relațiile*, p. 156.

¹⁰⁰ Długosz, p. 609-610; N. Stoicescu, *Vlad*, p. 176.

¹⁰¹ Długosz, p. 610; *et*, indiferent de interpretare, pare să trimită la o divizare Țării Românești (A.D. Xenopol, *Lupta*, p. 359 sqq.), care, în condițiile luptei dintre Dănești și Drăculești, ar putea duce la o surprinzătoare echivalență, în scrisul polon, *Montania*=Oltenia datorită contextului informațional general, se impune, deocamdată, o atitudine rezervată față de "transformarea" toponimică.

practicat și de Matia, la 1467, în Moldova¹⁰². A doua ipoteză ar fi că Długosz, favorabil lui Ștefan, influențat de circulara sa, și ostil intereselor huniade, de la Iancu¹⁰³, “presupune” că Radu, fără a-l numi explicit de această dată, putea fi singurul *valah* capabil să vină alături de turcii împotriva lui Ștefan, existențele transalpine ale lui Laiotă și Țepeluș, la 1473 și 1474, fiindu-i necunoscute¹⁰⁴. Ambele explicații, deși în grade diferite, pot fi valabile¹⁰⁵.

În acest context o nouă discuție merită actul nedatat¹⁰⁶, nici ca loc, nici ca dată, care a dus la presupunerea că, în 1475, Radu ar fi fost refugiat, retras în Făgăraș, dar încă domn al Țării Românești, la concurență cu Laiotă¹⁰⁷. Emiterea actului în Transilvania, lângă Brașov, este evidentă din solicitarea făcută de Radu, intitulat domn al Țării Românești, brașovenilor de a nu-i împiedica pe fideli să ajungă la el, aflat în pribegie¹⁰⁸. În acest act, intrigă cu adevărat doar extrădarea de către brașoveni a partizanilor lui Radu, fugiți de frica turcilor, extrădarea fiind decisă pentru recuperarea oilor confiscate de Laiotă¹⁰⁹.

Prezența lui Laiotă ca stăpân în Țara Românească dă ca termen *post-quem* pentru datarea scrisorii, 28 noiembrie 1473, când oastea otomană venită, pentru prima oară, în ajutorul lui Radu a fost zdrobită de Ștefan¹¹⁰. Dar, refugiarea lui Radu nu poate să se fi făcut decât la sud și nu la nord. El revine pe tron, cu ajutor otoman peste nici o lună¹¹¹. Al doilea termen, în jurul căruia scrisoarea poate să fi fost scrisă este 10 august 1474. Radu se retrăsese însă la Giurgiu¹¹². Datarea scrisorii după alungarea lui Radu de pe tron, în octombrie 1474, de către Ștefan¹¹³, rămâne singura permisă de logică. Dar, venirea ungarilor cu Țepeluș în aceeași lună în Țara Românească, împiedica refugiarea lui Radu în Transilvania¹¹⁴. Și totuși acolo, în zona Făgărașului, ajunge Radu. Ținând cont de instalarea lui Țepeluș, în final, pe tronul muntean, și apoi de înlocuirea sa de către otomani cu Laiotă, în acea zonă, unde se declară *sluga craiului și a sfintei coroane*¹¹⁵, Radu putea ajunge doar dacă ar fi fost

¹⁰² Al.I. Gonța, *Strategia lui Ștefan cel Mare în bătălia de la Baia*, în “Studii”, XX, 1967, 6, p. 1127-1144; I.-A. Pop, *Valoarea mărturiilor documentare despre expediția întreprinsă de regele Matei Corvin la 1467 în Moldova*, în “RdI”, XXXV, 1981, 1, p. 131-139; Emanuel C. Antoche, *L'expédition du roi de Hongrie, Mathias Corvin en Moldavie (1467). Qui remporta finalement la bataille de Baia (14/15 décembre 1467)?*, în *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa* (volum editat de Petronel Zahariuc și Silviu Văcaru), Iași, 2003 (= *Ștefan 500*), p. 197-225 (pentru soarta și povestirea unei bătălii).

¹⁰³ I. Minea, *Długosz*, p. 32-36; W. Szelińska, *Długosz*, p. 38-40.

¹⁰⁴ *Długosz*, p. 600-601, 609-610; I. Minea, *Długosz*, p. 54.

¹⁰⁵ Radu nu poate fi voievodul venit cu 8000 de turci, ucis de Laiotă. *Wajda* este folosit de Unrest, și nu doar, pentru stăpânitorii români și pentru begii otomani. Exprimarea sa nu ne permite să operăm vreo disjuncție între originea “voievodului” și cea a turcilor (și N. Stoicescu, *Vlad*, p. 147, nota 57).

¹⁰⁶ *Documente 1346-1603*, no. 82, p. 79; *Regeste Brașov*, no. 76, p. 74; *Documente Brașov*, no. 85, p. 111.

¹⁰⁷ C.A. Stoide, *Legăturile*, p. 60-61, 68-70; C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 113-114; situația făgărășeană și la Antál Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, București, 1999, p. 187-189.

¹⁰⁸ *Documente 1346-1603*, no. 82, p. 79; *pentru că sunt toți slugi a craiului, aceia cari pribegesc din Țara Românească la domnia mea [...], sunt pribegi și slugi ale domnului meu craiul și ale mele și vor ca să slujească pentru creștini și pentru voi, iar de Turci ei fug*.

¹⁰⁹ *Documente 1346-1603*, *op. cit.*; C. A. Stoide, *op. cit.*; vezi și N. Iorga, *Cronica*, p. 150-151.

¹¹⁰ *Letopiseșul anonim*, p. 17; *Cronica moldo-germană*, p. 32; C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 108.

¹¹¹ *Letopiseșul anonim*, p. 17; *Cronica moldo-germană*, p. 32.

¹¹² *Ub.*, volumul VII, no. 4013, p. 23-24; C.A. Stoide, *Legăturile*, p. 63-64, 71-72.

¹¹³ *Letopiseșul anonim*, p. 17; *Cronica moldo-germană*, p. 32; C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 110.

¹¹⁴ *Cronica moldo-germană*, p. 32; C.A. Stoide, *op. cit.*, p. 67-68; C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 111.

¹¹⁵ *Documente 1346-1603*, no. 82, p. 79; *Regeste Brașov*, no. 76, p. 74; *Documente Brașov*, no. 85, p. 111.

abandonat de otomani, lui fiindu-i preferat Laiotă, “sânge proaspăt” și abandonat de Ștefan, marele dușman¹¹⁶. Radu trebuia să se arunce la mila lui Matia, care îi ceruse, în 1474, să restituie satele fâgărășene ocupate¹¹⁷. Până la aplicarea și urmarea cererii, interveneau¹¹⁸ adaptabilitatea huniadă și relativitatea controlului monarhic ungar asupra sudului ardelean.

Datorită fugii de turci, cu sens de acțiune în desfășurare, *iar de turci ei fug*, actul trebuie datat în decembrie 1474-ianuarie 1475, înainte de aflarea veștilor despre victoria de la Vaslui, care ar fi cerut de la Radu o altă atitudine¹¹⁹. Trecând de partea *creștinilor*, Laiotă a spulberat speranțele huniade ale lui Radu, oricum, foarte probabil, ultimul om pe care Ștefan l-ar fi sprijinit la sud de Milcov¹²⁰. În aceste condiții, formularea lui Długosz, cu un Radu, domn peste *Bessarabia*, este de privit ca o expresie confuză, intuitivă, după cum o lasă să se înțeleagă însăși autorul ei, a realităților din Țara Românească¹²¹.

La puțin după Vaslui, Radu a murit de boală ori a fost eliminat discret ca factor perturbator al unei liniștii în general precare¹²². Precaritatea permisesse și păstrarea lui Laiotă pe tron după ce el se închinase turcilor, înainte de mijlocul lunii iunie 1475¹²³, decizia sa determinându-l pe Ștefan, să-i scrie, la 20 iunie 1475, lui Matia că *quia Valachi* [din Țara Românească] *sunt nobis veluti Turci*¹²⁴. Laiotă¹²⁵, care nu uita, în aceiași perioadă¹²⁶, să-i

¹¹⁶ Altfel, în cazul acceptării domniei lui Radu în timpul bătăliei de la Vaslui, nu s-ar explica de ce Radu alungat din tron, de Laiotă, redevenit “omul lui Ștefan” nu s-a refugiat la sud de Dunăre, după dezastrul suferit de trupele otomane. Încrederea lui Ștefan pare să fi fost recâștigată de Laiotă, afirmația sa dură din iunie 1475 (*Acta*, no. 10, p. 11), indicând înșelarea sa de către Laiotă, care-l abandonează, probabil în mai, când otomanii se pregăteau să atace Caffa, dar și Chilia și Cetatea Albă (A. Pippidi, *Lettres inédites de Leonardo III Tocco*, în “RESEE”, XXXII, 1994, 1-2, p. 69-70; E. Denize, *Stephen*, p. 88-89).

¹¹⁷ *Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 141, p. 82, este vorba de ocuparea acestora și nu de concedarea lor, acțiunea lui Radu intrând în șirul de eforturi muntene pentru recuperarea Făgărașului și Amlașului (vezi și *Hurmuzaki*, *op. cit.*, no. 176, p. 99; pentru Țepeluș; Al. Lapedatu, *Radu*, p. 21-22).

¹¹⁸ *Hurmuzaki*, no. 131, p. 75-76; no. 183, p. 103; V. Pârvan, *Relațiile*, p. 150-158.

¹¹⁹ Aura creată lui Ștefan de Vaslui impunea măcar relaționarea lui Radu cu aceste evoluții. Dacă el ar fi venit cu turcii la Vaslui și apoi ar fi fost alungat de Laiotă, refugierea sa în Ardeal și tonul actului ar fi fost imposibile. Trupele regale participaseră la bătălie și succesul fusese revendicat de către Matia. Din 1474, probabil de la sfârșitul său, provine și scrisoarea lui Matia către Sixt, regele anunțând “unirea” turcilor cu valahii și fugarii din Transilvania, provocați de această alianță (*Hurmuzaki*, volumul II-1, no. 9, p. 7).

¹²⁰ Vezi și Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 32-33; C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 111 sqq.

¹²¹ *Długosz*, p. 610, 623, 651, 665; I. Minea, *Długosz*, p. 45, 56; dar și N. Iorga, *Cronica*, p. 147-151.

¹²² C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 114; pentru soarta lui Radu, vezi și *Długosz*, p. 665, și, chiar, I. Hațegan, *Pavel*, p. 107; cazul Mariei Voichița, fiica lui Radu, capturată de Ștefan (1473), și devenită soția sa (1478), ar putea oferi lămuri suplimentare Șt.S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1975, p. 66, 72).

¹²³ *Documente 1346-1603*, no. 86, p. 83; *Regeste Brașov*, no. 80, p. 78; *Documente Brașov*, no. 89, p. 116; pe 26 iunie, el anunța că se supusese Porții, dar deja pe 20, Ștefan se plângea de *ceilați valahi*.

¹²⁴ *Documente Ștefan*, volumul II, no. 145, p. 325; *Acta*, no. 10, p. 11.

¹²⁵ Ostilitatea sa față de Moldova și față de brașovenii și secuții care-i sprijineau pe fideliul lui Țepeș, trecând împreună la est de Carpați, de unde-l atacau, rămăsese mare în februarie 1476, când Laiotă se declara apărător al brașovenilor împotriva turcilor și prieten al lui Báthory; *Documente Brașov*, no. 101, p. 127; I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1905, p. 34; N. Stoicescu, *Vlad*, p. 159. Laiotă, care curând se plângea de dușmănia brașovenilor, încerca să profite de pe urma păcii făcute cu Matia, care, în aceste condiții, ceruse, fără urmări, oprirea raidurilor transilvane, datorită plecării sale în campanie, împreună cu Țepeș (*Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 149, p. 87; no. 153, p. 89).

¹²⁶ *Documente Brașov*, no. 90, p. 116-117; actul nu poate fi din 1474, nici din 1473, când domniile lui Laiotă sunt scurte și fondate pe acțiuni anti-otomane (C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 109), iar actul în

anunțe pe brașovenii, prin ei pe Ștefan Báthory, judele curții regale a cărui importanță transilvană devenise tot mai mare, toți ostili lui în continuare, despre solii trimiși de Ștefan la Poartă, rămâne însă pe tron până după campania otomană din vara lui 1476¹²⁷. În vara anului 1476, cei care-i loveau mai tare pe moldoveni, erau oștenii lui Laiotă, nu turcii¹²⁸.

III. Domnii, voievodul și regele

Vasluiul transformă, nu desparte. Generic, malițios, rolul bătăliei este deopotrivă concludiv și introductiv, fără a se dezlipi de fundamentele care îi ceruseră apariția¹²⁹. Este un fapt valabil pentru Ștefan cel Mare, Matia Corvin, pentru Ștefan Báthory, devenit oficial voievod al Transilvaniei abia în 1479, însă puternic implicat ardelean și transalpin de câțiva ani, pentru pleiada de pretendenți și domni ai Țării Românești din deceniile opt și nouă¹³⁰.

1. Suzerani și vasali

Pentru Długosz, Țepeluș, era un *praefectus* al lui Ștefan¹³¹. Pentru el, domnul Țării Românești era un *praefectus*, de când Ștefan venise, în urmă cu un an, cu Țepeș, împotriva lui Laiotă¹³². S-ar părea chiar că autorul vorbește de condiția nordică a statului transalpin.

În *Letopisețul anonim*, ralierea lui Vlad Călugărul la expediția otomană din 1484 este un gest de felonie¹³³. Cronistic, lucrurile sunt clare¹³⁴. În titlul *Cronicii moldo-germane*, Ștefan este *Dei Gracia, voyvoda Terrarum Moldaviensium necon Valachyensium*, opinie împărșită, tardiv, de *Letopisețul cantacuzinesc*, care-i dă 16 ani, cu sau fără eroare la cifra zecilor, de domnie munteană¹³⁵. Comportamentul lui Ștefan lasă să se înțeleagă că domnii transalpini îi erau subordonați¹³⁶. Conceptul încuviințării, acordării domniei, se regăsește în prezentarea de către Matia a relației sale cu domnii din sud, stăpâni peste o *provincia*/ peste un *regnum*¹³⁷. Incompatibilitatea pare evidentă între viziunea huniadă și cea ștefaniană.

cauză pare să fie perechea documentului precedent (*Documente Brașov*, no. 89, p. 116), și el fără data anului (datat corect în 26 iunie 1475; N.Stoicescu, *Vlad*, p. 147, nota 57), prin care Laiotă îi anunța pe brașoveni de înțelegerea sa cu Mehmed și se referă la omul său, portarul Cristian, care este la Brașov, foarte probabil identic cu omul lui Laiotă, reținut în Ardeal, de Báthory, de brașovenii (ultimii pretind că este vorba de Báthory), a cărui eliberare o cere domnul (*Documente Brașov*, no. 90, p. 117).

¹²⁷ C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 115-116; iar, Unrest, prezentând, campania din 1476, nu se referă de fel la participarea munteană, cu atât mai puțin la Laiotă, care, în urmă cu un an, jucase la două capete. Explicația este relativ simplă. Derivă din mediatizarea apuseană cvasi-inexistentă a participării, lipsită de spectaculozitate, spre deosebire de intervenția lui Țepeș, care beneficiază de o atenție specială din partea cronicarului (*Acte*, volumul III-1, p. 99-100; *Unrest*, p. 64, 68).

¹²⁸ *Długosz*, p. 645; trebuie observat că *quia Valachi* sau *l'altra Valachia* (*Documente Ștefan*, no. 154, p. 344) nu intră deloc în conflict cu ostilitatea considerabilă dintre statele românești.

¹²⁹ Ș.Papacostea, *Relațiile*, p. 612 sqq.; E.Denize, *Stephen*, p. 77 sqq.

¹³⁰ Vezi, pe mai departe, A.D.Xenopol, *Istoria*, volumul II, p. 232 sqq.; V.Pârvan, *Relațiile*, p. 150 sqq.

¹³¹ *Długosz*, p. 665; o traducere pentru *praefectus* ar putea fi *guvernator (reprezentant)*.

¹³² *Długosz*, p. 651; ca o completare și posibilă sugestie, vezi o combinație transalpină, *căpitan Țepeș-domnul Basarab* (Țepeluș), ambii "uciși de turci" [1477], în M.D.E., volumul II, no. 234, p. 340.

¹³³ *Letopisețul anonim*, p. 19; C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 128.

¹³⁴ A se vedea "transalpin" și *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopisețul Cantacuzinesc* (ediție Constantin Grecescu și Dan Simionescu), București, 1960, p. 4-5.

¹³⁵ L. Șimanschi, *Ștefan cel Mare-domn al Moldovei și Țării Românești*, în "Cronica", XXX, 1995, 7, p. 7; Constantin Burac, *Bogdan-Vlad, domn al Moldovei (1504-1517)*, în "AIIAI", XXV¹, 1988, p. 247-251.

¹³⁶ *Długosz*, p. 651, 665; C.A. Stoide, *Legăturile*, p. 62; P.P. Panaitescu, *Ștefan*, p. 19.

¹³⁷ *Hurmuzaki*, volumul II-1, no. 12, p. 13; *Acta*, no. 29, p. 30.

Primul care ajunge, după opoziția inițială a ambilor suzerani¹³⁸, domn, cu acordul și al lui Matia și al lui Ștefan, este Țepeș în toamna lui 1476. Și atunci, Matia insistă asupra faptului că instalarea se făcuse înainte de apariția domnului în Țara Românească¹³⁹. Ștefan, reliefează, în fața venețienilor, că numirea se făcuse la intervenția sa pe lângă Matia¹⁴⁰.

Este de înțeles de ce, în cazul *Călugărului*, autorul povestirii rusești despre Țepeș, se simțea obligat, la 1486, să precizeze că înscăunarea acestuia se făcuse *cu voia craiului*¹⁴¹. Mai devreme, Țepeluș, candidat huniad, “la alegere” cu Țepeș, trecut în Moldova, după instalarea lui Vlad ca domn¹⁴², așezat pe tron de Ștefan, în noiembrie 1477, când și Țepeluș ajunsese “la alegere” cu *Călugărul* aflat la Făgăraș¹⁴³, primise doar acceptul, ulterior acțiunii moldave, al lui Matia¹⁴⁴. Era o normalizare moldo-ungară și o perpetuare transilvană.

Între timp (primăvară 1479), voievod al Transilvaniei devenise Ștefan Báthory¹⁴⁵. Ca și Pavel Kiniszi (1478), el se opusese, chiar mai de devreme (1477), deciziei lui Matia de face război împotriva lui Frederic III și nu contra lui Mehmed II¹⁴⁶. Probabil, așa cum, în urma refuzului său de a mai vărsa sânge de creștin, Kiniszi a fost numit căpitan al părților inferioare ale regatului, la fel a devenit voievod al Transilvaniei și Báthory¹⁴⁷. Sub aceste raporturi programatice, declamative, lucrurile se îmbunătățeau pentru cauza anti-otomană.

În preajma bătăliei de pe Câmpul Pâinii (13 octombrie 1479)¹⁴⁸, la care Țepeluș a participat alături de Ali Beg, din Ardeal acționau împotriva lui Țepeluș oamenii lui Laiotă. După bătălie, Laiotă este numit apărător al hotarului sudic transilvan¹⁴⁹. Nu era primul fost domn transalpin cu o atitudine “amicală” față de zonă, care era însărcinat cu protecția ei, o funcție identică îndeplinite și Țepeș¹⁵⁰. Era o zonă asupra căreia controlul regal era relativ,

¹³⁸ *Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 146, p. 84-85; no. 163, p. 93; N. Stoicescu, *Vlad*, p. 152-155.

¹³⁹ *Acta*, no. 24, p. 27; no. 25; p. 28; vezi în comparație cu *Długosz*, p. 649-551.

¹⁴⁰ *Documente Ștefan*, volumul II, no. 154, p. 349.

¹⁴¹ *Viața lui Vlad Țepeș. Povestire despre Dracula voievod*, în *Cronicile*, p. 213.

¹⁴² *Documente 1346-1603*, no. 107, p. 101-102; C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 121.

¹⁴³ *Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 173, p. 98; vezi și Al. Lapedatu, *Vlad-Vodă Călugărul, 1482-1496. Monografie istorică* (=Al. Lapedatu, *Vlad*), București, 1903 (extras din “CL”, XXXVI, 1902), p. 43.

¹⁴⁴ *Hurmuzaki*, op. cit., no. 173, p. 98; no. 174, p. 98; no. 175, p. 98; *Acta*, no. 32, p. 34; *Documente 1346-1603*, no. 392, p. 392; Ș. Papacostea, *Guerre*, p. 11-20; deși pretendentul de care Laiotă pare să se fi temut era *Călugărul* din Ardeal, nu Țepeluș din Moldova, iar autoritățile ardelene îngăduie refugiarea tuturor fugarilor transalpini la Brașov, altfel, este greu de explicat cum Țepeluș, acționează ca mediator între Mehmed și Matia, la jumătate de an de la înscăunarea sa. Vlad pare preferatul lui Matia, dar nu trecea drept cea mai serioasă amenințarea pentru Țepeluș (ori Laiotă), pus în balanță cu un Laiotă (ori Țepeluș), refugiul și apoi sarcinile date lui Laiotă, când Vlad era în Ardeal, sprijinul lui Báthory pentru un pretendent obscur, Mircea, când Laiotă murise și Vlad era în viață, demonstrând-o. Refugierea lui Laiotă, putea avea loc doar după înțelegerea lui Țepeluș cu turcii, anterioară datei de 19 iunie 1478, când Țepeluș pretindea că negociază pacea între Mehmed și Matia, pretenție care cerea ca înțelegerea să fi fost mai veche (martie-aprilie). Refugierea lui Laiotă n-avea sens decât dacă nu mai avea sprijin din partea otomană. A miza pe Matia însemna să sperii într-un conflict deschis între el și Ștefan, ambii interesați să-și păstreze aliatul împotriva Porții și a Poloniei, criza moldo-ungaro-polonă fiind la cote maxime în toamna lui 1477. Imediat după, ea s-a detensionat. Este o explicație, complementară, pentru primirea lui Laiotă în Ardeal. Cealaltă ar fi că Długosz, vorbind de extrădarea lui Radu, confundat cu Laiotă, de Ștefan brașovenilor, în 1477, să aibe dreptate; *Długosz*, p. 665).

¹⁴⁵ Vezi și Károly Szabó, *Báthori István erdélyi vajda és székely ispán bukása 1493-ban*, în “Sz”, XXIII, 1889,9, p. 701-709; în 1478 (*Bonfini*, volumul IV, p. 78), el pare să conducă opoziția la planul apusean

¹⁴⁶ *Bonfini*, p. 75-79; M.D.E., volumul IV [1488-1490; 1458-1490], Budapest, 1878, no. 146, p. 211

¹⁴⁷ I. Hațegan, *Pavel*, p. 125-127; situația lui Matia, pe toate fronturile, era foarte delicată, în 1478.

¹⁴⁸ Al. Lapedatu, *Vlad*, p. 42-44; vezi și *Acta*, no. 30, p. 33-34.

¹⁴⁹ *Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 186, p. 104-105.

¹⁵⁰ C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 120; pare să fi fost o sarcină regală pentru pretendenții domnești.

date fiind pericolul pe care o reacție ostilă brașoveană și sibiană îl reprezenta pentru Matia și neutralitatea formală adoptată de orașele săsești, rivale, în cursul rebeliunii din 1467¹⁵¹. În februarie 1477, sibienii se înțeleseseră cu Laiotă, care-l eliminase pe Țepeș, iar regalitatea, prevalându-se de adaptabilitatea huniadă, era nevoită să spună, prin vistierul ei, că decizia Sibiului fusese bună, pentru că și regele intenționa să se împace cu Laiotă¹⁵². În noiembrie același an, Brașovul sprijină instalarea lui Țepeluș, fără acordul explicit al lui Matia¹⁵³.

În Transilvania, unde fidelii săi, fugiți în urma intervenției lui Ștefan se refugiaseră în ianuarie 1478¹⁵⁴, Laiotă ajunsese după ce Țepeluș trecuse de partea turcilor¹⁵⁵. El era un mijloc de presiune, șantaj asupra noului domn. Venirea otomanilor la 1479, schimbă datele problemei, nu și ideea șantajului. Până la răscumpărarea ei la începutul lui 1481, astfel a fost folosită doamna Maria, soția lui Țepeluș, capturată de Laiotă în cursul unui raid, în februarie 1480, și ținută ca o *fică de suflet* de către Báthory și prin el de Ștefan cel Mare¹⁵⁶. Ultimul pare să fi încercat, trebuia să încerce în aceste condiții, prin orice mijloace, să-și păstreze poziția de forță, atât în relația cu Transilvania, cât și în cea cu Țara Românească.

În iulie 1479, Ștefan îi anunța pe brașoveni că turcii și muntenii atacaseră în Secuime¹⁵⁷. Pentru ca un atac venit din sud să lovească Secuimea fără să atingă Brașovul, el trebuia să treacă prin Moldova¹⁵⁸. Și Ștefan se grăbea să ceară brașovenilor și lui Báthory să se unească împotriva otomanilor care urmau să atace din nou¹⁵⁹. Matia aplicase deja

¹⁵¹ K.G. Gündisch, *Participarea sașilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matia Corvinul* (=K.G.Gündisch, *Participarea*), în "SUBBH", XVII, 1972, 1, p. 21-30.

¹⁵² *Hurmuzaki, op. cit.*, no. 171, p. 97; vezi și *Acte*, volumul III-1, p. 99; *Unrest*, p. 69 ; trei ani mai târziu, Matia putea însă reproșa unui transilvănean că se înțelese și cu Țepeluș, și cu Laiotă, dușmanii regelui, retrăgându-i astfel nobilului proprietățile sale (*Hurmuzaki*, volumul II-2, no. 292, p. 272).

¹⁵³ *Regeste Brașov*, no. 91, p. 88; Dumnezeu și *rugămintea voastră* l-au adus pe Țepeluș pe tron

¹⁵⁴ La turci nu se beneficia de aceleași "facilități", și, întors în țara, pericolul pierderii capul era mai mare (Al. Lapedatu, *Radu*, p. 13-20; idem, *Vlad*, p. 33-40; C.A. Stoide, *Legăturile*, p. 65-70).

¹⁵⁵ *Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 176, p. 99; no. 178, p. 100; no. 182, p. 103; no. 186, p. 104.

¹⁵⁶ C.Rezachevici, *op. cit.*, p. 120; pentru răscumpărarea ei, Țepeluș discuta cu Ștefan, se baza pe acesta (*Documente 1346-1603*, no. 125, p. 121; *Documente Brașov*, no. 127, p. 159).

¹⁵⁷ *Documente Sibiu-Brașov-Bistrița*, no. 55, p. 136-137; *Documente Ștefan*, no. 158, p. 357; *Ub.*, volumul VII, no. 4420, p. 277; documentul este datat doar *Hârlău, Iulie în 9*. Așezarea actului la 1480 1481, 1482, este împiedicată de luptele din Țara Românească în luna iulie, la 1481 (*Cronica moldo-germană*, p. 32) și 1482 (*Documente 1346-1603*, no. 154, p. 147), și de curând încheiate la 1480 (*Acta*, no. 32, p. 35; ceea ce, în cazul unei schimbări de situație la sud de Carpați, impunea o altă atitudine din partea Brașovului și a Sucevei). Datarea actului la 1483 sau 1484 este și ea exclusă datorită expediției otomane din 1484 (*Cronica moldo-germană*, p. 33) și a relațiilor bune care par să fi existat și între Ștefan și Vlad la 1483 (*Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 210, p. 117; *Ub.*, no. 4512, p. 329; *Documente Brașov*, no. 159, p. 193; *Documente 1346-1603*, no. 165, p. 158) Orice așezarea a actului înainte de 1479, nu este permisă de menționarea lui Báthory (care pe 3 iulie 1479, era la Sibiu, și îi anunța pe brașoveni despre pregătirile turcilor și valahilor, ultimilor pregătindu-se să atace în Făgăraș, *Hurmuzaki, op. cit.*, no. 182, p. 102; *Ub., op.cit.*, no.4311, p. 214-215), volievod al Transilvaniei doar din 1479, absent din Ardeal la 1477 (vezi și *Ub.*, index, p. 489) și de relațiile bune dintre Țepeluș și regalitate în 1478 (*Documente 1346-1603*, no. 392, p. 392; *Documente Brașov*, no. 222, p. 269; *Ub.*, no. 4256, p. 181; no. 4257, p. 182; *Hurmuzaki*, no. 176, p. 99). La 1476, actul nu poate fi datat datorită campaniei lui Mehmed în Moldova (*Letopisețul anonim*, p. 18).

¹⁵⁸ Neclar este dacă atacul a avut cu adevărat loc. În august 1479, Báthory cerea date sibienilor despre mișcările turco-muntene (*Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 184, p. 103; *Ub.*, volumul VII, no. 4315, p. 217). Atacul din octombrie 1479 (*Acta*, no. 30, p. 32-33) i-a dat dreptate în durată lui Ștefan.

¹⁵⁹ *Documente Sibiu-Brașov-Bistrița*, no. 55, p. 136-137; *Documente Ștefan*, volumul II, no. 158, p. 357.

această tehnică de convingere asupra lui Frederic (1477, 1478)¹⁶⁰. Și totul pare să fi pornit, de la scrisoarea brașovenilor din luna aprilie a aceleiași, în care, invocând de trei ori Sfânta Coroană a Ungariei, sașii vedeau în Ștefan pe cel menit să protejeze Transilvania¹⁶¹. Astfel, între 1480-1481, în trepte, relația dintre Ștefan cel Mare și Matia Corvin se echilibrează¹⁶².

2. Formele schimbării

Ieșirea din istorie în cursul lui 1480 a lui Laiotă și a lui Mircea, după eșecul său din Țara Românească, în ciuda susținerii și recomandării făcute acestuia de Ștefan cel Mare¹⁶³ și de Báthory¹⁶⁴, situația s-a simplificat. Singura opoziție pentru Țepeluș revenit pe tron¹⁶⁵, era Vlad, trecut între timp în Moldova¹⁶⁶. Susținut transilvan și moldav, Vlad s-a impus, după o luptă în trei reprize (iulie, august 1481, martie-iulie 1482), Țepeluș fiind ucis¹⁶⁷. *Călugărul* este singurul domn pe care, în ciuda trecerii sale rapide de partea turcilor, identice cu cea a “nerentabilului” pentru Ștefan, Mircea¹⁶⁸, Ștefan a fost nevoit să-l susțină, datorită lipsei altor candidații și a sprijinului huniad de care Vlad se bucura¹⁶⁹. “Selecția” operată în rândul pretendenților (1473-1481), armistițiul ungaro-otoman (1483), căderea porturilor (1484), pacea moldo-otomană (1486)¹⁷⁰, i-au dat o stabilitate externă domniei, trecută în mâinile fiului său, Radu (1495), pe care predecesorii săi nu o avuseseră. Trecerea

¹⁶⁰ *Bonfini*, volumul IV, p. 94; vezi și I. Hațegan, *Banatul la 1478. Sinteza vieții economice, politice și militare într-un an de răscruce al istoriei sale*, în *Nobilimea românească din Transilvania. Az erdélyi román nemesség* (coordonator Marius Diaconescu), Satu-Mare, 1997, p. 152-154.

¹⁶¹ *Documente Ștefan, op. cit.*, no. 156, p. 354; *Hurmuzaki*, no. 180, p. 101; *Ub., op. cit.*, no. 4302, p. 210.

¹⁶² *Acta*, no. 32, p. 34; no. 33, p. 36; no. 34, p. 37; *Bonfini, op. cit.*, p. 115, 124; Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III und das Reich. Zum Hunyadisich-Habsburgischen Gegen-satz im Donauraum* (zweite ergänzte Auflage), München, 1989 (=K. Nehring, *Matthias*), p. 151-152.

¹⁶³ *Documente Sibiu-Brașov-Bistrița*, no. 57, p. 141; *Documente Ștefan*, no. 152, p. 363.

¹⁶⁴ *Acta*, no. 32, p. 34-35, schimbarea datei din 9 iulie 1480 (clar precizată; M.D.E., volumul II, no. 288, p. 436-438) în 9 iulie ori orice altă dată anterioară sfârșitului lunii iulie 1481 (Șt. Andreescu, *Cu privire la ultima fază a raporturilor dintre Moldova și Genova*, în “AIIAI”, XIX, 1982, p. 215), pe baza similitudinilor anti-otomane dintre acest document și un act din 7 august 1481 (*Acta*, no. 34, p. 37-38), este imposibilă deoarece lupta la care s-ar face referire în cazul redatării documentului a avut loc pe 8 iulie 1481 (*Cronica moldo-germană*, p. 34). Distanța temporală este mult prea scurtă pentru ca vestea despre luptă, despre operațiunile care i-au urmat să ajungă la Buda de unde actul problemă a fost emis. Iar, pe 11 iulie 1480, Matia scria Augsburg-ului despre succesele transalpine și danubiene ale trupelor, despre care aflase în urmă cu trei zile (K. Nehring, *Quellen zur ungarischen Außenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* (I), în “LK”, XLVII, 1976, 1, no. 107, p. 104 (= *Quellen*)) În ceea ce privește similitudinile de formulare suntem probabil în fața unui limbaj de lemn cruciat al regalității.

¹⁶⁵ Vezi și *Documente 1346-1603*, no. 165, p. 159-160; *Hurmuzaki*, no. 196, p. 114.

¹⁶⁶ Țepeluș nu poate să fie refugiat în Transilvania de unde să fi revenit cu ajutor din zonă, întrucât, abia, după o convocare la Istanbul, el afirmă, în februarie 1481, că a primit acordul sultanului pentru a încheia pace cu Matia (*Documente 1346-1603*, no. 149, p. 141; *Hurmuzaki*, no. 192, p. 110). Iar, desigur, la puțină vreme de la înscăunare, Mircea se înțelese cu turci, și încerca să ajungă la un acord și cu brașovenii, și cu Báthory și cu Matia. El se prăbușise însă datorită lipsei de susținere internă, evidentă din reacția ostilă cu care fusese întâmpinată de boierii din estul Țării Românești, dorința lui Ștefan de a-l pune domn (*Documente Sibiu-Brașov-Bistrița*, no. 57, p. 141; *Documente Ștefan*, no. 152, p. 363).

¹⁶⁷ M.V.H., volumul I-6, no. 136, p. 181; *Acta*, no. 34, p. 37; C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 124-128; K. Nehring, *Matthias*, p. 152.

¹⁶⁸ *Documente 1346-1603*, no. 152, p. 145; no. 153, p. 146; *Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 205, p. 114.

¹⁶⁹ *Documente 1346-1603*, no. 130, p. 126; C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 126; poate în 1482, după cea de a două închinare a sa, Vlad și Ștefan aveau o discuție (*Hurmuzaki, op. cit.*, no. 210, p. 117).

¹⁷⁰ Al. Lapedatu, *Vlad*, p. 43-45; C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 129.

puterii nu s-a făcut însă fără problemă. Apăruseră fiii lui Țepeș, “ținuți la păstrare”, aparent, în regatul ungar¹⁷¹. Se schimbaseră însă două constante majore ale deceniilor precedente.

Nu mai existau Matia, mort (1490), Báthory, destituit (1493), de Vladislav II, și pe motivul abuzurilor comise împotriva secuilor¹⁷². Erau secuii care-l șantajaseră pe Vladislav cu trecerea în Moldova și Țara Românească (1492) și care plecaseră în Moldova să atace Țara Românească (1476)¹⁷³. Succesorul său, Bartolomeu Dragffy, fără a fi un voievod slab, n-a avut impactul predecesorului său, dar a intervenit și el în afacerile Țărilor Române¹⁷⁴. În 1497, a venit în ajutorul lui Ștefan amenințat de Polonia, pentru susținerea acestuia sosind și trupele lui Radu, la ordinul Porții, și cele otomane¹⁷⁵. În 1492, conlucrarea ardeleano-munteano-moldavă fusese orientată împotriva amenințării otomane¹⁷⁶. Părea o normalizare. Nu era. În 1493, un conflict izbucnise între Țara Românească, care nu ieșise, cu adevărat, nici o clipă din orbita otomană, și Ungaria. Până în 1494, el este stins, reaprins, stins¹⁷⁷.

Timpul nu adusese liniștea, deși intensitatea conflictelor se redusese, între creștini, între ei și Imperiu¹⁷⁸. Vlad și Radu se erijaseră în protectori, prin prietenia lor cu turcii, ai sașilor, la fel ca Țepeluș¹⁷⁹. Jocul centrelor săsești era și el neschimbat. Focarul de tensiune, dat de feudele ardelene pierdute de domnii transalpini la mijlocul secolului¹⁸⁰, rezista și el.

La apropierea sfârșitului lui Ștefan cel Mare, fortuitele apropieri moldo-muntene își dovedesc rapid fragilitatea. Radu și Alexandru al Poloniei plănuiau înlocuirea urmașului lui Ștefan, Bogdan, chiar cu domnul de la Târgoviște. Motivul era “siguranța creștină”¹⁸¹.

Privind din interiorul ariei de la nord de Imperiul Otoman, durabilă apare alianța moldo-ungară în formatul stabilit de Ștefan și Matia, dar la 1489¹⁸². Era puțin. În 1507,

¹⁷¹ *Hurmuzaki*, no.257, p. 141; no. 263, p. 144; no. 267, p. 146-147; no. 268, p. 147; Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 51-59; vezi și idem, *Politica lui Radu cel Mare, 1495-1508*, în *Lui Ion BIANU amintire*, București, 1916, p. 191-233; C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 132-133; probabil, Vlad, unul fiul al lui Țepeș, era minor între 1476-1482, neintrând în discuție ca pretendent, cu atât mai mult cu cât, tatăl său nu fusese un personaj “popular”, indiferent de stat, lucru care l-a împiedicat poate pe mai bătrânul său frate vitreg, Mihnea, copil nelegitim, să beneficieze de susținere anterior. În plus, el pare să-și fi încercat prima dată norocul la Constantinopol, nu la Buda. În aceste condiții, merită reamintită afirmația lui Țepeluș. El spunea că-și păstrase credința față de ei, atât în Ardeal, cât și la Poartă (*Documente 1346-1603*, no. 111, p. 105), la baza acestei afirmații (demonstrative) stând sau o captivitate a sa, după detronarea de către turci, înainte de Vaslui, sau un episod personal otoman, anterior anului 1474, rămas necunoscut.

¹⁷² Vezi și Ioan Lupaș, *Réalités historiques dans le Voivodat de Transylvanie du XIIe au XVIe siècle*, Bucarest, 1938, p.79-82; vremea lui Báthory și la A. Kubinyi, *Bárók a királyi tanácsban Mátyás és tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején*, în “Sz”, CXXI, 1988, 1, p. 147-212.

¹⁷³ *Hurmuzaki*, volumul II-2, no. 304, p. 342-347; *Documente Brașov*, no. 101, p. 127.

¹⁷⁴ I. Lupaș, *Der siebenbürgische Woiwode Bartholomäus Dragfi*, în idem, *Zur Geschichte der Rumänen. Aufsätze und Vorträge*, Sibiu, 1943, p. 154-161.

¹⁷⁵ Gheorghe Duzinchevici, *Războiul moldo-polon din 1497. Critica izvoarelor*, în “SMIM”, VIII, 1975, p. 17.

¹⁷⁶ *Hurmuzaki*, volumul VIII, 1376-1650, București, 1894, no. 32, p. 28; *Bonfini*, volumul IV, p. 188.

¹⁷⁷ *Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 247, p. 136; no. 250, p. 138; no. 255, p. 140-141; no. 257, p. 141; vezi și Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 43-50; I. Căzan, E. Denize, *Spațiul*, p. 146-149; iar recent și Laurențiu Rădvan, *Din relațiile lui Ștefan cel Mare cu Țara Românească*, în *Ștefan 500*, p. 269-284.

¹⁷⁸ Vezi Fr. Szakály, *Phases*, p. 98-103; Ion Sabău, *Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 229-238.

¹⁷⁹ *Documente Sibiu*, no. 8, p. 19; no.11 p. 21; *Documente Brașov*, no. 180, p. 216.

¹⁸⁰ A se vedea și Constantin Bălan, *Hrisoavele mănăstirii Bolintin din 1453 și 1479*, în *In honorem Paul Cernovodeanu* (Violeta Barbu edita), București, 1996, p. 93.

¹⁸¹ P.P. Panaiteșcu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în “AARMSI”, s.III,t.XV,1934,p. 78-79.

conflictul moldo-muntean reatinge vechea sa violență. Aceleași puteri încercau să-i pună capăt, nu atât să-l exploateze¹⁸³. Nu era o noutate, *creștină*. Din 1474, pentru Polonia și Ungaria pacea între *Valahii* era o cheie a stabilității zonale¹⁸⁴. O descoperise și Poarta¹⁸⁵. Iar, în 1476, ostașii români le ceruseră lui Țepeș și Ștefan să-și jure prietenie și alianță¹⁸⁶.

În jurul a doi ani

După Țepeș, care acționa deja de aproape doi ani, ca un căpitan regal¹⁸⁷, domniile Țării Românești sunt refugiați¹⁸⁸ transilvăneni trecuți în Moldova de unde sunt instalați pe tron de Ștefan, cu sau fără susținere militară intracarpatică. Singurul caz în care el pare susținător, nu efectuând, este revenirea pe tron a *Călugărului*, în primăvara-vara lui 1482¹⁸⁹. Singurul “în plus” între pretendenții deveniți domn, doi Dănești, Laiotă și Țepeluș, și doi Drăculești, Țepeș și Vlad Călugărul¹⁹⁰, pare Mircea, revendicat din Drăculești, “o invenție” a lui Ștefan, care-și asumă un mare risc, chiar, în speranța, deșartă, că lipsa unei susținerii interne sau transilvănene, îl va menține fidel¹⁹¹. Combinațiile moldo-ungare operate asupra Țării Românești, exprimă poate cel mai bine realitatea alianței dintre Matia și Ștefan, așa cum ea s-a format, s-a pregătit prin îmbinarea de conflict și înțelegere din 1474¹⁹².

¹⁸² Vezi L. Elekes, *István*, p. 68-70; Ș. Papacostea, *Poziția*, p. 535-541; I.-A. Pop, *Relații*, p. 14-17.

¹⁸³ [Marino Sanudo], *I diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI-MDXXXIII) dall' autografo Marciano ital. cl.VII cod.CDXIX-CDLXXVII* (publicati per cura di Guglielmo Berchet, Federico Stefani, Nicolo Barozzi, Rinaldo Fulin e Marco Allegri), volumul VII, 1507-1509 (a cura di R. Fulin), Venezia, 1882 (=Sanudo), col. 8, 120, 180, 232; *Letopisețul anonim*, p. 22-23; Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV-XVI*, București, 1985, p. 69-71.

¹⁸⁴ *Acta*, no. 7, p. 7; Ș. Papacostea, *Guerre*, p. 11-12; V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 70.

¹⁸⁵ E. Denize, *Ștefan*, p. 123-124; *Sanudo*, volumul VII, col. 8, 180.

¹⁸⁶ *Acte*, volumul III-1, p. 58-59; N. Stoicescu, *Vlad*, p. 166; N. Grigoraș, *Ștefan*, p. 180.

¹⁸⁷ *Acte*, *op. cit.*, p. 98; *Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 147, p. 86; *Unrest*, p. 68.

¹⁸⁸ Adăpostirea fugarilor, dreptul conducătorului de a acorda azil, era un semn al normalității inter-statale și al individualității și puterii monarhice, în plan creștin, primirea refugiaților neimplicând o stare conflictuală între statul lor de origine și cel de exil (un caz moldo-polon din 1471; *Documente Ștefan*, volumul II, no. 139, p. 314; la 1474-1475, Radu se plângea de încălcarea dreptului la azil al boierilor săi, *Documente 1346-1603*, no. 82, p. 79 *această lege n-a fost altă dată*, după ce, tot el la 1470, pretindea că obținuse extrădarea dușmanilor din regat; *Documente Sibiu*, no. 2, p. 12), cu atât mai mult atunci când interveneau în plus regulile vasalice. Ca un gest de încredere, la 1475, Matia și Ștefan hotărâseră să-și extrădeze reciproc fugarii (*Documente Ștefan*, *op. cit.*, no. 146, p.331-335).

¹⁸⁹ Al. Lapedatu, *Vlad*, p. 42-43; C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 126.

¹⁹⁰ Al.Lapedatu, *Vlad*, p. 4-6; C.Rezachevici, *Cronologia*, p. 108, 111, 122, 125; adăugându-l și pe Radu pe această listă, nu este lipsit de importanță să observăm preponderența Drăculeștilor, după 1456.

¹⁹¹ Episodul lipsește, semnificativ, din *Letopisețul anonim*, p. 19; *Cronica moldo-germană*, p. 34.

¹⁹² I.-A. Pop, *Relații*, p. 15-17; comparând înțelegerea moldo-ungară din 1475 cu cea moldo-polonă din 1485 (din cea din 1459 s-a păstrat doar partea moldavă; *Documente Ștefan*, *op. cit.*, no. 126, p. 266-269; no. 146, p. 335; no. 167, p. 377-378) observăm că doar primul act este întărit de elita ungară în maniera unui tratat între state, dincolo de exprimarea vasalică (cazul înțelegerii dintre Matia și Frederic din 1463-1464; (K. Nehring, *Matthias*, “Anhang”, no. 1, p. 202, no. 2, p. 206, no. 3, p. 209), ceea ce poate să fi stat la baza atitudinilor lui Ștefan, atât în relație cu Ungaria, cât și cu Țara Românească (abia la 1499, garantarea apare și din partea elitei polone, *Hurmuzaki*, volumul II-2, no. 366, p. 425) el făcând loc pentru conceptul, dar și realitatea înțelegerii paritare (vezi și Gheorghe Pușgă, Alexandru-Florin Platon, *Vasalitatea medievală: ipostaze europene și românești*, în “CF”,sn, XVII², 1998, p.38-39), cu precizare însă că Țepeluș, după ce solii săi îl anunțaseră că primise de la Matia, condiții favorabile cum numai Radu mai avusese (*Documente 1346-1603*, no. 392, p. 392), se plângea sibienilor că era singurul domn care nu

După cum o arată cazul lui Laiotă, la Vaslui, capacitatea de adaptare trebuia să fie mare, de la clasică supunere față de turci, imediată după instalarea creștină, la părăsirea lor, în clipa în care eșecul acestora părea sigur¹⁹³. Din 1473¹⁹⁴, sistemul dublei suzeranități, al *condominium*-ului ungaro-otoman, rămas în picioare în pofida conflictelor intervenite de la instalarea sistemului în urmă cu douăzeci de ani fusese perturbat de intervenția Moldovei care duce la instalarea lui Laiotă. Trei suzeranități erau pregătite pentru Țara Românească. Problema și-a păstrat valabilitatea până în ajunul bătăliei de la Mohács (1526)¹⁹⁵.

Dintre acestea, cea mai instabilă, prin nouitatea ei, prin conflictele moldo-muntene, de hotar, în primul rând, din cursul veacului¹⁹⁶, era suzeranitatea moldavă, dezavantajată și de rangul monarhic inferior al lui Ștefan în raport cu Matia și cu Mehmed¹⁹⁷. Astfel, ea era cea la care se renunța cel mai ușor prin supunerea noului domn față de turci. Dintre domni instalati pe tron de Ștefan, doar Laiotă, în primele două domnii, datorită duratei scurte a acestora și a forței otomane a lui Radu, nu se supune, rapid, Porții¹⁹⁸. Capacitatea scăzută de apărare a Țării Românești și puterea Înaltei Porții erau argumentele forte pentru supunere.

Conflictele moldo-muntene se desfășoară, sunt transformate, în special din toamna lui 1474, pe, de fondul larg al confruntării moldo-ungaro-otomane. Domni, care reușesc să rămână pe tron peste câteva luni, Radu (decembrie 1473-august 1474), Laiotă (decembrie 1474-noiembrie 1476), Țepeluș (ianuarie 1478-iunie 1480)¹⁹⁹, Vlad (iulie 1482-septembrie

primis *credița regelui și a episcopilor și a iobagilor din Țara Ungurească* (*Documente Sibiu*, no. 16, p. 17), ceea ce era o forțare, în preajma atacului otoman din 1479 (nu se cunoaște nici un astfel de act). Ștefan, fără a renunța la întâietatea lui Matia, îl considera pe domnul transalpin ca vasal, generând un *condominium* moldo-ungar la sud de Milcov, în cadrul căruia acțiunea lui Ștefan avea aceiași greutatea precum cea huniadă, necesitând doar confirmare (ulterioară) din partea regelui.

¹⁹³ *Acta*, no. 8, p. 8; *Acte*, volumul III-1, p. 96-97; *Unrest*, p. 42-44.

¹⁹⁴ O prezentare sintetică a situației Țării Românești la N. Stoicescu, *Vlad*, p. 26-29; vezi și Francisc Pall, *Byzance à la veille de sa chute et Janco de Hunedoara (Hunyadi)*, în "BSL", XIX, 1969, 1, p. 119-126.

¹⁹⁵ *Hurmuzaki*, volumul II-3, no. 1475-1531 (editat de N. Densușianu), București, 1893, no. 363, p. 524; E.D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History 1427-1601*, London-The Hague-Paris, 1964, no. 9, p. 24.

¹⁹⁶ A se vedea, recent, Sergiu Iosipescu, *Vrancea, Putna și Basarabia-contribuții la evoluția frontierei sudice a Moldovei în secolele XIV-XV*, în *Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani* (volum îngrijit de Ionel Căndea, Paul Cernovodeanu și Gheorghe Lazăr), Braïla, 2003, p. 205-224.

¹⁹⁷ Titlul de țar nu este acordat în mod semnificativ domnilor Țării Românești de *Letopisețul anonim*, p. 14-23; vezi însă D.R.H.B., volumul I, no. 127, p. 217 (1464); no. 150, p. 249 (1475); vezi și Petru Rareș adresându-i se lui Radu Paisie; *Documente Sibiu-Brașov-Bistrița*, no. 67, p. 160-161.

¹⁹⁸ De exemplu, Vlad Călugărul se supune doar după ce vede că nu poate face față singur turcilor. El încercase să profite danubian de problemele otomane și eșuase (*Documente 1346-1603*, no. 152, p. 145).

¹⁹⁹ Referitor la domnia lui Țepeluș dintre noiembrie 1480-iulie 1481 (C.Rezachevici, *Cronologia*, p. 124), în primăvară, turcii atacă Orșova (*Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 196, p. 114), și sudul Moldovei, aici fiind ajutați de Țepeluș (*Documente 1346-1603*, no. 138, p. 125-126; D.R.H. seria A, *Moldova*, volumul II, 1449-1486 (volum întocmit de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache), București, 1976, no. 240, p. 366). Este un caz foarte rar în care Moldova și Ungaria sunt atacate simultan, cu precizarea că atacul asupra Moldovei i s-a datorat lui Țepeluș, care l-a deturnat, cu acordul, poate la rugămintea brașovenilor (*destul am cheluit deunăzi cu Ali beg și i-am întors asupra Moldovei cum știți înșivă*), de la a veni împotriva Transilvaniei (*Documente 1346-1603*, no. 130, p. 126). Episodul este relevant pentru relațiile și interesele care se întâlneau la colțul Carpaților. Totodată, nu am inclus pe această listă domnia lui Țepeluș (august 1481-martie/iulie 1482), la fel ca și negocierile posibile și reale moldo-otomane și ungaro-otomane de la sfârșitul lui 1481, deoarece adomna a picat în "extra-sezon" și

1495), își datorează durata negocierilor ungaro-otomane (vară 1478, vară 1479, primăvară, toamnă 1480, primăvară 1481)²⁰⁰, moldo-otomane (primăvară, toamnă 1475, primăvară 1476, toamnă 1479, iarnă, sfârșit 1480, primăvară 1481)²⁰¹, completate și tăiate de lupte, mai ales între regat și imperiu ca urmare a întreruperii discuțiilor²⁰², calmării raporturilor ungaro- moldo-muntene (1482-1483)²⁰³ armistițiului ungaro-otoman (sfârșitul lui 1483), care, pentru Matia, includea Moldova²⁰⁴, eforturilor moldave pentru găsirea de susținători anti-otomani (1474, 1475-1476), corelate atât cu pregătirea (1474, 1475-1476), cât și cu amânarea (1474) reacției otomane²⁰⁵. Reducerea stării conflictuale între creștini și păgâni era, în esență, singurul factor care asigură stabilitatea unei domni transalpine²⁰⁶. Eforturile de mediere-implicare în negocierile de pace dintre Buda și Istanbul, făcute de Basarab Țepeluș (1478) ori Vlad Călugărul (1483) exprimă foarte bine necesitatea domnească²⁰⁷. Dar, la 1484, când Ștefan a fost lovit în plin de către Baiazid II, nu doar Matia luase măsuri defensive în Transilvania, ci și Vlad, sau cel puțin parte din supușii săi, încercase să se opună armatei otomane, fiind însă potolit și luat de Baiazid cu el împotriva Moldovei²⁰⁸.

Evenimentele aveau loc sub privirile autorităților ardelenese și saxone, brașovene, în primul rând²⁰⁹. Jocul dublu și asigurarea propriului interes, cu riscuri și avantaje, formau un *modus-vivendi* carpatin, chiar un mod de viață ungaro-otoman²¹⁰. În favoarea menținerii sale jucau prioritățile politice apusene ale lui Matia, controlul său relativ asupra frontierei săsești, “descărcarea” acțiunii anti-otomane de către rege pe umerii banilor și voievozilor săi, și, “vasalic”, pe Ștefan, existența unui precedent condominial, dovedit funcțional, deși îi adusesese, pe neașteptate, Budei pierderea garnizoanei de la Chilia după 1462²¹¹. Menținerea, preferențială, a *status-quo*-ului era asigurată și de jafurile la care era expus Ardealul, fără ca răspunsul să poată fi la fel de rapid ca în zona militarizată de la vest de Porțile de Fier ale

după ce Ungaria și Moldova își consumaseră energia pe 1481. Deja în martie 1482, Moldova cucerea Crăciuna (vezi și *Letopisețul anonim*, p. 19; Bogdan Murgescu, *O nouă reglementare de pace moldo-otomană în 1481*, în “SAI”, LI-LII, 1985, p. 268-274; E. Denize, *Stephen*, p. 112; C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 128; K. Nehring, *Matthias*, p. 140-149).

²⁰⁰ V. Fraknói, *Mátyás Király levelei. Külügyi Osztály*, volumul I, 1458-1479, Budapest, 1893, no. 259, p. 381, no. 81, p. 154; no. 263, p. 387, no. 281, p. 419; volumul II, 1480-1490, Budapest, 1895, no. 43, p. 66-69; no. 48, p. 76; no. 49, p. 82; no. 247, p. 388-390; M.D.E., volumul II, no. 248, p. 361; întrucât datele sunt puține, indicăm negocierile prin anotimp și nu prin luna actelor disponibile.

²⁰¹ *Documente Ștefan*, volumul II no. 163. p. 366; *Hurmuzaki, op.cit.*, no. 187, p. 105, no. 208, p. 116; *Documente turcești privind istoria României*, volumul I, București, 1976, no. 5, p. 6.

²⁰² Gy. Rászó, *Türkenpolitik*, p. 45-50; N. Grigoraș, *Ștefan*, p. 223, nota 11.

²⁰³ *Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 210, p. 117; este o atmosferă în care “toți se împacă”

²⁰⁴ *Hurmuzaki*, volumul II-1, no. 18, p. 15; *Letopisețul anonim*, p. 19.

²⁰⁵ Vezi L. Șimanschi, D. Agachi, *Moldova*, p. 14-18; E. Denize, *Stephen*, p. 74 sqq.

²⁰⁶ Din nou, o notă distonantă revine domniei lui Mircea; C. Rezachevici, *Cronologia*, p. 122-123.

²⁰⁷ *Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 176, p. 99; *Documente Sibiu*, no. 11, p. 21.

²⁰⁸ *Hurmuzaki*, volumul VIII, no. 29; p. 27; M.D.E., volumul III, no. 33, p. 37; I. Hațegan, *Pavel*, p. 169; Marius Diaconescu, Géza Érszegi, *Documenta quibus Hungariae, Valachiae et Moldaviae relationes melius illustrantur*, în “MT”, II, 1998, 2; no. 6, p. 287-288.

²⁰⁹ Vezi și Ș. Papacoste, *Începuturile*; p. 30-33; K.G. Gündisch, *Participarea*, p. 21-30.

²¹⁰ Mai vechile lucrări ale lui Al. Lapedatu, *Vlad*, p. 43-49; idem, *Radu*, p. 22-28, sunt încă relevante.

²¹¹ *Dlugosz*, p. 408-409; P.P. Panaitescu, *Legăturile*, p. 108-110.

Dunării, de controlul pe care găzduirea pretendenților îl putea asigura asupra domnului în funcție, ale cărui mijloace, limitate însă de spectrul unei intervenții sau doar presiunii regale, erau expedițiile de jaf la nord de linia Carpaților și restricționarea comerțului danubian al negustorilor sași, dar și de rivalitatea, mocnită acum, dintre Matia și Ștefan²¹².

Eforturile ștefanieni nu puteau avea efecte durabile la sud de Milcov. Deformări politice plastice, ele sunt încadrabile între specificitățile luptei de frontieră, similare cu confictele ungaro-otomane de pe Drava, Sava și Dunărea de Mijloc²¹³. Ele contribuie și la menținerea siguranței moldave, la formarea unei unități tampon, câmp deătălie, între imperiu și domnie. Statul lui Ștefan nu cunoaște între 1476 și 1481 vreun atac otoman²¹⁴. Țara Românească, unde, la 1481, se puteau invoca “atrocitățile” moldave, care duseseră la apropierea populației de otomani, ca explicație pentru fragilitatea succesului *cruciat*²¹⁵, devenise un “șanț al creștinătății” în fața *zidurilor și porților* ei ungare și moldave²¹⁶. Era probabil cel mai important efect imediat al evenimentelor din toamna târzie a anului 1474. În această devenire transalpină, sud-milcoviană, nord-danubiană, rezidă o parte substanțială a explicației pentru neatacarea Moldovei timp de cinci ani²¹⁷. Măcar, Ștefan se protejase.

Abrevieri

AARMSI	=Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București, 1880-
AHASH	=Acta Historica Academiae Scientarum Hungaricae, Budapest, 1952-
AII(AI)X	=Anuarul Institutului de Istorie (și Arheologie, 1972-1989) “A.D. Xenopol”, din Iași, Iași, 1964-(continuă “SCȘI”)
AIINC	=Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj, Cluj, 1922-1945
AMN	=Acta Musei Napocensis. Muzeul de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca, 1964-
AOASH	=Acta Orientalia Academiae Scientarum Hungaricae, Budapest, 1947-
ASI	=Archivio Storico Italiano, Firenze, 1842-
BOR	=Biserica Ortodoxă Română, București, 1874-
BSL	=Byzantinoslavica. Revue internationale des études byzantines, Prague, 1929-
CI	=Cercetări istorice, Iași, 1922-1938 (până în 1946, apar ca “SCI”), sn, 1971-
CL	=Convorbiri Literare, Iași-București, 1867-1945
Cronica	=Cronica, Iași, 1966-

²¹² Al. Simon, *Stephen the Great and his Involvement in Transylvania*, în “TR”, XIII, 2004, 2, p. 35-53.

²¹³ Fr. Szakály, *Phases*, p. 92-98; Gy. Rászó, *op. cit.*, p. 48-49,

²¹⁴ D.R.H.A., volumul II, no. 240, p. 366; E. Denize, *op. cit.*, p. 89 sqq.

²¹⁵ M.K.L., volumul II, no. 91, p. 156; M.V.H., volumul I-6, no. 136, p. 181; *Acta*, no. 34, p. 37.

²¹⁶ Vezi Șt. Andreescu, *L'acțiune de Vlad Tepeș dans le sud-est de l'Europe en 1476*, în “RESEE”, XV, 1977, 2, p. 259-272; Al. Simon, *The Walls of “Christianity's Gate”. Hungary's Mathias Corvinus and Moldavia's Stephen the Great Politics in the late 1400's*, în “QCR”, III, 2004, p. 205-224; de remarcat și că, în perioadă următoare, s-a afirmat, și mai puternic, distincția *Oltenia-Muntenia* (vezi și Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, p. 32 sqq.

²¹⁷ Cealaltă parte poate fi dată de posibile discuții, ca și Matia, în anii 1477-1478 (A.S.V., *Miscellanea*, Armadi, II-20, f. 21 (25), r.; M.K.L., volumul I, no. 259, p. 381; no. 263, p. 387, no. 281, p. 419).

- FRA =Fontes Rerum Austriacarum. Österreichische Geschichts-Quellen, secția a II-a; Diplomataria et Acta, Wien, 1850-
- FRT =Fontes Rerum Transylvanicarum (Erdélyi történelmi források), Budapest-Kolozsvár, 1911-1921
- JEG =Jahrbuch für Europäische Geschichte, München, 2000-
- MGH =Monument Germaniae Historica, Hannover-Leipzig-Weimar-München, 1826-1902, 1922- (prima reeditare)
- MHH =Monumenta Hungariae Historica. Magyar történelmi emlékek, Pest, Budapest, 1857-1917
- MT =Medievalia Transilvanica, Satu Mare, 1997-
- QCR =Quaderni della Casa Romena di Venezia, Venezia, 2002-
- RA =Revista Arhivelor, București, 1924-1947, 1958-
- Rdl =Revista de istorie (continuată de "RI", sn), București, 1974-1989
- REI =Revue des Études Islamiques, Paris, 1933-
- RESEE =Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucarest, 1963-
- RI =Revista istorică, Vălenii de Munte-Iași, București, 1915-1946, sn, 1990-
- RIR =Revista istorica româna, București, 1931-1946
- RRH =Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest, 1962-
- RSL =Romanoslavica, București, 1956-
- SAI =Studii și articole de istorie, București, 1955-
- SAO =Studia et Acta Orientalia, Bucarest, 1957-
- SI =Studia Islamica, Paris, 1953-
- SCȘI =Studii și cercetări științifice. Seria Istorie, Iași, 1950-1963
- SMIM =Studii și materiale de istorie medie, București, 1956-
- SOF =Südost-Forschungen: internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas, München, 1936-
- Studii =Studii. Revista de istorie, București, 1948-1973 (continuată de "Rdl")
- SUBBH =Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series Historiae, Cluj-Napoca, 1958-
- Sz =Századok, Budapest, 1867-
- TR =Transylvanian Review/ Revue de Transylvanie, Cluj-Napoca, 1992-
- Transilvania =Transilvania. Revistă lunară de cultură, Brașov, Sibiu, 1868-

STAT ȘI BISERICĂ ÎN MOLDOVA ÎN VREMEA LUI VASILE LUPU (1634 - 1653)

MIHAI FLORIN HASAN

ABSTRACT. State and Church in Moldavia During Vasile Lupu (1634-1653).

In the years 1634-1653, rulership and church were the institutions through which Moldavia asserted herself in the Eastern area, through which the state imposed itself as "protector of Orthodoxy" in East-Central Europe and through which Moldavia identified herself in relation to other European states.

By collaborating with the state, the church attempted at imposing a social discipline and reassert faith in an age characterized by such projects coordinated by the state and the official church.

In fact, the two tried to forge a "perfect" Christian society, the church's obedience to the state, as apostle Paul had put it, endowing it with all necessary means to implement it.

Relația Stat-Biserică. În lumea Răsăritului levantino-pontic, cu extindere spre Moscova precum și în enclavalele "grecești" rutene, comunitățile românești sau greco-slavone din Ungaria și monarhia vieneză, ceea ce se impune ca literă de lege în angrenajele puterii este ascultarea Bisericii față de suveran și instituția monarhică, așa cum s-a statuat încă din secolul al IV-lea d. Hr. și mai devreme.

Spre deosebire de Lumea Occidentului, unde Biserica nu a înțeles să cedeze în fața puterii imperiale, și să asculte de "înaltele stăpâniri", declanșând prin pontifii reformatori din secolul al XI-lea "lupta pentru investitură" între Curia Romană și regii germanici, desemnați ca împărați ai Sfântului Imperiu, Lumea Orientului a trebuit, datorită împrejurărilor istorice, să respecte cuvântul Sfântului Apostol Pavel: "Tot sufletul să se supună înaltelor stăpâniri, căci nu este stăpânire decât de la Dumnezeu; iar cele ce sunt, de Dumnezeu sunt rânduite. Pentru aceea, cel ce se împotrivese stăpânirii se împotrivese rânduielii lui Dumnezeu. Iar cei ce se împotrivesc își vor lua osândă. Căci dregătorii nu sunt frică pentru faptă bună, ci pentru cea rea." (Romani, 13, 1-3).

În general, istoricii care s-au aplecat asupra acestei probleme în cazul Țărilor Române, au acceptat și au promovat această teorie și pentru spațiul nostru. Ștefan Berechet afirma că s-a menținut "principiul bizantin, ca Biserica să fie, sub raport administrativ, subordonată Statului"¹, iar V. Costăchel și P. P. Panaitescu arătau că în Principate "sprijinul acordat bisericii de către domn" însemna o tutelă a bisericii de către domnie², domnul putând singur să "pronunțe caterisirea episcopilor și

¹ Ștefan Berechet, *Biserica și domnia în trecutul românesc*, în *Biserica Ortodoxă Română*, 1945, nr. 1-3, p. 434.

² V. Costăchel, P. P. Panaitescu. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova, secolele XIV-XVII*, București, 1957, p. 454.

mitropoliților”³. N. Stoicescu indica faptul că “pe plan intern”, printre alte prerogative, se numără “dreptul de patronat asupra Bisericii”⁴. Constantin Șerban, pe de altă parte, postulează o teorie care afirmă că “în politica sa autoritară domnul s-a sprijinit nu numai pe aparatul administrativ și armată, ci și pe Biserică, prin intermediul căreia și-a sporit supunerea categoriilor sociale”⁵. Andrei Pippidi susține că “ortodoxia a fost una din formele de apărare a statului, iar biserica, sub controlul veghetor al domnului a fost un suport puternic al statelor feudale moldovean și muntean”⁶.

Toate aceste afirmații converg spre ideea pe care am enunțat-o mai sus pornind de la cuvintele Sfântului Pavel și anume: Biserica Ortodoxă din Principate, conformându-se mai bine tradiției imperiale romane de la începuturi și mai apoi celei constantinopolitane, a fost un factor ce a slujit Statul sau ideea Statului, de prea puține ori intrând în conflict cu reprezentantul legal al lui Dumnezeu pe pământ. “Starea de neascultare” s-a manifestat doar în cazul în care domnul trecea peste privilegiile Bisericii sau încălca normele canonice în vigoare.

*

În contextul acestei “supuneri” și colaborări Biserică-Stat, Vasile Lupu a marșat pe ajutorarea Bisericii “Pravoslavnice” din Moldova (1) și s-a erijat în conducător al Patriarhiilor Ortodoxe din Răsărit (2).

(1) Pe plan local, în țară, domnitorul a sprijinit financiar repararea unor lăcașuri de cult sau ctitorirea altora noi⁷, cum au fost biserica Mănăstirii Trei Ierarhi (Iași), biserica Golia (Iași), biserica Stelea (Târgoviște), biserica de la Copou (Iași), acestei perioade fiindu-i atribuite construcția a 23 de lăcașuri de cult⁸.

Domnul a fost parcimonios în acordarea de danii ctitoriiilor sale (Trei Ierarhi, Golia), dar s-a ocupat, în schimb, de întărirea unor acte donative anterioare pentru aproape 30 de așezăminte bisericesti. De atenția domnitorului s-au bucurat, în total, 57 de edificii religioase din Moldova.⁹

Ca urmare a strânsei dependențe și colaborări între Domnie și Biserică, dar nu numai, Vasile Lupu va fi de acord cu întrunirea unui sinod la Iași, pe care de altfel îl va prezida după modelul imperial bizantin. Conciliul s-a desfășurat între 15 septembrie 1642 și 27 octombrie 1642 (43 de zile)¹⁰ la Mănăstirea Trei Ierarhi, pentru lămurirea “*Mărturisirii de credință*” redactată de Petru Movilă. De ce afirmam că nu numai datorită colaborării dintre cele două instituții s-a putut desfășura la Iași acest sinod? Pentru că Moldova reprezenta un centru spiritual

³ *Ibidem*.

⁴ N. Stoicescu, ș. c. *Dicționar de Instituții Feudale din Țările Române*, București, 1988, p. 171.

⁵ C-tin. Șerban, *Vasile Lupu domn al Moldovei (1634 - 1653)*, p. 111.

⁶ A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI - XVIII*, București, 1983, p. 101.

⁷ C-tin Șerban, *op. cit.*, p. 111.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 115.

¹⁰ M. Păcurariu, *Istoria BOR*, vol. 2, p. 40.

ortodox liber de dominația otomană, care ținea sub controlul ei toate Patriarhiile Ortodoxe istorice, în plus aici funcționa o tiparniță care putea publica fără probleme din partea autorităților otomane cărți de dogmă, implicit și *Mărturisirea* și eventualele hotărâri sinodale. Un alt motiv ar fi fost acela că statul, prin domnitorul său, își permitea să întrețină financiar un asemenea demers și o delegație numeroasă. Avantajele erau practic împărțite: participanții la sinod aveau asigurată libertatea de a dezbate, fără teama unor șicane din partea autorităților, în plus nu trebuiau să-și facă griji privind întreținerea lor, iar domnitorului Vasile Lupu I se mângâia orgoliul de “patron al Ortodoxiei”. La conciliu au participat din partea Bisericii Ortodoxe din Ucraina Isaia Trofimovici Kozlovski, egumen la Sfântul Nicolae, Iosif Canonovici Gorbațki, egumen la Bogoiavlenska și Ignatie Oxenovici Starușici, predicator la Sfânta Sofia (Kiev)¹¹. Din partea Bisericii Moldovei au participat mitropolitul Moldovei și arhiepiscop al Sucevei, Varlaam, cu episcopii sufragani Evloghie de Roman, Anastasie de Rădăuți și Gheorghe al Hușilor, egumenul Sofronie Pociățki de la Trei Ierarhi, alți egumeni, iar din partea statului domnul și “divaniții”, printre care Grigore Ureche vornic și Eustratie logofătul. Nu a participat însă nici un ierarh din partea Bisericii Ortodoxe a Țării Românești datorită stării de încordare care exista între cei doi domnitori.

Singurele discuții aprinse din cadrul sinodului privind *Mărturia de Credință* a mitropolitului Movilă au fost purtate în jurul celor două puncte care duseseră la convocarea unui conciliu și anume existența Purgatoriului și prefacerea darurilor în momentul invocării Sfintei Jertfe. În amândouă punctele existau influențe provenind dinspre teologia catolică, neacceptate de cei prezenți. În final s-au stabilit ca fiind adevărate tezele tradiției răsăritene: nu există Purgatoriu, iar prefacerea Darurilor are loc în timpul invocării Sfântului Duh de către preotul slujitor.

Cu aceste îndreptări *Mărturisirea* a fost adoptată, iar după traducerea acesteia în grecește (30 octombrie), în martie 1643 sinodul patriarhal de la Constantinopol, prezidat de patriarhul Partenie I, a aprobat-o ca “*Mărturisirea ortodoxă a Bisericii Sobornicești și Apostolești a Răsăritului*”¹², enciclica fiind semnată ulterior de patriarhul Ioanichie al Alexandriei, patriarhul Macarie al Antiohiei și patriarhul Paisie al Ierusalimului.

(2) În patronarea Bisericii Ortodoxe a Răsăritului, domnitorul moldovean Vasile Lupu, a avut trei coordonate:

- a) patriarhiile apostolice “istorice”: Constantinopol, Alexandria, Ierusalim, Antiohia.
- b) Locurile Sfinte: Sfântul Munte Athos, Sfântul Munte Sinai, Palestina.
- c) Centrele ortodoxe: Grecia, Croația, Polonia, Tracia etc.

(a) I. Constantinopol

N. Iorga afirmă că Partenie Chrysokentitul, episcopul de Sotiriopolis, pune alături de Patriarhul Ecumenic, ca protectori firești ai Marii Biserici, și pe

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 40.

Vasile Lupu și pe Matei Basarab. Despre ultimul scria însă că nu a făcut însă sacrificiile inamicului său (Vasile Lupu), care-i asiguraseră în final patronatul ortodoxiei.¹³

La începutul lui 1640 datoriile Bisericii din Constantinopol erau covârșitoare și proveneau din timpul păstoririi patriarhului Timotei. La acestea patriarhul Chiril Lukaris adăugase o nouă datorie care se ridica la 25 de poveri în aspri. Totalul ajungea acum la 40 de poveri din care se plățiseră numai 5 poveri. Sub patriarhul Grigore de Amasya (începând cu 1624) suma ajunge la 100 de poveri. Grigore a fost în final afurisit¹⁴ din cauza datoriilor acumulate. Următorul patriarh, Chiril de Veria, a fost înlocuit de către sultanul Murad al IV-lea cu mitropolitul Partenie de Adrianopol, ales la 1 iulie 1639 ca și stătător al Marii Biserici. În aceste grave condiții financiare pentru Patriarhie, Vasile Lupu intervine în favoarea acesteia în 1641, plătind datoria Bisericii, iar Partenie I îi va trimite moaștele Sfintei Paraschiva drept recunoștință¹⁵. Domnul însă va numi o comisie de 8 membri pentru a cerceta finanțele Patriarhiei, pentru a stabili datoria a cărei fapt s-a produs falimentul acesteia, reducând apoi și stabilind venituri fixe pentru ierarhii din Constantinopol.

Vasile Lupu își dorea însă un patriarh supus lui, și, în 1643 aduce odată cu banii pentru Patriarhie și numirea lui Partenie (al II-lea), tot de Adrianopol¹⁶. Noul Ecumenic din Constantinopol, neînțelegându-se cu patriarhul de Ierusalim, îl va pârî pe acesta la Poartă. Patriarhul de Ierusalim nu era altul decât fostul egumen Paisie de la Galata. Drept urmare în 1646 (toamna), Lupu îl impune cu forța pe scaunul Marii Biserici pe Ioanichie al Heracleei, recunoscut de sinodul patriarhal după mai multe discuții.

În 1648 Partenie al II-lea își reia tronul prin intrigi (octombrie)¹⁷ și determină uciderea capuchehaiei lui Lupu la Poartă. Gestul său a fost privit cu ostilitate la Iași, ca o declarație de război contra “patronului” moldovean.

Partenie își va cere ulterior scuze la Iași printr-un trimis, dar era prea târziu: turci camuflați în greci îl aruncă în mare¹⁸, iar Ioanichie își reia scaunul. Dar prin numirea lui Chiril al III-lea și apoi a lui Paisie de Larissa (1651-1653) direct de către turci, Vasile Lupu pierde puterea în conducerea Bisericii Ecumenice, cu toate că grecii, prin vocea lui Patelarie, afirmau: “Căci tu vrednic de admirare / Împărat ești pentru noi”¹⁹.

2. Alexandria

După Palestina, Egiptul a reprezentat unul dintre cele mai importante teritorii în care s-a răspândit și a înflorit creștinismul. Tulburările monofizite ce au

¹³ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, București, 1940, p. 90.

¹⁴ Idem, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinople și a Bisericii Ortodoxe*, extras din AARMSI, seria II, tom XXXVI, București, 1913, p. 10.

¹⁵ Idem, *Istoria...*, p. 90.

¹⁶ *Ibidem*, p. 95.

¹⁷ *Ibidem*, p. 115.

¹⁸ *Ibidem*, p. 116.

¹⁹ Idem, *Vasile Lupu ca următor...*, p. 23.

urmat sinodului IV ecumenic (451), apoi cele monoteliste, au dus la decăderea Bisericii Alexandriei și despărțirea ei în două ramuri rivale: Biserica Ortodoxă "Melhită" (de la Melek- rege, împărat) păstrând credința împăratului de la Constantinopol și Biserica Coptă sau Egipteană, monofizită²⁰, încât la venirea arabilor în 641 d. Hr. ortodocșii reprezentau în Egipt o minoritate de 200.000 față de 6.000.000 de monofiziți. Anii 641-1517 și 1517- încolo sunt ani de stăpânire arabă, apoi turcă, extrem de grei pentru creștini, în secolul al XVI-lea Patriarhia renăscând însă prin păstoriarea lui Ioachim cel Vestit (1487-1567), care împlinise în momentul morții venerabila vârstă de 119 ani²¹.

Primul care intra în contact cu Țările Române era patriarhul Meletie Pigas (1590-1601). În 1639 șef al Bisericii din Alexandria, ajunge, cu ajutorul lui Vasile Lupu, Nichifor Klarozanis (1639-1645) și care se deplasează în același an în Moldova pentru a mulțumi domnului pentru plata datoriilor Patriarhiei din Egipt. Un alt motiv era conflictul lui Nichifor cu colegul său din Constantinopol pentru drepturile Alexandriei asupra metohului sinait de la Cairo²². Nichifor a murit în aprilie 1645 în Moldova, iar în locul său a fost impus Ioanichie Diodios din Bereea (1645-1657) de către Partenie II și Vasile Lupu²³. La rândul lui acest patriarh vine în Moldova în chestiunea metohului sinait și după alte ajutoare bănești.

Conflictul se va rezolva în 1653, când cazascherul Egiptului "calcă" metohul sinait transformându-l în moschee, iar patriarhul își afurisește vechii inamici sinaiți.

3. Ierusalimul

N. Iorga afirma în 1932 că înainte de Neagoe Basarab nu se cunosc urme ale legăturilor românești cu Ierusalimul²⁴, identic exprimându-se și Ilie Georgescu care susține că "Milostenia țărilor noastre" își are originea la "începutul secolului XVI"²⁵, în timp ce V. Căndea și C. Simionescu arată că încă din 1450 Moldova a fost reprezentată într-un sinod ținut la Ierusalim²⁶. Cel care deschide calea legăturilor spirituale în secolul al XVII-lea a fost Teofan (1608-1644), care vizitează Moldova în 1617-1618 și 1628²⁷. Ulterior va reitiera traseul în timpul domniei lui Lupu, când apare într-o dimineață la Iași, înaintea domnitorului, cu o

²⁰ I. Pulpea-Rămureanu, *Legăturile patriarhiei de Alexandria cu Țările Române*, în *Studii Teologice*, seria II, ianuarie-februarie, an VIII, 1956, p. 59.

²¹ *Ibidem*.

²² N. Iorga, *Domnii români Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu în legătură cu patriarhia Alexandriei*, București, 1932, p. 1/139.

²³ I. Pulpea-Rămureanu, *op. cit.*, p. 59.

²⁴ N. Iorga, *Ceva din legăturile domniilor românești cu Ierusalimul în AARMSI, seria III, tom XIII, memoriu 4*, București, 1932, p. 1.

²⁵ Ilie Georgescu, *Legăturile Țărilor Române cu Ierusalimul în Studii Teologice, seria II, nr. 5-6 (mai-iunie), an VIII, 1956, p. 349.*

²⁶ V. Căndea, C. Simionescu, *Romanian culture abroad: Istanbul, Jerusalem, Paros, Patmos, Sinai, Aleppo*, București, 1982, p. 10.

²⁷ I. Georgescu, *op. cit.*, p. 350.

frânghie în mână: ”Fiule, sugrumă-mă, să nu mă sugrume datornicii...”²⁸. Domnul îi acordă stipendii în valoare de 1012 galbeni, mai trimițând și alți 1400 galbeni ungurești, cu care se plătesc datoriile Patriarhiei. În 1643 Teofan revine la Iași, iar în 1644 este înhumat aici pe cheltuiala domnitorilor Matei Basarab și Vasile Lupu²⁹. Cu sprijinul voievodului Vasile Lupu e impus pe scaunul de la Ierusalim Paisie (1645-1660), egumenul Mănăstirii Galata și exarhul Patriarhiei Ierusalimului în Moldova. Sfințirea acestuia s-a făcut la Iași (23 martie 1645), de unde noul patriarh a plecat încărcat de daruri.

În 1661, la 25 ianuarie, tot la stăruințele lui Lupu (atunci mazilit), în colaborare însă cu domnitorul Gheorghe Ghica, a fost ales patriarh Nectarie (1661-1669). În privința ajutorării Ierusalimului, Dositei Notara afirmă: ”de la căderea Constantinopolului, nici un rege sau prinț nu a făcut așa de mult bine pentru tronul ierusalimitean”³⁰.

4. Antiohia

Scaunul patriarhal de la Antiohia nu a avut legături cu Moldova. Doar spre sfârșitul domniei lui Vasile Lupu, Macarie, patriarhul ”siro-arab”, folosind expresia lui N. Iorga, a făcut între 1653-1654 și 1656-1658 o călătorie în Țările Române.

(b) Locurile Sfinte

1. Sfântul Munte Athos.

A fost numit ”Farul Egeei” sau ”Grădina Maicii Domnului”. Asupra Sfântului Munte s-au exercitat diferite patronaje: bizantin, georgian, pontifical, bulgar sau sârbesc. Patronajul românesc a început în jurul anului 1350, în timpul lui Nicolae Alexandru³¹, iar după 1517 toate cele douăzeci de mănăstiri athonite au intrat în legătură cu voievozii români. Mănăstirea Cutlumuș a fost preferata domnilor munteni, ”lavra cea mare a Țării Românești”, iar Zografu a domnitorilor moldoveni (”a noastră mănăstire”), patronajul celor două Principate fiind cel mai îndelungat ca durată și donații (1350-1860)³².

În ceea ce-l privește pe Vasile Lupu, acesta a făcut aici danii anuale. În 1645 a plătit toate datoriile Sfântului Munte către Sublima Poartă și a închinat ctitoria sa Trei Ierarhi tuturor celor 20 de mănăstiri (se pare că Trei Ierarhi a fost închinată inițial Mănăstirii Vatoped, în cursul anului 1641, după cum indica un document, astăzi pierdut, aflat la Mănăstirea Dionisiu³³).

De asemenea, a acordat donații importante Mănăstirii Vatoped, a reparat schitul Xestru al mănăstirii (Seraiul Rușilor de azi) și i-a închinat și două mănăstiri în orașul Galați, *Precesta* (1647) și *Sfântul Dumitru* (1650). Tot la Vatoped după 1638 a ridicat un paraclis. La aceeași mănăstire se află și o pânză votivă, care s-a

²⁸ M. Beza, *Urme românești la Ierusalim*, în *Boabe de grâu*, an IV, 1933, nr. 1 (ianuarie), p. 327.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ V. Căndea, C. Simionescu, *op. cit.*, p. 10.

³¹ Theodor Bodogae, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 4-7.

³² *Ibidem*, p. 76.

³³ D. P. Bogdan, *Despre daniile românești la Athos*, București, 1941, p. 26.

deteriorat grav în urma incendiilor repetate, și în care este reprezentat domnitorul Vasile Lupu alături de boierul Ion Golia, ținând în mâini modelul bisericii ieșene³⁴.

O altă mănăstire dăruită este Zografu, căreia în 1642 domnul îi dona niște mori pe Prut, iar la 25 martie 1651 îi închina Mănăstirea Dobrovăț cu 8 moșii. Voievodul a fost pictat ca și ctitor pe nartexul exterior al katoliconului mănăstirii³⁵. În biblioteca Mănăstirii Ivirilor se găsea în anii “30 un manuscris de interpretare al psalmilor, din 1262, la sfârșitul căruia mitropolitul Daniel al Seresului a scris: “Această comentată psaltire o trimit prea evlaviosului și prea vestitului și prea luminatului, cât și prea creștinului domn a toată Moldovlahia, Io Vasilie voevod, 1643, luna februarie”³⁶. Credem că textul e revelator pentru modul în care a fost văzut la Muntele Athos Vasile Lupu, care s-a identificat și aici cu imaginea reală a lui Hristos, împăratul, pe care lumea fostei Romanii Orientale îl resimțea acut ca și absent.

2. Muntele Sinai

În 536 d. Hr. Justinian a ridicat o fortăreață și o mănăstire pe muntele pe care Moise a primit Tablele Legii. Muntele Sfânta Caterina (Djebel-Katherin) este cel mai înalt din Munții Sinai (2599 m), Mănăstirea Sfânta Caterina fiind situată la 1530 m altitudine. Acest lăcaș de cult a primit donații importante de la domnii români, cu toate că se afla la mii de kilometri depărtare (vezi implicarea lui Vasile Lupu în disputa sinaïți-Patriarhia Alexandriei). În cinstea domnitorului Vasile Lupu au fost create aici numeroase îmnuri, majoritatea păstrate în biblioteca mănăstirii³⁷.

3. Palestina

Mănăstirea Sfântul Sava a fost ridicată în anul 529 d. Hr. cu scopuri militare. Cel mai vechi document păstrat la mănăstirea de lângă Ierusalim referitor la spațiul românesc este un act de mulțumire al călugărilor de aici pentru doamna Ruxandra a lui Alexandru Lăpușeanu³⁸. Vasile Lupu a fost domnitorul care a întărit în 1634³⁹ o donație al lui Ianachi postelnicul către mănăstire. Documentul fusese întărit anterior și de către partida Movileștilor, adversară lui Lupu, prin intermediul domnitorului Moise Movilă (1634). În 1635 Lupu a donat niște sate metohului acestei mănăstiri de la Iași, așezământul cu hram omonim: Sfântul Sava⁴⁰.

(c) Grecia și diaspora “greacă” (ortodoxă) din Europa Centrală și Răsăriteană.

Aici se cunosc donații ale domnitorului Vasile Lupu pentru Meteore⁴¹, Mănăstirea Schimbarea la Față, apoi pentru Mănăstirea Sfânta Lavră din

³⁴ M. Beza, *Urme românești la Muntele Athos*, în *Boabe de grâu*, IV, nr. 1/1933, p. 592.

³⁵ T. Bodogae, *op. cit.*, p. 220.

³⁶ M. Beza, *Bibliotecă mănăstirești la Muntele Athos*, în *AARMSL, seria III, tom VII*, București, 1934, p. 57.

³⁷ V. Căndea, C. Simionescu, *op. cit.*, f.p. Vezi de asemenea M. Berza, *Urme românești în Orientul Ortodox*, 1935, p. 10.

³⁸ N. Iorga, *Legăturile românești cu Muntele Sinai*, în *AARMSI, seria III, tom XIII*, București, 1932, p. 1.

³⁹ M. Beza, *Urme românești la Muntele Sinai și la mănăstirea Sfântul Sava*, în *Boabe de grâu, an III*, 1932, nr. 1-2, p. 459.

⁴⁰ *Catalogul documentelor moldovenești, vol. I I, doc. 1073*, București, 1970.

⁴¹ M. Berza, *Urme românești în Orientul ortodox*, București, 1935, p. 83.

Peloponez⁴², unde a fost privit ca un nou ctitor datorită bogatelor stipendii acordate ieromonahului Evghenie. Tot domnitorul moldovean a făcut o donație anuală de cinci mii de aspri pentru mănăstirea Lepavina din Croația și una de șase mii de aspri pentru mănăstirea Halki de lângă Țarigrad⁴³. În Lemberg a ajutat cu fonduri biserica Adormirea Maicii Domnului, ctitorită de Alexandru Lăpușneanu, precum și biserica Sfânta Paraschiva (în 1644 a fost restaurată de Vasile Lupu care i-a dat noul hram)⁴⁴. În Galiția și Rusia polonă, fiica lui Lupu, Maria, a continuat politica de ajutorare a tatălui ei (1652 o mănăstire închinată Sfântului Duh, la Wiłno)⁴⁵, iar domnul a întărit în 1648 pentru Schitul Maniava/ Pocuția dania Mariei Potocki, fiica lui Ieremia Movilă, care închinase acestui schit Mănăstirea Sucevița, ctitoria Movileștilor.

Luat în ansamblu, sprijinul lui Vasile Lupu pentru lumea ortodoxă a însemnat o puternică infuzie de fonduri ce a permis Bisericii Răsăritene să nu se prăbușească într-un faliment absolut din cauza puternicei dominații otomane sau a statelor latine, cea otomană reușind să juguleze centrele spiritualității creștine dispuse în cadrele fostei Romanii Orientale, domnul oferindu-le ajutorul nesperat cu care au rezolvat chestiuni urgente din punct de vedere al rezistenței creștine atât în Țara Sfântă, cât și în Egipt sau la Constantinopol, în Athos, Peninsula Heladică. Centre din Galiția, Ucraina poloneză sau Croația, au primit un mult dorit balon de oxigen care le-a dat un punct de sprijin stabil. S-au lansat în istoriografie teze conform cărora închinările de mănăstiri către Locurile Sfinte au urmat anumite interese⁴⁶, care nu pot fi negate, dar care, după părerea noastră, nu sunt motorul acestor acțiuni donative, cele mai multe decurgând din credința sinceră a domnului donator sau a particularului. Această formulă a închinării a scutit domnia pe parcursul secolului al XVII-lea de a trimite sume anuale înspre toate centrele care solicitau ajutorul creștinilor liberi de dominația străină.

* * *

Preluând ideea lui Heinz Schilling despre *confesiones fidei*, exprimată în articolul „*Confesionalization and arise of religious and confesional frontiers in early modern Europe*”, putem vorbi în Moldova despre termeni cum sunt: confesionalism, confesionalizare sau disciplinare socială?

Confesionalismul e legat de formarea identității confesionale⁴⁷, și așa cum arătam într-un alt articol dedicat ierarhiei ortodoxe din Moldova⁴⁸ în această

⁴² Gr. I. Moiescu, *Legăturile Țărilor Române cu mănăstirile Mega-Spileon și Sfânta Lavră din Peloponez*, în *BOR*, anul LII, 1934, nr. 1-2, București, p. 30-37.

⁴³ *Catalogul...*, doc. 1716.

⁴⁴ P. P. Panătescu, *Fundațiuni religioase românești în Galiția*, în *BCMI*, Vălenii de Munte, an XXII, 1929, fascicola 59, p. 6.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 12.

⁴⁶ Radu G. Păun, *Devotion et solidarites communitaires dans la principaute de Moldavie au XVII-e siecle*, p. 266-284, în *Church and society in Central and Eastern Europe*, volum coordonat de Maria Crăciun și Ovidiu Ghitta, Cluj Napoca, 1998, p. 278.

⁴⁷ Ronnie Po-Chia-Hsia, *Social discipline...*, p. 89.

perioadă, întreg corpul clerical moldovean a reacționat la emergența eretică în secolul al XVII-lea, astfel încât putem spune că avem de a face cu un “confesionalism ortodox” explicat în sensul de reafirmare a dogmei răsăritene, de republicare a ei, de o readucere pe tapet în mediile teologice și populare, de o corelare a acestui concept cu cel de confesionalizare și cu cel de disciplinare socială.

Crearea identității confesionale în Biserica Creștină s-a fundamentat în cursul secolelor I-IX d. Hr. (de la gnosticism la iconoclasm), când Biserica lui Hristos și-a fundamentat corpul doctrinar. Pe parcursul secolelor XI-XIII cele două părți ale Bisericii Hristice (“greacă” și “latină”) și-au consolidat corpul doctrinar ce constituie baza schismei între ele.

În Moldova confesionalizarea ca proces instituit de către Stat și Biserică vis-à-vis de celelalte confesiuni nu a fost executat cu consecvență, existând paliere diferențiate de tratare a religiilor care se manifestau pe teritoriul statului. În Moldova, statul, prin domnitor, a dus o politică de toleranță (în sensul permisivității referitor la practicile religioase ale celorlalți supuși; deseori neagreată de ierarhii ortodocși), însă membrii confesiunilor respective trebuiau să se arate obedienți față de Statul care îi acceptă. Adepții celorlalte religii trebuiau să se conformeze normelor timpului ortodox al sărbătorii: “de câte ori au vreo sărbătoare, munca este oprită sub cele mai grele pedepse, chiar și pentru catolici”⁴⁹ (deoarece “românii nu vor să adopte calendarul gregorian”⁵⁰, românii, și împreună cu ei catolicii, țin sărbătorile după vechiul calendar). Din punctul de vedere al Bisericii de stat ortodoxe, confesiunile interdicte au fost cele protestante, considerate eretice. Evreii aveau dreptul de practică religioasă contra unor sume de bani⁵¹, iar armenii trebuiau să asculte ierarhic de Biserica “greacă”. Romano-catolicii erau acceptați ca și “schismatici”, apropiați de erezie.

Pentru a aprofunda problema trebuie indicat faptul că pe lângă ortodocși cel mai bine reprezentat rit creștin era cel roman, care recunoștea autoritatea Curiei Romane, a Sfântului Scaun, latinii fiind prezenți în zonă foarte de timpuriu.

În anii 1634-1653 latinii au poziții stabile în Moldova, unde dețin o episcopie, la Bacău, care din 1642 va fi sub supravegherea Arhiepiscopiei Bulgariei, iar din 1644 a Arhiepiscopiei de Marcianopolis. Marea problemă a Episcopiei Bacăului o reprezentau înșiși episcopii, poloni, numiți de regele polon și care erau adepții unei politici de absenteism, începând cu episcopul Zamoyski și continuând cu Goski și Kurski, care a fost numit în 1651 la recomandarea regelui Poloniei⁵². Acești episcopi ruinează sediul, jefuiesc bunurile Episcopiei și dispar, astfel încât credincioșii catolici sunt siliți de situație să treacă în rândurile ortodoxe. Vizitația apostolică din 1643 a

⁴⁸ Articol aflat în curs de publicare, *Ierarhia Bisericii Ortodoxe din Moldova la jumătatea secolului al XVII-lea*.

⁴⁹ *Călători străini despre Țările Române, vol. V*, București, 1973, p. 279.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 593.

⁵¹ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1973, *passim*.

⁵² *Călători...*, vol. V, p. 459.

vice-prefectului misiunilor apostolice, Bartolomeo Bassetti, întreprinsă în cuprinsul Episcopiei romane a Bacăului între 16 ianuarie și 27 aprilie arată că există „27 de locuri și orașe unde se găsesc catolici, în ele sunt 24 de biserici. Sunt 6 preoți de mir, 4 călugări misionari case de catolici sunt aproape 1.050, suflete 5.000”⁵³.

Textele vizitațiilor sunt cei mai buni indicatori pentru starea „latinilor”: „la Roman [...] au preot și vorbesc mai mult românește”, „la Cotnari au preot... unguri și germani”, „la Huși ... fără preot ... dar preoții din Iași ... odată pe an le administrează Sfintele Taine”, „la Huși toți au fost eretici husiți readuși la catolicism de patru ani” și „totul se întâmplă că unii doresc mult să ia împărțășania sub *utraque specie*” (cu pâine și vin ca ortodocșii). [...] „În fiecare zi catolicii aceștia ai noștri se fac ortodocși pentru că nu au preot, îndeosebi în ceasul morții”, la Trotuș există „câteva sate de unguri care spun că sunt creștini, dar toți sunt calvini, pentru că nu au acolo preot”, la Galați „spun că sunt de-ai Papei, dar fac totul ca schismaticii”, iar călugării fiind „dezertori ai vocației religioase, iar alții se poartă ca lupii... prin stricăciunea moravurilor mână biata turmă fie la păcat, fie la dezertarea la schismatici”⁵⁴.

Din toate acestea rezultă:

1. Conviețuirea etnicilor maghiari și sași cu moldovenii i-a împins înspre a învăța limba română pe care mulți o vorbesc mai bine decât pe cea natală.

2. „Latinii” au adoptat de la „greci” mai multe obiceiuri liturgice pe care le utilizează frecvent.

3. „Latinii” în marea lor majoritate sunt slab pregătiți în materie de credință, cei habotnici însă neacceptând riturile străine.

4. Lipsa preoților sau desfrâul lor îi îndeamnă pe mulți „latini” să treacă la ortodoxie, iar pe alții să cocheteze cu ereziile (luterană sau calvină, concluzia generală fiind aceea că, după mai bine de cinci secole de coexistență, „latinii” unguri și germani au tendința de a se asimila din punct de vedere etnico-religios masei românești sau, dacă nu, au tendințe de preluare a confesiunii consăngenilor din Transilvania).

În privința celorlalte confesiuni situația e clară: existau mai ales în rândurile militarilor străini și ale negustorilor, câțiva luterani, câțiva arieni, câțiva calvini cărora le erau interzise principalele elemente de propagandă, Biserica și Școala. Acestea nu erau permise celor neîmpământeniți, mercenari sau indivizi cu afaceri temporare: nemți, poloni sau unguri. Armenii se bucurau de libertate de cult

⁵³ *Călători...* p. 188.

⁵⁴ *Ibidem, passim*. Este de menționat de asemenea articolul domnului Bogdan Petru Maleon publicat în Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași în anul 2001, (nr. XXXVIII), *Ortodocșii români în fața clericului viator (sfârșitul secolului XVI – prima jumătate a secolului XVII)*, care reia problema „latinilor” călători în Moldova în acea perioadă și a impresiilor emise de aceștia referitor la situația întâlnită.

ca și latinii, fiind considerați supuși, evreii putându-și practica cultul în sinagogă, ridicată numai din lemn în schimbul unui bir⁵⁵.

Heinz Schilling afirma: „*confesiones fidei* ... pentru prima dată au fost stabilite clar, strict și în detaliu ... doctrina, spiritualitatea, pietatea, caracteristicile și organizarea bisericilor”, punându-se pe tapet „ceea ce dădea unei biserici confesionale particulare identitatea religioasă și modul cum se delimita ea de celelalte biserici confesionale, a căror învățătură erau considerate eretice⁵⁶”.

Textul se aplică cu succes la ceea ce se întâmplă inclusiv în spațiul răsăritean, vizavi de aceste noi curente, Biserica Ortodoxă bazându-și atitudinea și viziunea pe ceea ce a spus Mântuitorul: „cel ce nu este cu Mine, împotriva Mea este” (Luca, 11, 23; Matei, 12, 30), pe cuvântul Sf. Apostol Pavel către romani (I. Romani, 16,17): „și vă îndemn fraților să vă păziți de cei ce fac dezbinări, sminteli împotriva învățaturii pe care ați primit-o”, și care mai spune: „vă spun acestea ca nimeni să nu vă înșele prin cuvinte amăgitoare” (Coloseni, 2, 4), „iar de învață cineva altă învățătură și nu se ține de cuvintele cele sănătoase ale Domnului nostru Iisus Hristos și de învățătura cea după dreapta credință, acela e un îngâmfat care nu știe nimic...” (I Timotei, 6,3-4), „De omul eretic, după întâia și a doua muștrare depărtează-te, știind că unul ca acesta s-a abătut și a căzut în păcat, fiind de sine osândit” (Tit. 3, 10-11), Sf. Apostol și Evanghelist Ioan afirmând: „dintre noi au ieșit, dar nu erau de-ai noștri, căci de ar fi fost de-ai noștri ar fi rămas cu noi, ci ca să se arate că nu sunt toți de-ai noștri, de aceea au ieșit” (I Ioan, 2,19) la toate adăugându-se canonul 7 al Sinodului II Ecumenic: „nimănui să nu-i fie îngăduit să propovăduiască altă credință, adică să scrie sau să alcătuiască în afară de cea hotărâtă de Sfinții Părinți întruniți în orașul Niceea împreună cu Sfântul Duh, iar cei ce ar îndrăzni sau să alcătuiască o altă credință, sau să înfățișeze sau să o propovăduiască... dacă ar fi episcopi sau clerici să fie îndepărtați ... iar de-ar fi laici să fie anatemizați⁵⁷”, precum și pe can. 1/IV Ec., can. 2/VI Ec., canonul 45 Apostolic și 6/V Loc. Laodiceea „nu este îngăduit ereticilor să intre în casa lui Dumnezeu dacă stăruie în eres⁵⁸”, can. I al Sf. Vasile spunând că toți cei care se abat de la învățătura ortodoxă se împart în trei grupe: eretici, schismatici și adunări ilegale, eretic fiind cel ce greșește chiar și numai cu privire la o dogmă sau referitor la unele chestiuni de doctrină, căci în genere, după doctrina canonică a Bisericii Ortodoxe, cel ce nu este ortodox este eretic, schismatici fiind cei ce se deosebesc în concepție cu privire la unele probleme și în treburile bisericesti, dar care se pot îndrepta ușor, acestora recunoscându-li-se botezul pentru că sunt în Biserică. Biserica prin vocea Sf. Ioan Hrisostomul vedea schisma la fel de rea ca și eresul,

⁵⁵ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1973, p. 297.

⁵⁶ *Confesionalization and arise of religious and confesional frontiers in early modern Europe*, by. H. Schilling, p. 24, în *Frontiers of Faith Religious Exchange and the Constitution of Religious Identity 1400-1750*, Budapest 2001.

⁵⁷ *Sinoadele ecumenice, Canoane și interpretări, f.a, f.l.*, p. 134-135

⁵⁸ I. N. Floca *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, București, 1991, p. 204.

pentru că orice schismă duce la eres. Toată această discuție indică pozițiile Bisericii Ortodoxe față de erezii, văzute ca un pericol de neacceptat. Vis-a-vis de Roma se impun aceleași teze care veneau dinspre Sfântul Scaun, Orientul Ortodox tratând Apusul catolic ca și aproape de erezie, ceea ce indică sentimentele reciproce care animau cele două Biserici.

Revenind la problema Moldovei, aceasta, prin influență dinspre vecinul mai nordic, Polonia, și racordat la ceea ce se întâmpla în lumea ortodoxă levantină, a făcut câțiva pași importanți în direcția confesionalismului, putându-se afirma cu certitudine că s-a trecut dincolo de nivelul de intenție, fapt ce vom încerca să-l demonstrăm mai jos.

Este vorba în primul rând de activitatea mitropolitului Petru Movilă și a arhiepiscopului Sucevei, Varlaam, care chiar în această perioadă de afirmare a Contrareforme catolice, a politicii de impunere a confesiunii latine în spațiile aflate sub controlul direct ale Monarhiei vieneze și polone, a influențelor calvine în chiar inima Ortodoxiei (1629 – cazul Chiril Lukaris acuzat de contaminarea cu teze calvine) sau la granițele sale (Principatul Calvin transilvănean) „lucrează” pentru o afirmare plenară a dogmei Răsăritului.

Antecedentele sunt mai vechi, din secolul al XVI-lea, când în Moldova, ortodoxia a resimțit schimbări majore în chestiunile de pietate și devoțiune, în special o nouă preocupare pentru corectitudinea doctrinară și uniformitatea adorației, exprimată în special la nivelul picturii lăcașurilor de cult care insistă pe problematica ereticului⁵⁹.

Revenind la ideea anterioară arătam că Petru Movilă redactează o *Mărturisire de Credință*, pe care caută să o „treacă” într-un sinod local, la Kiev, a cărui activitate se transferă ulterior în Moldova. Era Moldova pregătită pentru o asemenea politică confesională? Afirmăm categoric da, deoarece acest gen de politică religioasă era pe placul domnitorului moldovean, care a căutat să pozeze în continuator al României Orientale. În plus, așa cum argumentam și mai sus, Moldova reprezenta în acel moment locul ideal pentru un astfel de sinod, iar momentul ales de Movilă era prielnic în contextul mai larg Central și Est european expus anterior.

Pentru a demonstra această opinie, a Moldovei, ca vârf de lance al Ortodoxiei din Levant, avem în vedere câteva acțiuni care se desfășoară din inițiativa celor doi, Varlaam și Vasile Lupu în sensul indicat de noi. Este vorba de crearea „Academiei” de pe lângă Trei Ierarhi, de traducerea de către Varlaam a operei lui Ioan Scărarul la 1618, de funcționarea tiparniței de la Iași, unde se publică *Cartea de Învățătură la pravilele de peste an, Răspunsul la catehismul calvinesc, Mărturisirea de Credință, Cathasisul antic Calvin*. Este vorba de asemenea de sinodul ținut în 1644 – 1645 cu participarea ierarhilor din ambele Principate, care combate calvinismul și

⁵⁹ Maria Crăciun, *Orthodox Piety and the Rejection of Protestant Ideas in XVIth century Moldavia*, în *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, editat de Maria Crăciun și Ovidiu Ghitta, Cluj Napoca, 1995, p. 71.

care a dus la redactarea *Răspunsului* de către mitropolitul Varlaam în contra eresului, și care, apoi tipărit, era destinat circulației în mediile ortodoxe transilvănene aflate sub presiunea propagandistică a principatului calvin⁶⁰.

Toate acestea sunt semnale care coincid cu ceea ce se întâmplă în spațiul Occidental, în special în Polonia, spațiul care oferea Moldovei, prin excelență, modele de aplicat, mai ales că statul moldovean se afla la granița dintre cele două lumi (ortodoxă și latină), iar interferențele aici erau mai puternice. Singura problemă care rămâne de discutat este aceea dacă acest program de repunere pe tapet a *confesiones fidei*, s-a aplicat riguros sau a rămas la nivel de intenție, sau mai bine spus cât din acest efort a fost recepționat de masa de credincioși pentru care s-a încercat implementarea acestui program confesional. Din nou tindem să credem că da, iar în acest sens ne bazăm pe două exemple. Un prim exemplu în acest sens se referă la circulația lucrării *Cartea românească de învățătură dumenecele de preste an și la praznice împărătești și la svânți mari*. Această cazanie a circulat intens în mediul și spațiul românesc, fiind „pre limba lor” (românească), cunoscându-se 24 de exemplare descoperite până în 1957 în Transilvania și existând informații cu privire la alte 9⁶¹. Ulterior V. Netea făcea o altă dare de seamă asupra acestor cazanii, bazându-se și pe un articol al lui O. Schiau, care amintea la 1970 de existența altora la Cluj⁶². În ceea ce privește al doilea exemplu, *Răspunsul la catehismul calvin*, este clar că acesta a circulat în spațiul transilvănean căruia îi era destinat de către autor: tipărit „valeato, bâția mira 7153, spăseniaje mira 1645” era adresată către „iubiți creștini și cu voi de un neam români pretudinderea tuturor ce se află în părțile Ardialiuului, ce sinteți cu noi într-o credință [...] de la smerenia noastră ca niște fii iubiți întru Hristos blagoslovenie, rugă și ertăciune și de vecie de la Dumnezeu ertare de toate păcatele”⁶³.

Evenimentele anilor 1640 – 1653 sunt similare cu ceea ce se va întâmpla în anii de sfârșit ai secolului al XVII-lea-început de secol XVIII. De data aceasta sub influența patriarhului Ierusalimului Dosithei Notaras, propaganda și polemica ortodoxă se îndreaptă contra eresurilor, vizând însă în principal catolicismul. Acest atac se dezvoltă tot de pe teritoriul Moldovei și mai apoi și al Munteniei și tot cu sprijinul domniei. Acum era însă vorba de Gheorghe Duca și de Constantin Brâncoveanu, iar autorul care explică teza tipăririi lor aici crede că tipărirea se putea face liber, operele servind nevoile locale ale ortodoxiei, fiind tipărite în greacă⁶⁴.

⁶⁰ Problematică descrisă mai pe larg într-un articol aflat în curs de publicare, *Ierarhia Bisericii Ortodoxe din Moldova la jumătatea secolului al XVII-lea*, în partea referitoare la activitatea mitropolitului Varlaam.

⁶¹ P. Mihail, *Circulația Cazaniei mitropolitului Varlaam în biserica românească*, în *MMS*, 1957, nr. 10 - 12, p. 824-25.

⁶² V. Netea, *La diffusion de la Cazanerie du Varlaam en Transylvanie*, în *Revue Roumaine d' Histoire*, tom IX, 2, 1971, p. 369 – 376. Vezi aici și informațiile provenind de la O. Schiau referitoare la subiect.

⁶³ N. Chișescu, în *B. O. R.*, 63/ 1945, nr. 1-3, p. 627- 628.

⁶⁴ Bogdan Murgescu, *Confessional Polemics and Political Imperatives in the Romanian Principalities*, în *Church and Society...*, p. 174 – 176, *passim*.

Cu toate acestea Biserica era dispusă, însă, din rațiuni de stat, să facă jocul puterii cu care colaborează (vezi episodul nunții Mariei Lupu cu Janusz Radziwiłł, când ierarhii au acceptat, ca din rațiuni de politică externă, fiica domnitorului să se unească în mariaj cu un calvin sau cel al Episcopiei romane, a căror bunuri au fost acaparate de Biserica moldoveană după ce anterior i-au fost confiscate de domnie ca urmare a proastei administrații, și, care, la sugestia domnului, au fost apoi retrocedate în schimbul altor “mille voievodale”- expus în volumul V privind *Călătoria străini*) impunându-se practic ca un *instrumentum regni*.

Colaborarea între cele două sisteme e atât de strânsă, încât nu e sigur unde începe obediența față de putere și unde începe conlucrarea, este o interferență extraordinară, care merge până la suprapunere în luarea deciziilor, încât cu greu îți poți da seama unde dictează domnul și unde Biserica își utilizează pârghiile în impunerea anumitor chestiuni domnului. E vorba de procesul de disciplinare socială, de coerciție, de control, exercitat de Stat și Biserică asupra credincioșilor în “impunerea ordinii în societate”⁶⁵ existând o cooperare între coerciția de Stat și disciplina Bisericii, pentru ca Biserica să reușească să “regleze sexualitatea” și să “impună un regim moral” apelând “consecvent la stat”⁶⁶.

Acest efort e sesizabil în rândurile *Cărții românești de învățătură* a lui Vasile Lupu (1646) (titlul complet *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudețe*) redactată de Eustație logofătul în colaborare cu o comisie⁶⁷, inspirându-se din dreptul penal și civil constantinopolitan, din dreptul canonic și din lucrarea lui Prosper Farinaccius (1544-1618) “*Praxis et Theoricae criminalis*” (1607-1618). Este vorba despre un cod penal ce face nenumărate referiri la practicile sexuale neconforme: “sodomia” (de trei tipuri: incest, zoofilie, și propriu-zisă), lesbianismul, raporturile sexuale cu soția “într-alt chip”, raporturile sexuale femeie-copil, toate acestea pedepsindu-se cu moartea⁶⁸, la fel amestecul de sânge, concubinajul, hotria (traficul de carne vie), bigamia, raptul, violul, raporturile sexuale cu călugărițe, furtul de moaște sau odoare bisericesti, care suferă aceeași pedeapsă: moartea, în toate simțindu-se spectrul Bisericii și dorința ei de a obține conformarea morală a credincioșilor. Interesant e faptul că vrăjitoria nu e privită ca extrem de gravă, nu i se acordă o așa de mare importanță ca în Occident. Grave sunt părăsirea schimei călugărești (=erezie) și abaterile clerului. Pârghiile de aplicare ale pravilei sunt “tribunalele”: (1) ecleziastice și (2) laice.

(1) Ecleziastice: unde se judecă pricinele mai sus amintite, în prealabil, atât clerici cât și mireni trecând prin acest tribunal, care stabilește vina pârâtului (evident, dacă ține de dreptul canonic), pentru demonstrarea ereziei aplicându-se și tortura (“drept aceia să se cerceteze și să-l muncească și să-l certe ca pe un

⁶⁵ Ronnie Po-Chia-Hsia, *op. cit.*, p. 122.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 126-129.

⁶⁷ Stelian I. Marinescu, *Considerații asupra pedepselor aplicate de pravila din 1646*, în *BOR*, an LXXXII, nr. 1-2/1964, p. 175.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 187.

eretic”)⁶⁹, după care, vina fiind dovedită, se aplica în primul rând sentința excomunicării, adică despărțirea vinovatului de corpul Bisericii lui Hristos, iar apoi se stabilește sentința definitivă, punitivă, acuzatul fiind trecut apoi în mâna brațului secular, “tribunalul laic”, care execută sentința. (anatema se dă în special sodomienilor de toate tipurile, jefuitorilor de biserici, eretici, călugări sau călugărițe dovediți cu păcate grele etc., iar pedeapsa cu moartea se aplică cu mici diferențe aceluiași categorii mai sus menționate).

(2) Condamnatul scăpat de “tribunalul ecleziastic” intra în angrenajele “tribunalelor laice”, care confirmă sentința capitală, conform cu hotărârea judecătorului ecleziastic, în acord cu litera codului penal, aceasta fiind execuția prin tăierea capului (orice tip de sodomie, hotrie, bigamie, viol, rapt) și/sau ardere pe rug (orice tip de sodomie, jefuitorii de biserici, ereticii), aceste execuții efectuându-se în piețele publice din centrele urbane sau târguri. Dacă se execută în același timp ambele pedepse (decapitarea și arderea pe rug), resturile nu mai sunt înhumate, cel pedepsit fiind excomunicat, deci rupt de formele creștine. Dacă infracțiunea nu este majoră sau se consideră ca atare de către judecător, pedeapsa poate fi stabilită la caterga pe viață⁷⁰ (exemplu: clericul care făptuiește omor, caterga pe viață însemnând practic “galera” atât de cunoscută în Mediterana) sau este expediat în mănăstire (închisoare pe termen limitat pentru cler și monahi: preoții ce se căsătoresc a doua oară, cel ce seduce o văduvă, cel ce a încercat să fugă din mănăstire).

Judecătoriile ecleziastice funcționează conform normelor canonice, fiind întrunite pe eparhii, în centrele mari, sau prin delegare de la episcopul eparhiei respective. “Instrucțiunea” lui Varlaam din 24 februarie 1649 le indică prezența printr-o mențiune oarecum indirectă atunci când scrie că problemele legate de mariaj și de concubinajul ilegal “se judecă direct de episcop sau prin delegații date protopopilor cari vor judeca pe cei din satele libere sau din satele cu stăpân”⁷¹.

Astfel, aproape identic Bisericii Romane, care dispunea de o experiență mai bogată și mult mai exersată, se poate deduce faptul că Biserica Răsăritului deține la rândul-i pârghii de control “de tip inchizitorial”, pe care le aplică cu succes, *Pravila* lui Vasile Lupu dovedindu-se că a fost cercetată de judecători și utilizată până la 1817⁷², când se edifică *Codul Callimachi*, procesul de disciplinare socială încercându-se a fi astfel implementat efectiv.

La finalul studiului se pot face câteva remarci cu privire la relația dintre Domnie și Biserică la jumătate secolului al XVII-lea. Astfel, instituția domniei pe parcursul anilor 1634-1653 s-a dovedit a fi un angrenaj ce funcționează ca o balanță și un reglator între stările moldovene, persoana lui Vasile Lupu oferind în plus instituției un fast imperial pe care mai apoi aceasta nu l-a mai atins. Vasile Lupu a fost printre ultimii domni români, ce a afirmat plener *translatio imperii*

⁶⁹ *Ibidem*, p. 179.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 195.

⁷¹ Șt. Berechet, *op. cit.*, p. 434.

⁷² *Ibidem*, p. 209.

dinspre Constantinopol spre Nordul Balcanilor înainte de deturnarea acestei idei spre zona moscovită.

În colaborarea între Vasile Lupu și Varlaam, stătătorul de la Suceava, se oglindește practic colaborarea dintre Stat și Biserică pe tărâm instituțional, acea suprapunere până la contopire, în care se conformează toate normele de jurisdicție canonică și de practică creștină ce coboară până în veacul apostolic.

Biserica Moldovei se afirmă ca un corp instituțional complex, conștient de pârgھیile sale de funcționare, care încearcă, în teorie și în practică, să aibă un control total până la nivelul parohiei de sat și fiind capabilă, la nevoie, de a induce în rândul populației ascultarea față de Dumnezeu în primul rând și față de sistemul existent cele care dau autoritatea monarhului asupra supușilor.

Biserica nu este o frână (conform grilei marxiste) care exploatează, ci este instituția prin care se formează elita moldoveană, prin care Principatul Moldovei se face cunoscut și se impune la nivelul Orientului, în relația cu celelalte state ortodoxe, este instituția prin care Statul își afirmă autonomia față de Sublima Poartă și față de Patriarhul Ecumenic, oferind domnului un paravan de lucru, totul reducându-se la colaborarea extrem de fructuoasă Stat-Biserică pentru impunerea politicii celor două instituții, care trec dincolo de regimul de stări, tocmai prin faptul că Biserica este cea căreia îi datorează ascultarea fiecare muritor, de la marginali la domn, ea fiind Trupul lui Hristos, acestui Trup trebuind să i se dea ascultare, pentru ca, toți cei ce cred să nu-și primejduiască posibilitatea de mântuire prin îndepărtarea de comuniunea cu Dumnezeu.

Biserica a fost aceea care a simțit nevoia la un moment dat de a se redefini în raportul cu celelalte confesiuni creștine și a implicat activ și Statul în acest proces.

**POLITICA ȘCOLARĂ A CURȚII DE LA VIENA LA FINELE
SECOLULUI XVIII ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XIX.
SEMINARIILE ȘI ÎNVĂȚĂMÂNTUL TEOLOGIC SUPERIOR DE
PE TERITORIUL UNGARIEI.**

VARGA ATTILA

ABSTRACT. *The School Policy of the Vienna Court at the End of the 18th and the Beginning of the 19th Century. Seminaries and Upper Theological Education in Hungary.* The present article aims at presenting several aspects related to the school policy of the Court of Vienna, namely the evolution of the Roman-Catholic upper theological education in Hungary and the Banat in two distinct periods: the second half of the 18th and the first half of the 19th century. Each time span displays specific features. In a first stage, up to the reign of emperor Francis I, one may speak of a permanent state interference in the internal organization of the ecclesiastic education, chiefly the Catholic one, throughout the empire, while afterwards the entire educational system passed under the jurisdiction of the church bodies. In 1804, the emperor himself had managed to lay the foundation of the **Funds for Seminaries**, with incomes coming from old clerical legacies, episcopal revenues and from the ministry fund for denominations. Consequently, between 1804-1812, several theological seminaries for the education of future priests were opened in Hungary. Such schools started to function in: Cenad, Diakovár, Kassa, Rozsnyó, Sătmar, Székesfehérvár and Szepes. Subsequent province councils held in Esztergom in 1858, namely in Kalocsa in 1863, also debated upon the question of the adjacent secondary schools or **Small Seminaries**, which trained the future priests. According to the decrees issued following the debates, both bishops and the subordinate inferior clergy were to take care of the maintenance and support of these institutions. In the case of the Cenad bishopric, such Catholic secondary school opened much later than those already functioning in Hungary since the first half of the 19th century. The success was mainly due to the efforts of bishop Alexander Bonnaz, who had been granted a substantial financial support by the emperor himself, on the occasion of the latter's visit to the Banat in 1872. Thus, a well consolidated upper theological education functioned on the Hungarian territory, among whose ranks the upper theological seminary of Cenad had played a distinct part, enjoying a great prestige that would last until World War I.

Politica școlară a Curții de la Viena în intervalul de timp cuprins între finele secolului XVIII și începutul celui de-al XIX-lea s-ar putea caracteriza, în primul rând, printr-o intervenție constantă a statului în ceea ce privește organizarea învățământului ecleziastic, cu precădere a celui catolic, de pe întreg cuprinsul imperiului. Această politică intervenționistă este cu mult anterioară perioadei 1774-

1800. În acest sens, Curtea Vieneză a emis mai multe dispoziții referitoare, atât la unele modificări în conținutul învățământului gimnazial și universitar, cât și la organizarea învățământului elementar în cuprinsul graniței militare. Aceste dispoziții însă nu vizau o restructurare fundamentală. Problemele școlare, problemele culturii în general erau lăsate în seama bisericii. Ideea potrivit căreia școala în sine era o instituție care trebuia și putea să contribuie la ridicarea economică și morală a cetățenilor fideli statului era una larg răspândită în mai toate statele europene prin intermediul curentului iluminist și găsise o mare aderență și din partea Curții Vieneze. Până în anul 1774, școlile de nivel mediu și superior avuseseră o situație mult mai bună decât școlile elementare. Ele dispuneau de cadre didactice bine pregătite, locuri corespunzătoare pentru învățământ și mai dispuneau și de planuri de învățământ foarte bine realizate încă din perioadele anterioare. În foarte multe cazuri, învățământul popular era lăsat în seama fiecărei comunități religioase, astfel că, în cazul școlilor catolice, de îndrumarea și controlul treptelor de învățământ se ocupa frecvent ordinul iezuit.¹ Ulterior însă, statul austriac dorind să facă și din școala elementară un instrument eficient al politicii sale a început să manifeste mare interes în ceea ce privește organizarea ei. Aceasta cu atât mai mult cu cât desființarea ordinului iezuit în anul 1773 îi lăsase mână liberă și în ceea ce privește organizarea școlilor de grad mediu și superior, adică gimnaziilor, colegiilor, academiilor și universităților. Pentru a impune o ordine riguroasă în sfera treburilor școlare, *Maria Tereza* s-a adresat regelui Prusiei *Frederic II* solicitându-i pe cineva care să poată organiza mai bine învățământul din Austria. Această persoană a fost *Johann Fellbiger*. El s-a ocupat de învățământul elementar, a scris manuale, a elaborat o carte de metodică pentru învățători și tot de la el a pornit ceea ce s-a numit *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal – Haupt – und Trivial Schulen*. După această lege practic s-a condus mulți ani de-a rândul învățământul elementar din Austria și din Granița Militară. Conform legii, acest învățământ elementar avea 3 feluri de școli: *triviale* (în fiecare localitate unde era o parohie), *capitale* (în fiecare cerc administrativ sau district), *normale* (în capitala fiecărei provincii). În cadrul școlilor triviale se predă: scrisul, cititul, socotitul și catehismul, în cele capitale: limba latină, economia, istoria, geografia fizică și desenul, iar în cele normale: arhitectura, mecanica laolaltă cu materiile care se studiau și la școlile capitale, însă aici totul se predă la nivel superior.

După încorporarea Banatului la Ungaria, în perioada 1778-1781, școlile elementare au intrat sub prevederile lui *Ratio Educationes* după care se conduceau școlile maghiare. Acest regulament a fost alcătuit pe baza principiilor stabilite de către *Fellbiger* și privea toate gradele de învățământ. Pe baza acestuia, conținutul învățământului din școlile elementare a devenit mult mai realist și a fost legat strict de necesitățile vieții statului. Astfel țăraniile urmau să știe cam tot ce era necesar

¹ Victor Țârcovnicu, *Învățământul din Banat până la 1800*, Buc., 1978, p. 125

pentru agricultură, orășenii ce era util negustorilor și meșteșugarilor, iar fiii de nobili cam tot ce era necesar pentru funcționari, ofițeri și administratori.

În ceea ce privește învățământul gimnazial, acesta a fost organizat în formula cu un *ciclu inferior* de 3 ani unde se preda: religia, limba latină, limba germană, istorie, geografie, științele naturii și un *ciclu superior* de 2 ani în care se mai adăuga la planul de învățământ retorica și poetica. În fiecare district funcționa un gimnaziu superior care servea ca model pentru celălalte gimnazii.

Privitor la învățământul superior, universitățile erau cele ce reprezentau formele cele mai înalte de pregătire intelectuală și profesională. Instruirea se făcea pe 4 nivele distincte: filosofie, teologie, drept și medicină. Întregul învățământ era pus sub controlul statului. Regatul maghiar era împărțit în 9 districte școlare, fiecare district având 1 *director de studii* provincial căruia îi era subordonat un inspector regal. După anul 1780, s-au dat mai multe decrete și rescripte ce atrăgeau atenția obligațiilor pe care le aveau deținătorii de pământ din provincia civilă precum și cei din comandamentele militare de a ajuta la zidirea clădirilor școlare.

Odată cu domnia lui *Francisc I*, influența bisericii asupra școlii și asupra educației a crescut aceasta după deceniul de cenzură din perioada iozefină. Primul pas în ceea ce privește reșezarea raporturilor dintre stat și biserică îl făcuse însuși *Iosif II* prin revocarea propriilor reforme. *Francisc I* la rândul său, a predat controlul precum și întregul sistem educațional în mâna organismelor bisericești, astfel că, în urma acestor noi realități, preotul local va fi investit cu calitatea de inspector al școlilor triviale și normale, superiorul său fiind un inspector diecezan numit de către episcop. La nivelul arhidiecezei s-a impus consistoriul ca for superior ecleziastic în cadrul căruia funcționa și o secțiune destinată problemelor școlare. În ceea ce privește controlul laic, el s-a menținut totuși, dar a vizat doar aspectele materiale și mijloacele de învățământ. Acest control sau supraveghere asupra bisericii a exercitat-o un for suprem central numit *Comisia Școlară a Curții*. Fondurile școlare erau supravegheate de către *Cancelaria Imperială* sau *Hoffkanzlei*. Consistoriile episcopale aveau rol în selectarea și numirea învățătorilor pentru școlile triviale, însă pentru școlile centrale și gimnaziile selectarea revenea autorităților politice provinciale sau guberniilor. Episcopii aveau un cuvânt decisiv doar în ceea ce privește aprobarea manualelor școlare, mai puțin sub aspectul aprobării manualelor pentru gimnaziile.

Inspekția școlilor secundare era o atribuție rezervată pedagogilor clericali. Episcopul avea obligația de a participa la examenele semestriale ale elevilor din gimnaziile și din colegii. Un alt decret important privind organizarea învățământului teologic superior a fost elaborat tot de către împăratul *Francisc I*. Acesta se raportează la reglementarea chestiunii patrimoniului seminariilor teologice, fapt care se și întâmplă în anul 1804 când împăratul a pus bazele acelei *Dotării pentru Seminarii*, cu fonduri care proveneau din vechi așezăminte clericale, din venituri

episcopale precum și din fondul ministerial destinat cultelor.² Astfel, între anii 1804-1812, beneficiind de sprijinul acestei dotații, pe teritoriul Ungariei s-au putut deschide mai multe seminarii teologice pentru pregătirea viitorilor preoți. Asemenea școli au început să funcționeze la: Besztercebánya, Cenad, Diakovár, Kassa, Rozsnyó, Sătmár, Székesfehérvár și Szepes. Ca urmare a acestei noi realități *Consiliul Locumteneșial*, în calitate de organism politic superior, a pregătit un nou plan de studiu pentru învățământul teologic superior. Acesta a determinat reacția promptă a clericilor superiori maghiari.

În anul 1802, sub președenția arhiepiscopului de Kalocsa, a avut loc o ședință generală a corpului episcopal, ședință care s-a ținut la Pozsony. În cadrul discuțiilor, clericii maghiari au adus în discuție necesitatea impunerii unor modificări în ceea ce privește sistemul de învățământ terezian. Firește, accentul a căzut mai mult asupra învățământului teologic superior. În acest sens, s-a pus problema reducerii duratei învățământului superior de la 5 la 4 ani, iar principalele materii care trebuiau a fi predate erau următoarele:

Ebraică și Vechiul Testament

Greacă și Noul Testament

Istoria Bisericii

Patrologie, Dogmatică,

Institutiones Theologicae

Morală

Retorică și Dialectică

Drept Canonic

Un alt merit deosebit al împăratului *Francisc I* a fost și acela al restabilirii corpului teologic de la Universitatea din Pesta, format acum din 9 profesori. În ceea ce privește examenul de doctorat, noile condiții stabilite au fost raportate la ridicarea exigențelor privind următoarele materii: studii biblice, dogmatică, istoria bisericii, drept canonic și morală. În plus, s-a mai pretins elaborarea unei lucrări însoțită și de o dezbateră publică.

În anul 1805, *Francisc I* a redeschis *Institutul Pazmaneum*, luând și o hotărâre conform căreia din dieceza de Esztergom să fie trimiși aici la studiu 28 de studenți, ulterior în anul 1813, cerându-se 29 de studenți din care 20 proveneau din dieceza de Esztergom, iar ceilalți 9 din alte 3 dieceze adiacente Esztergomului și anume: Besztercebánya, Szepes și Rozsnyó. Din restul diecezelor trebuiau deasemenea să fie trimiși câte 2 studenți ce urmau să fie ajutați cu fonduri de la episcopiile lor. În cadrul diecezelor însă, situația din punct de vedere material nu era deloc așa cum era de așteptat să fie. Fondurile bănești atât de necesare erau total insuficiente, iar pe de altă parte situația era și mai mult îngreunată prin aceea că acel for superior care era *Consiliul Locumteneșial* intervenea uneori abuziv în

² Dr. Mihályfi Ákos, *A papnevelés története és Elmélete*, Budapest, 1896, p. 367

multe aspecte interne ale organizării școlare: manifesta critici sau rezerve față de manuale, cenzura titluri și teme, obiecta față de numirile în funcție ale profesorilor, își aroga chiar dreptul de a-i răsplăti pe aceștia sau de a-i sancționa în funcție de situație, trecând peste autoritatea episcopului sau a altor organisme superioare ale seminarului. De pildă, în anul 1808, episcopul de Cenad *Kőszeghy László* a primit o muștrare din partea Consiliului pentru simplul fapt că la seminar profesorul de drept canonic *face prea dese trimiteri la infailibilitatea papală*. Drept răspuns, episcopul a replicat că marii teologi ai Bisericii acceptaseră deja de secole această doctrină, prin urmare profesorul seminarului său nu comisese nici o greșeală majoră care să merite o muștrare oficială venită din partea autorităților. Această implicare a Consiliului în treburile interne ale bisericii și ale seminariilor a durat până aproape de revoluția pașoptistă, mai exact până prin anul 1847.³

În anul 1809, același *Consiliu Locumtenețial* a mai intervenit și în chestiunea uniformizării manualelor de predare. Din acest motiv, a cerut corpului teologic de la universitatea din Pesta precum și altor profesori de la diferite seminarii teologice să-și exprime părerea în legătură cu acele manuale care ar fi cele mai potrivite și mai indicate pentru o predare eficientă în cadrul seminariilor teologice. Corpul episcopal maghiar s-a raportat însă la manualele cele mai liberale, spre totala uimire și dezamăgire a Consiliului. Clericii maghiari au ținut însă la punctul lor de vedere, manifestând o opoziție puternică față de autoritățile statului. Un anume duhovnic catolic pe nume *Alber* a criticat însă acest punct de vedere, producând prin trădarea sa o fisură puternică în blocul clericilor maghiari. Profitând de situație, Consiliul a cerut întregului cler să urmeze exemplul confratelui lor în credință și să adopte aceleași puncte de vedere.

Pe de altă parte, situația internă în cadrul bisericii romano-catolice din Ungaria era și ea una destul de tulbure, întrucât continua să se manifeste în sânul ei o teamă profundă față de influența încă prezentă a iozefinismului și a jansenismului. Pe de altă parte, predomina încă și destulă dezorganizare internă, întrucât – spun sursele – mai găseau numeroși rectori și profesori care îi învățau cu nerușinare pe teologi cum că nu era obligatorie rugăciunea din breviar și pe lângă aceasta numeroși tineri – se pare – mai manifestau încă simpatii față de vechiul iozefinism luminat, fiind lipsiți de pioșenie și vocație preotească *ca dovadă că în seminarii se mai petreceau numeroase acte incalificabile și chiar strigătoare la cer*. De pildă – ni se spune – într-unul din lăcașele de cult, tinerii teologi în loc să fie atenți la rugăciuni și la liturghie, glumesc cu nesimțire pe seama zămislirii *Neprihănitei Fecioare*.⁴

Din punct de vedere financiar, așa cum s-a mai amintit, în perioada 1805-1847 cea mai mare parte a seminariilor depindeau aproape exclusiv de sumele alocate din fondurile episcopale. Ulterior însă, după anul 1847 și până pe la finele anului 1849, din cauza pierderii de către biserică a urbariului, din fondul Ministerului Cultelor s-a alocat pentru întreținerea seminariilor teologice suma de 178. 437 frt.,

³ Dr. Mihályfi Ákos, op. cit., p. 371

⁴ *Ibidem*, p. 373

dar această formulă temporară nu a putut satisface pe deplin nevoile încă mari pe care le reclamau școlile teologice diecezane. Acesta a și fost motivul principal pentru care multe dintre ele nu au mai putut să-și susțină la studii nici măcar proprii teologi.⁵ Trebuiau căutate prin urmare soluțiile temporare cele mai potrivite, soluții care dealtfel nici nu au întârziat să apară. Din partea episcopiei de *Kassa* s-a lansat propunerea ca 14 teologi să fie primiți pentru desăvârșirea studiilor undeva în aria diecezei *Esztergomului*. Apoi de la episcopia de *Cenad* o cerere asemănătoare a făcut referire la cei 15 elevi ai săi ce trebuiau primiți la seminarul din *Eger*. Finalmente, și de la arhiepiscopia de *Kalocsa* s-a trimis instituției primațiale din *Esztergom* un mesaj potrivit căruia doar jumătate dintre teologi mai puteau fi întreținuți pentru definitivarea studiilor lor de teologie. *Conciliul de la Pozsony* ținut în anul 1822 a fost convocat tocmai în ideea de a soluționa aceste grave probleme cu care se confrunta învățământul catolic din Ungaria. În cadrul discuțiilor purtate s-a hotărât ca în seminarii să se studieze și disciplina filosofiei, iar la universitatea din *Pesta* durata studiilor teologice să se ridice la 5 ani.

În anul 1843, primatul Ungariei *Kopácsy József* a intervenit la *Consiliul Locumtenențial* în chestiunea învățământului catolic, cerând o mai grabnică reglementare a sa. Un răspuns din partea autorităților vieneze vine chiar în anul 1848 prin vocea ministerului cultelor care a impus elaborarea unui nou plan de învățământ valabil tuturor seminariilor teologice din Ungaria. Acesta a și fost motivul pentru care clericii superiori maghiari au și format o comisie a cărei misiune a fost aceea de a duce la bun sfârșit dezideratul formulat de către forurile superioare de decizie de la *Viena*. Această comisie s-a reunit la *Pesta* pe data de 1 septembrie 1848 și a fost condusă de către episcopul de *Cenad József Lonovics* care a mai avut alături și alte personalități de marcă ale vieții religioase din Ungaria:

Episcopul Greco-Catolic de *Eperjes*, *Dobránszky Viktor*

Canonicul de *Cenad*, *Fábry Ignác*

Episcopul de *Szkodári*, *Fogarassy Mihály*

Profesorul de Teologie de la Seminarul din *Kalocsa*, *Kovács József*

Cistercianul *Juhász Norbert*

Profesorul de Teologie de la Seminarul din *Eger*, *Kovácsik József*

Canonicul de *Pécs*, *János Ránolder*

Profesorul de Teologie de la Seminarul din *Veszprém*, *Udvardy Ignác*

Luând în discuție și problemele generale ale învățământului teologic superior din Ungaria, comisia a mai hotărât că pentru ocuparea posturilor din învățământul seminarial trebuia să se obțină aprobarea întregului corp profesoral din cadrul seminarului respectiv, iar Primatul la rândul său trebuia să ofere și el o confirmare oficială în cazul în care era vorba despre o funcție de conducere. Autoritățile vieneze au aprobat clericilor maghiari cererea ca durata învățământului

⁵ .v. *Religio-Nevelés*, 1848, II, p. 69

superior din cadrul seminariilor teologice să se desfășoare pe parcursul a 4 ani de studiu, ani în care trebuiau să se predea obligatoriu următoarele materii principale:

Pentru anul I de studii – Istoria Bisericii, Ebraică, Aramaică, Vechiul Testament

Pentru anul II de studii – Greacă, Hermeneutică, Noul Testament și Patrologie

Pentru anul III de studii – Dogmatică și Morală

Pentru anul IV de studii – Drept Canonic și Liturgică

Limba de predare rămânea la latitudinea episcopului în dieceza căruia se găsea seminarul respectiv. La universitatea din Pesta materiile principale precum: Morala, Dogmatica și Patrologia se predau obligatoriu numai în limba latină. Aceste decizii au rămas valabile numai până la încheierea revoluției de la 1848-1849. După încheierea agitațiilor revoluționare, situația bisericii romano-catolice din Ungaria s-a înrăutățit considerabil, mai ales în condițiile în care foarte mulți preoți s-au compromis în timpul evenimentelor, fiind astfel excomunicați, iar noul primat al Ungariei, *Scitovszky*, a luat hotărârea ca limba de predare să fie limba latină, indiferent de seminar.

În luna august a anului 1850, acesta a decis să convoace la o consfătuire generală întregul corp episcopal maghiar, căruia – dat fiind și noul context politic – i-a încredințat sarcina de a impune un control strict, atât asupra învățământului, cât și asupra numirilor în funcții. Activitatea profesorilor a fost pusă astfel sub atenta supraveghere a episcopului diecezan. Noul plan de învățământ superior teologic impus clerului superior maghiar de către autoritățile vieneze cu acordul Primatului stabilea între altele faptul că durata studiilor va fi de 4 ani, iar materiile principale ce trebuiau predate erau următoarele:

Pentru anul I de studiu – Ebraică, Vechiul Testament și Istoria Bisericii

Pentru anul II de studiu – Greacă, Noul Testament, Dogmatică și Patrologie

Pentru anul III de studiu – Dogmatică, Morală și Pedagogie

Pentru anul IV de studiu – Drept Canonic și Liturgică

În altă ordine de idei, din cauza numeroaselor pierderi materiale cauzate de violențele revoluționare, episcopii maghiari au cerut autorităților vieneze, mai ales prin vocea Primatului lor care le era fidel, să li se ofere sprijin material și bănesc din fondurile Ministerului Cultelor. Cererea lor s-a aprobat în parte, însă fără a se reuși rezolvarea tuturor imperativelor ce fuseseră ridicate în prealabil.

Concordatul încheiat de Curtea Vineză cu Vaticanul în anul 1855 a reușit să reglementeze mai bine situația seminariilor teologice din Austria și Ungaria. Articolul 18 din Concordat recunoaște dreptul episcopilor de a avea mână liberă în ceea ce privește organizarea și conducerea seminariilor teologice, inclusiv libertatea exclusivă de a numi personalul care urma să activeze în cadrul centrelor superioare de învățământ teologic. Ca urmare a noilor realități, corpul episcopal maghiar a decis deschiderea unei noi consfătuiri la nivel înalt, consfătuire care a avut loc la Viena în perioada 6 aprilie – 17 iunie 1856. La discuții a participat de data aceasta și clerul superior austriac, iar deciziile luate, mai exact articolele VI și XII din decretul final al consfătuirii au așezat și reglementat mai bine învățământul

superior teologic de pe întreg cuprinsul imperiului. Durata acestuia a rămas mai departe la 4 ani, iar în rândul materiilor obligatorii s-a mai introdus și Retică, respectiv Dialectica. Limba de predare trebuia să fie limba latină, însă se puteau face derogări de la regulă în funcție de imperative și circumstanțe. Pentru ocuparea posturilor trebuia organizat un concurs de admitere care consta dintr-un examen scris și o probă practică de predare. Ultimul cuvânt în cazul departării trebuia să-l aibă întotdeauna episcopul diecezan.

Conciliile provinciale ulterioare ținute la Esztergom în anul 1858, respectiv Kalocsa în anul 1863 au avut în vedere și problema gimnaziilor sau a *Seminariilor Mici* adiacente celor care pregăteau viitori preoți. Conform decretelor care s-au luat în cadrul discuțiilor, de îngrijirea și întreținerea acestor gimnazii urmau să se ocupe atât episcopii cât și clerul inferior din subordinea lor. Seminarul Mic din Esztergom spre exemplu își deschide porțile în anul 1885 când Primatul *János Simor*, investind în construcția ei sume considerabile, i-a transferat aici pe elevii claselor V și VI ai școlii din Nagyszombat. La fel, tot cam prin anul 1888, episcopul de Nyitra *Roskoványi Ágoston*, a deschis și el în apropiere de reședința sa episcopală un alt asemenea Seminar Mic din dorința de a educa un cler de calitate încă din perioadele primilor ani de studii și acumulări intelectuale.

Strădaniile lor precum și ale altora au fost încununuate cu mult succes, dat fiind și contextul politic favorabil de-acum afirmării catolicismului în plenitudinea tuturor instituțiilor sale. Astfel, în perioada 1853-1880, pe lângă gimnaziile destinate tinerilor catolici viitori teologi se mai deschid și seminariile noi pentru educarea și pregătirea clerului. Este cazul Seminarului Greco-Catolic de la Szamosujvár deschis în anul 1853, apoi Seminarul de la Győr deschis de către *János Simor* pe atunci doar episcop, Seminarul de la Pécs fondat de către episcopul *Girk György* în anul 1860 sau Seminarul de la Eperjes care și-a deschis porțile în anul 1880. Până la deschiderea Conciliului Vatican I, pe teritoriul Ungariei funcționau 7 Seminariile Mici, 18 Seminariile Mari și 4 seminariile ale greco-catolicilor. Acestea sunt următoarele:

Seminariile Mici cu elevi în clasele V – VIII au funcționat în localitățile:

Esztergom – 62 de elevi

Pozsony – 12 elevi

Győr – 56 de elevi

Kalocsa – 42 de elevi

Pécs – 40 de elevi

Nyitra – 32 de elevi

În cazul episcopiei Cenadului, un asemenea gimnaziu catolic pentru elevi și-a deschis porțile mult mai târziu decât cele care, în marea lor majoritate, funcționau deja în Ungaria încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Reușita s-a datorat în mare parte strădaniilor episcopului Alexander Bonnaz care beneficiase din

plin de un consistent ajutor financiar oferit de împărat însuși cu ocazia vizitei sale făcută în Banat în anul 1872.⁶

Seminariile Mari de pe teritoriul Ungariei au fost cele din:

Esztergom – *Seminarium S. Stephani Antiquissimum* (6 profesori și 75 de elevi)

Kalocsa – *Seminarium Ad. S. Carolum Borromaeum* (5 profesori și 47 de elevi)

Eger – *Seminarium Ad. B. Mariam Virginem Assumptam* (7 profesori și 30 de elevi)

Besztercebánya – *Seminarium Ad. S. Carolum Borromaeum* (5 profesori și 20 de elevi)

Győr – *Seminarium Ad. B. Mariam Virginem ad coelos Assumptam* (7 profesori și 40 de elevi)

Kassa – *Seminarium Ad. S. Carolum Borromaeum* (5 profesori și 48 de elevi)

Károlyfehérvár – *Seminarium Sapientia Incarnata* (4 profesori și 45 de elevi)

Nagyvárad (Oradea) – *Seminarium Ad. B. Mariam Virginem Elisabeth Visitationem* (6 profesori și 28 de elevi)

Nyitra – *Seminarium Ad. S. Ladislaum Regem* (6 profesori și 18 elevi)

Pécs – *Seminarium Ad. S. Paulum Conversum* (5 profesori și 28 de elevi)

Rozsnyó - Seminar cu 4 profesori și 18 elevi

Szathmár (Sătmar) – *Seminarium Ad. S. Joannem Nepomucenum* (6 profesori și 26 de elevi)

Szepeshely – *Seminarium Ad. S. Joannem Nepomucenum* (7 profesori și 30 de elevi)

Székesfehérvár – *Seminarium Ad. S. Josephum* (5 profesori și 20 de elevi)

Szombathely – Seminar cu 4 profesori și 40 de elevi

Timișoara – *Seminarium Ad. Immaculatam Conceptionem* (avea între 42 și 50 de elevi romano-catolici laolaltă cu cei greco-catolici care depindeau de episcopia de Lugoj)

Vác – *Seminarium Ad. S. Carolum Borromaeum* (5 profesori și 44 de elevi)

Veszprém – *Seminarium Ad. Honorem S. Annae* (5 profesori și 44 de elevi)

Seminariile ale Greco-Catolicilor s-au deschis la:

Ungvár (Munkacs) – avea 5 profesori și 67 de elevi din care 54 erau din Munkacs, 9 erau din Oradea, iar restul erau călugări care aparțineau ordinului Sf. Bazil

Szamosujvár – aici predau 5 profesori și 52 de elevi

Eperjes – cu 7 profesori și 24 de elevi

La nivelul superior din sistemul de învățământ teologic maghiar se afla Universitatea din Budapesta unde instruirea viitorilor clerici era asigurată de un corp profesoral format din 10 cadre didactice bine pregătite în domeniu, fiecare cu specializarea sa:

2 predau Studii Biblice

1 preda Limbi Biblice

⁶ . Mihályfi Ákos, op. cit., p. 389

- 2 predau Dogmatică
- 1 preda Istoria Bisericii
- 1 preda Drept Canonic
- 1 preda Morală
- 1 preda Liturgică și Pastorație
- 1 preda Filosofie

La fiecare 4 ani, din rândul acestui corp profesoral se alegea prin vot un nou rector. Avem așadar un învățământ catolic bine organizat și consolidat în Ungaria primei jumătăți a secolului al XIX-lea, un învățământ în sistemul căruia atât Școala Teologică cât și corpul profesoral din episcopia Cenadului au avut un rol extrem de bine definit.

ISTVAN SZECHENYI SI ROMANII DIN TRANSILVANIA

FLORIN ȘTEFAN

ABSTRACT. *István Széchenyi and the Romanians of Transylvania.* The representatives of the Romanian intelligentsia up to 1848 also got in touch with the liberal doctrine through the Hungarian agency. The character who played a decisive part in the troubled history of first half of the 19th century Hungary, count István Széchenyi, formulated a message that went beyond the Pannonic Plain. Count István Széchenyi offered the Transylvanian Romanians a formula for the modernization of the society that could be ranged within the framework of Romanticism. Due to his writings, the initiatives of adjusting to the economic structures of capitalist types took shape in Transylvania. Széchenyi's formula according to which "nations lives through language" turned into the main aim of Romanian militant activities until the Great Union. Among the representatives of Hungarian liberalism in the 19th century, István Széchenyi enjoyed the greatest popularity among Transylvanian Romanians. The perspective on his work was decisively conditioned by the controversies between Romanians and Hungarians concerning the national question.

Reprezentantii intelectualității românești de până la 1848 au intrat în contact cu doctrina liberală și prin filiera maghiară¹. Personajul care a avut un rol decisiv în istoria agitată a Ungariei din prima jumătate a secolului al XIX-lea contele István Széchenyi a formulat un mesaj ce a depășit câmpia Pannoniei. Inițiatorul programului de reforme moderne din Ungaria s-a născut la 21 septembrie 1791, la Viena, fiind descendentul unei celebre familii de aristocrați. Petrecându-și copilăria la Viena și Nagacenk, István Széchenyi a fost educat în spiritul unui bilingvism ungaro-german. El dispunea de un larg orizont european, însușindu-și de tânăr franceza, italiana și engleza². La vârsta de 20 de ani se înrolează în armata habsburgică, participând la bătălia de la Leipzig. După intrarea aliaților în Paris, este prezent la lucrările Congresului de la Viena.³ Opțiunile sale politice au fost influențate mai mult de modelul englez. Datorită călătoriilor făcute în Marea Britanie, Széchenyi va raporta instituția dietei la edificiul politic englez, acordând întâietate categoriei nobiliare.⁴

În spațiul transilvănean gândirea lui Széchenyi a contribuit într-o manieră hotărâtoare la conturarea profilului intelectual al lui George Bariț. Fondatorul

¹ George Em. Marica, Iosif Hajos, Calina Mare, Constantin Rusu, *Ideologia generației romane de la 1848 din Transilvania*, București 1968, p.39.

² Csaba G.Kiss, *Europa Centrala, națiuni, minorități*, Pesti-Szalon, Criterion, p.114.

³ George Bariț, *Memoria contelui Ștefanu Széchenyi*, în „*Gazeta Transilvaniei*”, nr.17, 1860, p.65.

⁴ Jean Berenger, *Istoria Imperiului habsburgilor*, București, 2000, p.399.

"Gazetei de Transilvania" recunoștea la 1858 cât de mult a fost influențat de scrierile contelui maghiar. "Știi bine că amu avutu totudeauna o mare vanitate să zicu, cumcă decă pricepu și eu ceva din ceea ce numimu economia națională, acesta am să mulțumescu grofului St. Széchenyi și că sunt mândru a mă numi celu din urmă, carele amu eșitu din școla lui. Era odată unu timpu cându eu publicările lui Széchenyi, nu le citeamu, ci le sorbeamu, le studiamu zi și nopte. Amu crezutu totudeauna, că principiile lui atâtu de practice sunt și voru fi totudeauna cele mai priincioase, pentru țeri și poporé, cum sunt ale nostre, care ale altora, cu a căroru ne'ntelepciune și furia se lupta dânsulu până la cea din urmă desperăciune, au fostú utopii, nebunii, abisu de nenorociri înfricoșate. Totu ce s-a înființatu prin Széchenyi séu după ideile dânsulu de către alții de ani 25 încoce revieță și viitoru; din contră tôte altele au căzutu și suvenirea loru a disparătu cu sgomotu" - susține Bariț.⁵ Primele contacte cu ideile liberalismului maghiar și, implicit, ale lui Széchenyi, le va avea Bariț încă din perioada studiilor de la Blaj. Despre acest lucru el va vorbi în sinteza consacrată istoriei Transilvaniei: "...în seminarul de la Blaj se strecurau cărți ca Hitel [credit] a lui Széchenyi, Balitélek [prejudecăți] al lui Wesselenyi, călătoria comitelui Beldica A. L. Farcaș în America septentrională și altele, tot cărți de cuprins politic însă oprite".⁶ Prima carte a lui Széchenyi contesta neajunsurile unei societăți încremenite în sistemul feudal. Condamnând iobăgia, el s-a ridicat împotriva principiului aviticității, vechi de 600 de ani. Fără eliminarea interdicției de amanetare a proprietăților funciare nobiliare ca siguranță pentru rambursarea creditelor, nu se putea spera la acumularea de capital ce era atât de necesar modernizării agriculturii. Apariția acestei cărți a constituit un succes editorial. În condițiile în care cele mai bune cărți ungurești se vindeau în 200 de exemplare, *Creditul* a câștigat în cinci luni 2000 de cititori. Au fost tipărite patru ediții în limba maghiară, cartea beneficiind de două traduceri în limba germană.⁷

Caracterul antifeudal al principiilor lui Széchenyi a determinat reacția violentă a nobilimii maghiare de orientare conservatoare, fapt remarcat și de Bariț: "În același anu(1830 – n. n.) elu își publică faimosa carte intitulată "Creditulu" cu care compatrioții săi fuseseră scuturați urgiosulu somnu periculosu ca prin o turnătură de apă gietoasă peste pelea cea suptietă cumplitu, prin spiriteloru Junimea înălță pe Széchenyi în capu pentru acesta, bătrânii însă îi arseră cartea și răpeziră anatema preste numele lui. Széchenyi răsturnă cu cartea sa totă sistema feudală, condamnă o dată pentru totudeauna iobăgia, plățirea zeciuieliloru, aviticitatea și tôte și toate privilegiile care separa pe aristocrația de celelalte clase ale locuitoriloru".⁸ În același timp, Széchenyi pleda pentru o dezvoltare națională a maghiarilor, inițiativa trebuind să vină din partea membrilor națiunii. Date fiind similitudinile

⁵ G.Bariț,Pesta, 16'4 septembrie 1858,in, » Gazeta de Transilvani », 1858,p.246

⁶ G. Barițiu ,*Parti alese din istoria Transilvaniei*,Brasov,1993,p.578.

⁷ Paul Lendvai, *Ungurii* ,Bucuresti ,2001 ,p.211.

⁸ G.Bariț ,*Memoria contelui Stefanu Szecheny* ,in,"*Gazeta Transilvaniei*", 1860 p.66.

existente între situația politică a Ungariei și cea a Transilvaniei, gazetarul Barițiu nu putea decât să subscrie la această idee. "Totodată - spune el - Széchenyi înveredă ungarilor acelu adevăru cumcă nu guvernulu, ci poporul, națiunea e de vină dacă Ungaria zace în neștiință și nu merge pe calea reformelor înainte, căci oricându, o națiune voiește cu totu adinsulu reformele, guvernulu n'are încătrou, trebuie să mergă și elu cu națiunea".⁹ Din această perspectivă este semnificativă paradigma națiunii herderiene dezvoltată de Széchenyi în *Credit*. La 1840, Bariț consideră că aceasta scriere trebuie să-și găsească loc în paginile publicației pe care o conducea în pofida adversității nobilimii conservatoare față de această lucrare. "De vom fi siliți prin decursul acestei scrieri a trage vălul pe alocurea, de pe niște adevăruri ale căror descoperire folosește la mai mulți domnii cititori să gândească cum că la noi de câțiva ani încoace și anumit de când unii la mult lăudata carte "Credit" a domnulu conte Șt. Széchenyi îi făcură autodafe [foc - n. a.], am început a mai părăsi șoptirile, spunând omului în față și de-a dreptul ce este și ce nu este [...] Vreamea au sosit ca să și mai vorbim de la aceasta ura și nepriceperea nu vor fi în stare a ne înfricoșa".¹⁰ Concepția herderiană îl îndeamnă pe Bariț să aibă o viziune panromânească. El se simte dator să explice faptul că prin pământul moldoromânesc înțelege Tara Românească și Moldova. Limba este elementul definitoriu al națiunii: "Așadar naționalitatea, după a mea socoteală este o trebuință firească, iar limba e averea, proprietatea sfântă a unei nații". Cultivarea însușirilor naționale nu exclude dialogul cu valorile general umane, este de părere Bariț: "Adevărata virtute națională o cunosc eu întru a dezvolvi din sine însuși toate însușirile trupești și sufletești, atât cele universale, sădite în omenimea întregă, cât și cele particulare ce se afla numai la o nație deosebit luată, ca prin acelea să ne ajungem atât scopul ceresc, moralitatea și fericirea, cât și fericirea aceasta pământească".¹¹

Impactul primei cărți a lui Széchenyi scrisă în limba maghiară, era cu atât mai puternic cu cât a desființat "tabuurile sacre ale națiunii nobiliare".¹² Încă de la 1839, Bariț se făcea exponentul demofiliei ce venea dinspre Széchenyi. În articolul intitulat *Educatia (creșterea)* poporul apare ca suport cantitativ și calitativ al națiunii: "Căci noi știm cum că mulțimea norodului face nația, iar nu câteva persoane trufașe întru vechimea familiilor sale".¹³

Dezvoltarea naționalității maghiare impunea înființarea celei mai înalte instituții culturale a țării, obiectiv ce a devenit realitate ca urmare a tratatelor purtate de Széchenyi cu Metternich.¹⁴ Întemeierea academiei maghiare la 1825, prin exemplul personal al lui Széchenyi care a cedat veniturile anuale ale

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Idem, *Foaie pentru minte*.... 1840, nr.25, pp.193-200.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Paul Lendvai, *Op. cit.*, pp.210-211.

¹³ G. Bariț, *Scrieri social-politice*, Bucuresti, 1962, p.52.

¹⁴ Victor Neumann, *Convergente spirituale*, Bucuresti, 1986, p.86.

moșiilor sale a atras atenția intelectualilor români din Transilvania. Alături de Bariț îl găsim pe Alexandru Papiu Ilarian și pe Ion Codru Drăgușanu. Referindu-se la importanța instituționalizării eforturilor de promovare a limbii naționale, Alexandru Papiu Ilarian invocă meritele lui Széchenyi: "Comitele Széchenyi consacrase venitul de un an al tuturor moșiilor sale pentru această Academie [...] Niciodată și nicăieri o academie n-a avut atâta importanță pentru cauza națională ca această academie ungurească".¹⁵ În timp ce lucra la *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, militantul de la 1848 se întreba retoric: "Unde este Széchenyi alu nostru românilor și slavilor!".¹⁶ Indignat de apatia clasei boierești din Țara Românească, Ion Codru Drăgușanu, autorul *Peregrinului transilvan* menționează activitatea reformatoare a lui Széchenyi. Ilustrarea preocupărilor economice ale acestuia se face prin contribuția lui la inaugurarea navigației cu vase de aburi pe Dunăre. Concluzia lui Ion Codru Drăgușanu este aceea că boierii de la sud de Carpați trebuie să-și asume responsabilități asemănătoare: "Îndemnul progresului l-a dat în Ungaria contele. Stefan Széchenyi, un magnat cari făcu călătorii în țerile cele mei culte și învăță a aprecia lucrurile altminte, ca patrioții săi. Széchenyi au confăptuit la înființarea societății de navigațiune cu vaporul pre Dunăre, care aduce țării imense foloase. El fu cel mai puternic luptător pentru introducerea limbii materne în administrație și justiție, în locul celei latine, cu care era peste putință de a propăși nu numai cu cuvântul ci și cu 60. 000 florini conventiunali populariză ideea înființării unei academii științifice naționale maghiare, și, cu cel den urmă argument, câștigă toată aristocrația, nu numai fudulă, dară și avută și generoasă în toată țara. Dacă ungurii, vecinii noștri, den lungul somn al inerției începură a se deștepta și-s însuflețiți de reforme, e bună speranță că boiarii noștri nu vor rămâne înapoi, mai ales dacă se vor strădui a-și câștiga cultura științifică ce le lipsește cu totul și cu care mulți maghiari sunt dotați."¹⁷

Inițiativele de înființare a instituțiilor naționale venite din partea lui Széchenyi nu vor rămâne fără ecou în mediul transilvănean. După exemplul cazinoului național de la Budapesta, deschis la ideea acestuia, pentru dezbaterea chestiunilor aflate la ordinea zilei, au fost înființate cinci instituții similare pe teritoriul Transilvaniei¹⁸. La 1835, comercianții și meșteșugarii români au fondat la Brașov o asociație care purta tot numele "Cazino", având menirea de a contribui la dezvoltarea unei națiuni burgheze.¹⁹ Constituirea acestor organizații a fost posibilă datorită atitudinii cancelariei maghiare care s-a dovedit a fi în perioada Vormarzlui permisivă atât cu românii, cât și cu sârbii sau germanii, mai ales în privința produselor tipărite. Strădaniile de constituire a culturii naționale ce au condus la

¹⁵ Alexandru Papiu Ilarian, *Antologie*, București, 1981, p.211.

¹⁶ Idem, *Istoria romanilor din Dacia Superioara*, Viena, 1852, tom.II, p. XXIX.

¹⁷ Ion Codru Dragusanu, *Calatoriile unui roman ardelean in tara si in strainatate (Pergrinul transilvan) 1835 -1844*, București, 1923, p. 73.

¹⁸ Emanuel Turczynsky, *De la iluminism la liberalismul timpuriu*, București, 2000, p.128.

¹⁹ *Ibidem*, p.131.

formarea unei conștiințe politice trebuie raportată la caracterul relativ liberal al cenzurii din intervalul de timp amintit.²⁰

Cel mai bun cunoscător al operelor lui Széchenyi rămâne George Bariț. Articolele sale din *Gazeta de Transilvania* sau *Foaie pentru minte, inimă și literatură* fac dese trimiteri la evenimentele din Ungaria. La 1841, sunt reproduse fragmente din cartea nobilului maghiar intitulată *Kelep népe (Poporul răsăritului – n. n.)*. Pentru Bariț această traducere era un lucru necesar cu atât mai mult, cu cât, spune el "...cartea numită nu numai că multor este necunoscută, dar totdeodată în multe chipuri și acoperită cu vâlul unor prejudecăți false".²¹ Pasajele selectate demonstrează capacitatea lui Széchenyi de a se ridica deasupra condiției sale de nobil feudal prin dorința de a contribui la binele public. Demofilia autorului presupune reconsiderarea segmentelor sociale cu origine modestă, prioritar fiind interesul național. "[Sunt] gata a lua parte la orice greutate publică amăsurat stării mele - afirmă acesta [...] ce e mai mult nici chiar întrebuițarea contribuției (birului) aruncată asupra mea nu voiesc a o controla până atunci, până când cetățeanul și norodul încă vor fi lipsiți de acest drept [...] să răsunăm cu glas frumos cum că și noi [nobilii- n. n.] am purta buni, bucuroși povara publică, ca și cetățeanul, ca norodul, ca jidovul".²² Lui Széchenyi îi este străină viziunea medievală despre națiune, atitudine ce rezultă din pasajul următor: "Tocma așa jur credință și întind o neobosită, cu totul curată și pricât subordinată confăptuire oricărui patriot, de ar sta acela pe o treaptă încă de atâta de jos în categoria cetățenească, numai să poarte el steagul naționalității și a constitui pe calea arătată de minte, de cuviință și de esperință".²³ Publicistul Bariț nu poate fi decât entuziasmat de ideile lui Széchenyi: "Iată cel mai slăvit aristocrat al Ungariei cum vorbește! Și ce este mai mult cartea lui cea din urmă nu o mai arde nimini".²⁴

În 1843 redactorul publicațiilor românești din Transilvania analizează dezbaterile politice din Ungaria ce aveau ca obiect utilizarea banilor rezultați din impozitarea moșiilor. Cu acest prilej este invocată activitatea lui Széchenyi în domeniul reformei financiare. "Széchenyi sfătuiește contribuție de la nobili aceea încă este foarte încărcată, încât n-ai la dânsa perspectivă, sau de ai milioanele cele proiectate vor produce o viață materială bogată în această țară aplecată spre aceeași care încă lipsindu-i tactul ca toate popoarele veacurilor își încheie viața cu lăcomia" - susține Bariț.²⁵ În continuare este prezentată pledoaria lui Széchenyi pentru o dezvoltare capitalistă a economiei, obiectiv realizabil prin contractarea unor credite ce erau rambursate prin impozitarea proprietăților funciare". Cei drept, contele Stefan Széchenyi, acuma trei luni mai bine de când tot scrie și

²⁰ *Ibidem*, p.128.

²¹ G.Bariț, Credeul politicesc al domnului Graf Stefan Seceny, in "Fmil", 1841, p.312.

²² *Ibidem*, p.314.

²³ *Ibidem*, p.312.

²⁴ *Ibidem*, p.314.

²⁵ Idem, *Glasul din Ungaria*, in, *Gazeta de...*, nr.6, p.353.

publică din planul său de a se lua și de la nemeșime contribuție câte două grosițe de fiecare moșioară(sesie) fără ca să-l fi încheiat până astăzi. Din contribuție nobilească numai pe o vreme, ca din aceea țara să-și facă atâta venit, cu cât să poată plăti cametele unui împrumut ca de o sută de milioane, pe care ar avea trebuință a-l face spre a-și îmbunătăți, starea în multe chipuri". În legătură cu destinația acestui împrumut, Széchenyi propune "să se dea 90 milioane cu camată, iar ușoară pe ipotecă bună ca așa doritorii de a-și regula moșiile, de a întemeia fabrici ș.a. ș.a. să fie înlesniri cu bani de aci din țară".²⁶ Problema impozitarii aristocrației este enunțată și de J.Many în articolul intitulat *Cugete despre platirea de dare* publicat la 1843. Referindu-se la situația din Ungaria, autorul citat arată următoarele: "Cu ajutorul binecuvântatului și luminatorului teasc să radicească însuși din cinul aristocrației barbati carii, puind foc spurcatului egoism, indrasnira asi descide rostulu ca: *toti cei ce impartasesc din bunurile patriei se poarte deodata si greutatile ei*". La sfârșitul articolului, Many menționează cui erau adresate gândurile sale: "Ce vor să zică la acesta și aristocrații vecinilor principate? Orice dar de a da ceriul, ca se nu resune în desert".²⁷

Pasaje din cartea lui Szechenyi intitulată *Hitel* sunt reproduse de Alexandru Papiu Ilarian în *Istoria Românilor din Dacia Superioară*. Militantul pașoptist s-a oprit asupra caracterizării aristocratului maghiar ce se face vinovat de un mod de viață steril întemeiat pe hedonism: "nobilu unguru trăia într-o stare atatu de individuală, în câtu este cu anevoie a afla suptu sore unu natu de o sorte mai fericită [...] Elu-continua Szecheny- nu purta nici un'a din greutățile țerei, nu da dare, nici nu milita, nici nu mergea la adunări se nu vrea, pentru-ca tote acești'a le putea face prin alții-cu unu cuventu-pe elu la face creatorele în asea voia bună[...]ca pe un omu, care s'a născutu spre bucuriele lumii cele mai frumoase, și spre simțiemintele cele mai dulci ale vieții și —gaudeant bene nati!"²⁸

Reforma financiară propusă de Szechenyi va fi împărțită și de Eftimie Murgu, care în *Cursul de filozofie* ținut la Academia Mihăileana înserează sub forma raționamentelor logice idei social-politice de tipul: "Moldovenii, afară de nobili plătesc bir se reduce așa: Moldovenii nobili nu plătesc bir și moldovenii nenobili plătesc bir"²⁹. Intelectualul bănățean a intrat în contact cu opera contelui maghiar în timpul studiilor efectuate în Ungaria din anii 1825-1835.

Dezideratul aducerii tuturor cetățenilor statului la statutul de contribuabili apare și în cursul de logică ținut de Simion Bărnuțiu la Iași unde se arată faptul că „Toți cetățenii sînt obligați a purta sarcinele țării”.³⁰

Despre importanța fabricilor pentru viitorul românilor a scris Bariț la 1839: "Toată nenorocirea noastră stă în aceea cum că noi nu ne știm lucra

²⁶ *Ibidem*

²⁷ J.J Many, *Cugete despre platirea de dare*, in „Fmil”, 1843, nr.41, pp.323-324

²⁸ Alexandru Papiu Ilarian, *Op. cit.* p.227.

²⁹ Eftimie Murgu, *Curs de filozofie ținut la Academia Mihaileana*, Timisoara, 1986, pp.122-123.

³⁰ Radu Pantazi, *Simion Barnuti. Opera si gândirea*, București, 1967, p.70.

produsele patriei noastre; lâna cea mai bună nici nu știm să o spălam bine și o trimitem la fabrici străine ca, lucrând-o să ne dea pănură gata cu prețul împătrat încă și mai mult...".³¹ Concepția lui Széchenyi cu privire la antrenarea proprietăților funciare în circuitul relațiilor capitaliste se regăsește în articolele economice ale lui Bariț. Așa, de exemplu, în studiul intitulat "*Transilvania. Comerț*", apărut la 1844, el arata următoarele: "Patria noastră este econoamă de pământ în cea mai mare parte; agricultura însă numai acolo poate înflori unde neguțătoria e în stare a mișca produsele de la un loc la altul, a le trece și a le întoarce, a le schimba și a le vinde cu un chip ca totdeauna să rezulte o stare activă, iar nu pasivă din economiile și speculațiile noastre. Natura ne-a arătat cu degetul că comerțul nostru încă are să caute spre Dunăre, spre acest râu al Panoniei și al Daciei întregi, cum și spre Marea Neagră și de acolo în răsărit. Aceste interese, de care atârnă poate mare însuși viitorul nostru, noi nici o dată nu le vom pierde din vedere".³²

La 1842 Széchenyi este pomenit de Bariț în contextul replicii la jurnalul *Ielenkor* din Pesta care susținea că Țara Românească și Moldova "o dată s-au ținut de coroana Ungariei și care iarăși o dată ar trebui să se întoarcă la aceeași." Motivul folosit de ziarul maghiar este acela că românii de peste Carpați ar fi lipsiți de elementele necesare dezvoltării naționale, pericolul ocupației străine fiind iminent: "... românimea nici chiar în acele două principate, n-ar avea pentru a se opinti a-și întemeia și a-și aduce naționalitatea sa la înflorire, cu un cuvânt că mâne poimâne tot va fi silită a-și vedea toate jertfele naționale, până acuma puse și vărsate nimicite sau de cătră o parte sau de cătră alta vecină străină...".³³ La 1834, Széchenyi vorbea despre poporul român în termenii următori: "Românii din Ungaria, în lipsă de cunoștințe suficiente despre trecutul lor, nu s-au trezit încă de ziua devenirii naționale, care aruncă peste nădejdele popoarelor adolescente, când razele soarelui, când opacul întunecului. Culegând mai mult florile de câmp ale prezentului, ei își trăiesc viața în simplitate pastorală. Dar nici frontierele, nici paza de la frontiere, nu pot rupe firul care îi leagă de tulpina mamei învecinate, săracă fiind, dar care ascunde toate posibilitățile".³⁴

Scrierile lui Széchenyi sunt folosite de către Bariț pentru a sublinia antinomia existentă între boierimea din Țara Românească și Moldova și nobilimea maghiară din Transilvania: "Înșușirea aristocrației ungare transilvanice, nime nu le-a descris așa lămurit ca graful [Stefan Széchenyi - n. n.]. Să luăm cele 12 legi ale acestui bărbat, între care se oglindează toate slăbiciunile pomenitei aristocrații amenințătoare de cotropire". În argumentația sa, Bariț s-a oprit la următoarele elemente: "1) Aristocrația ungaro-transilvană n-are credit de bani, din pricină; 2) că dreptul aviticității adică dreptul de a nu-și putea vinde moșiile nici odinioară,

³¹ G. Bariț, Câteva aieptari asupra saraciei ce se vede a ne coplesi in Transilvania ,in, Gazeta de ...,II, 1839, nr.18, p.71.

³² Idem, Transilvania .Comert ,in Gazeta de ...,VII,1844,nr.25, p.97.

³³ Idem ,*Scrieri social –politice*, Bucuresti ,1962 , p.70.

³⁴ Silviu Dragomir ,*Studii si documente privitoare la revolutia romanilor din Transilvania* ,Cluj ,1946 ,p.66.

acest drept revărsător de cele mai multe rele, tot mai stă încă; 3) moșiile rămase de la cei mulți fără clironomi, ci trec în stăpânirea coroanei; în Transilvania, nenobilul nu poate stăpâni pământ ș.c.l.ș.c.l".³⁵

Numele lui Széchenyi apare în 1848, atunci când Bariț abordează problema rezolvării reformei agrare în Transilvania. Atitudinea refractară a nobilimii este combătută de Bariț prin menționarea poziției reprezentanților liberalismului maghiar. Orientarea antifeudală a semnatarului articolelor se manifestă și prin criticarea provenienței sociale a membrilor forului legislativ din Transilvania. Lipsa de sensibilitate demonstrată în soluționarea relațiilor agrare, culminează cu arderea primei cărți a lui Széchenyi: "...acei oameni bogați, grași, totodată plini de trufie, plini și de ignoranța ridicolă și mizerabilă - spune Bariț - niciodată nu se umilea a citi o singură dizertație asupra acestui punct; niciodată ei nu se ocupau cu agricultura, ci numai cu prădarea veniturilor ei; iar în Dietă (căci magnații Ungariei sînt pînă acuma membri năcuți ai casei de sus) sta să-i lovească apoplexia dacă vreodată Széchenyi, Batthyány, Eötvös ș.a. ș.a. se îniepta asupra lor și se încerca a le curăți ceața de pe ochi. Ei la 1832 arseră cartea lui Széchenyi, iar altora le amenință și cu moarte. În urmă, la 1848 acei ruginiți încă făcură toate, de silă bucuroși".³⁶ Resentimentele aristocrației sunt îndreptate împotriva conaționalilor ce erau adepți ai emancipării țăranilor. În continuare, Bariț prezintă ideile lui Széchenyi cu privire la administrarea moșiilor: "1) Bogația și sărăcia sunt prea relative; unul e bogat cu venit de 1000 de galbeni, altul e sărac, cu 10.000 ș.a. Isvorul răului zace în grosa neștiință de a calcula nici măcar după cele patru speni, pentru că de ați calcula bine n-ați cheltui zece mii pe an, când venitul este numai de 6-7 mii. Așadar, unul din cele mai sigure mijloce despăgubitoare este dacă ne vom întinde numai pînă unde ne ajunge plapuma, iar mai departe niciodată. Păzind aceasta, nici vom cădea în gearle cămătarilor, nici vom neveni, nici vom aluneca la fapte de răpitori. 2) De cîtva agricultură să nu ne ținem nasul așea sus ca pînă acum, ci să vedem înșine de proprietățile noastre. Atunci ne va crește și venitul care astăzi se strecură pe 1/2 m în pungile arendatorilor străini noi în puțini ani le devenim șerbi prea plecați".³⁷

Schimbarea ordinii sociale de sorginte feudală din Ungaria a fost concepută de Széchenyi și prin reorientarea învățămîntului. În cadrul sesiunilor parlamentare din 1832-36 a fost prezentat un proiect de lege ce stipula înființarea unei rețele de școli reale și meșteșuguri în orașele mari, precum și a unui Institut Politehnic la Budapesta. Inițial acest proiect a fost respins, mai târziu a fost numită o comisie la Pesta ce avea ca obiect elaborarea acestui plan.³⁸ Susținător al liberalismului economic, George Bariț a fost partizanul înființării școlilor profesionale și comerciale, militând pentru o îndepărtare de la planurile de învățămînt teologice și umaniste

³⁵ G. Bariț, *Studii și articole*, Sibiu, 1912, pp.38-39.

³⁶ Idem, *Scrieri social-politice*, București, 1962, p.129.

³⁷ Idem, *Despăgubirea proprietarilor*. Legile agrare. Comunismul, în, *Gazeta de ...*, 1848, p.61.

³⁸ Emanuel Turczynsky, *Op.cit.* p.236.

din școlile românești. După părerea lui, modernizarea sistemului educațional era calea de emancipare politică a poporului său spre obținerea de drepturi egale cu celelalte etnii din Transilvania: "Trebuie să școli - scrie el în 1839 - dar nu tot gimnaziuri și colegiuri înalte... ci instituturi și comerciale, că, zău, numai cu limbi străine învățate pe dinafară n-o să treci în ziua de astăzi fără a te întina. Ni n-avem nici măcar la locurile de negoț(cum la Brașov) vreun institut comercial".³⁹ Într-o dizertație ținută în ședința adunării generale a Astrei din Abrud din august 1865, Bariț face apologia științelor tehnice, demonstrând interdependența dintre dezvoltarea economică prin capital autohton și propășirea națională. Supralicitarea învățământului umanist este desuetă într-o epocă marcată de evoluția inexorabilă a relațiilor capitaliste: "Astăzi - scrie Bariț - popoarele cele luminate merg subjugând pe cele necultivate cu matematica și cu chimia, mai mult decât cu corpus iuris sau chiar cu cărțile rituale bisericești (...) De va merge tot așa, dacă adică nu ne vom deschide ochii și nu ne vom deștepta în această privință cât se poate de curând, nu vor trece ani cincizeci după care râurile, munții și pădurile noastre vor deveni proprietăți ale tehnicilor străini, iară fiii noștri șerbii lor prea plecați [...]. Pre când mai toți fiii noștri amblători a școalele gimnaziale sânt ținuti de ambele urechi, pentru ca să învețe latina și elina și să priceapă cu orice preț pe Tucidide și Tacit, pe Eschil și Orațiu alții întrebă pe fiii lor fi îi cercetează de timpuriu, care pre ce este mai aplecat și îi pregătesc așa, pentru ca cât mai curând să ajungă în pusețiune de a domni preste noi și preste neam de neamul nostru".⁴⁰

Observator atent al vieții politice maghiare, George Bariț surprinde polemica dintre Szecheny și Kossuth cu privire la emanciparea maselor. Inițiatorul programului de reforme din Ungaria excludea calea violentă de dezvoltare a societății în vreme ce conducătorul publicației Pesti Hirlap aderase la paradigma Revoluției franceze. În 1843, Bariț reproduce disputa dintre cei doi politicieni arătând că Szecheny nu concepea modernizarea societății „prin popor nici de silă” spre deosebire de Kossuth care înțelegea situația în felul următor: „C u v o i d a c ă v r e ț i ; f a r ă v o i c a ș i î n c o n t r a v o a s t r ă , d e v o m f i s i l i ț i ”.(s.a.) Singurele rezerve pe care le avea Bariț față de Széchenyi vizau problema limbii naționale. La 1860, în paginile Gazetei Bariț vorbea despre acesta ca fiind "acelu patriotu lealu [...] înțelegem până pe la 1835"⁴¹. Conștientizând faptul că trebuia să cunoască aspirațiile popoarelor din sud-estul continentului, Széchenyi s-a folosit de cele două călătorii ale sale la Dunarea de Jos pentru a stabili o serie de relații personale cu conducătorii acestora. La 1830 i-a făcut o vizită lui Milos Obrenovici iar în 1834 a fost oaspetele lui Alexandru Ghica, prilej cu care consilierul de curte al domnului Țării Românești îl va numi "eroul păcii"⁴².

³⁹ G. Bariț, Cateva aieptari asupra saraciei ce se vede a ne coplesi în Transilvania!, în Gazeta de ..., II, 1839, nr.18, pp.71-72.

⁴⁰ Rdu Pantazi, *Viața și ideile lui G. Barițiu*, București, 1964, p.218.

⁴¹ Idem, Memeoria contelui Ștefanu Sechenyi, în Gazeta de ... 1860, p.62.

⁴² Csaba G.Kiss, *Op. cit.*, pp.115-116.

Referindu-se la cele două principate românești, Széchenyi le numește pe acestea "cuib al româniei". După 1835 în optica lui Széchenyi cu privire la problema națională se va produce o schimbare, acesta pronunțându-se pentru asimilarea treptată a tuturor comunităților etnice prin principiul superiorității culturale. Scopul acestui demers era formarea unei națiuni de limbă maghiară. Consecvent în lupta sa pentru ridicarea limbii maghiare la rangul de limbă a administrației de stat, Széchenyi se deosebea de ceilalți liberali maghiari prin faptul că înlocuia coerciția cu persuasiunea. Prin largul său orizont european, el era împotriva politicii de maghiarizare forțată a naționalităților din Europa centrală. Nobilul Széchenyi avea suficient curaj moral pentru a recunoaște faptul că Ungaria era o țară poliglotă, omiterea aspirațiilor nemaghiarilor ce trăiau în această țară având consecințe dezastruoase pentru maghiari. La această stare le lucruri face trimitere Alexandru Papiu Ilarian: „Intr' aceea dela a 1825 în coce intra în parlamantulu ungurescu unu bărbate, care numai anima a avutu de unguru, că nime altulu, dara carapterulu lui, înțelepciunea cea înaltă și politic' a lui cea maestră au fostu unu, ce străinu de carapterulu ungurescu. Acestu bărbatu au fostu comitele Ștefanu Széchenyi. Elu caută împregiuru și obserbă, ca tir'a unguresca numai de nume este unguresca... dara întru adeveru ea este mai multu slavesca și romanescă (. .) vedii ca dese descepta slavii și romanii suptu jugulu ungurescu pe unguri nu alta decâtu mortea ascepta".⁴³ Istoricul și militantul pașoptist Papiu Ilarian cunoștea scrierile lui Széchenyi și reproducea pasaje din lucrarea *Stadium* atunci când dădea definiția patriotului modern: "...numai acel'a este patriotu intru adevăru întieptu, care caută erorile mai multu, in sene decâtu in alții".⁴⁴ Aceeași carte este analizată de Papiu Ilarian pentru a-și exprima dezaprobarea față de concepția lui Széchenyi cu privire la rezolvarea raportului dintre social și național: " La acestu anu [1833 - n.n.] publică Széchenyi cartea sea *Stadium*, în care prezentează națiunei vrecâteva proiecte de lege, pentru diet' a mai de aproape. Fiinti'a acestoru proiecte pe lângă cele economice - e a usiurare sortea tieraniloru slavi și romani, pucini unguri a le deschiderea calea spre a face proprietari, si de alta parte a li se (deschide - n. n.) calea cu incetulu la toate drepturile civile și politice". Această politică echivala cu maghiarizarea" tuturor locuitoriloru tieriei ungurești".⁴⁵ Strategia ce trebuia aplicată față de celelalte naționalități este descrisă de Széchenyi și în gazeta *A kélet népe* astfel: "Să-i cooptăm și pe ei în constituția noastră, pentru ca ei, la rândul lor, să ne accepte pe noi, adică maghiarimea, în conștiința lor". Atunci când vorbea despre legea fundamentală a statului, el nu făcea referire la constituția nobiliară aflată în vigoare. " Dacă acum - scria Széchenyi - îi propun slovacului sau germanului: "fii maghiar fără a fi în stare să-i ofer alt argument, decât stat pro ratione voluntas, sau că reprezintă o fericire deosebită să devină membru al vechii coroane, dar nimic altceva, vă întreb dacă atât

⁴³ Alexandru Papiu Ilarian, *Op.cit.*, p.XXXVII.

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ *Ibidem*, p..XLI.

slovacul cât și germanul... nu se vor prăpădi de răs și nu vor izbucni în hohote auzind de pretenția ciudată ca ei să renunțe la propria lor naționalitate - ceea ce, dacă ni s-ar întâmpla nouă, am declara că reprezintă faptul cel mai imfam cu putință; și de ce să-și piardă identitatea? Numai pentru faptul că țara noastră are acoperământ constituțional care adăpostește 80 de mii de familii privilegiate, care nu vor fi ploată prin acoperișul zdrențuit și li se va asigura un adăpost... ceilalți în schimb, vor rămâne sub ceru liber (!) unde oricum vor fi udați?...” Pentru ca nemaghiarii "să aibă un motiv real pentru a vorbi ungrește, dar fără a fi obligați, ci s-o facă din convingere, contopind astfel toate mințile și toate inimile într-un interes național major, atunci să se extindă binefacerile constituției maghiare între Hotarele Hunniei, asupra tuturor, astfel încât nic cel mai neînsemnat individ să nu se simtă exclus"- este de părere Széchenyi.⁴⁶

Revenind la Papiu Ilarian, acesta se oprește la ideea din *Stadium* ce prevedea impunerea limbii maghiare ca limbă a administrației de stat: „de la prim'a di a a. 1835 - spune Széchenyi - în patri'a ungrească se nu aibă putere obligatoria altă lege, alta judecata, altu mandatu, alta petițiune, altu contractu, alte rațiuni - de câtu numai cele scrise séu scrinde in limb'a ungresca [...] Comentând afitmația lui Széchenyi, Alexandru Papiu Ilarian spune că acest proiect” se face apoi lege în a. 1836”.⁴⁷

Expresia cea mai înaltă a concepției lui Széchenyi cu privire la maghiarizarea prin superioritate culturală o găsim în faimosul, său discurs ținut la ședința solemnă a Academiei de Științe Maghiare din 27 noiembrie 1842”. În această intervenție politicianul maghiar susținea că „trebuie să admitem dacă nu vrem sa punem la îndoială dorința de progres și perfecționare a omenirii ca într-un asemenea popor ideal ar trebui să se contopească cu încetul toți acei care ar avea contacte mai strânse. El ar crește și s-ar extinde de la sine și în dauna altuia; căci în timp ce ar putea servi ca model în toate și ar fi considerat drept exemplu, firește cu încetul, ar fi imitat în toate și în felul acesta, atât concepțiile, cât și obiceiurile sale și o dată cu ele, și sentimentele sale nepieritoare fiindcă exemplul bun este faptă bună și aceasta, deobicei, aduce întotdeauna recunoștința le-ar transmite eu încetul acelora cu care ar veni în contact și datorită acestui fapt și limba lui s-ar extinde inevitabil”.⁴⁸ După Széchenyi, factorul cel mai important pentru constituirea unei națiuni este limba. Cu toate acestea, învățarea mecanică a limbii nu atrage după sine dobândirea naționalității maghiare, acest aspect ținând de structura sufletească a individului, care nu se poate transforma prin simpla cunoaștere a limbii. De aceea, naționalitatea e cu neputință a se realiza prin constrângere,

⁴⁶ Spira Georgy, Concepția lui Istvan Szechenyi despre problema națională în Revoluția de 1848-1849 în Europa Centrală, Cluj-Napoca, 2000, p.117.

⁴⁷ Alexandru Papiu Ilarian, *Op. cit.*, pp. XLI-XLII.

⁴⁸ Szecenyi Istvan, *Discurs ținut la ședința solemnă a Academiei de Științe Maghiare din 27 noiembrie 1842*, în, Cornelia Bodea, *1848 la român*., București, 1982, p.204.

iar dacă totuși se încearcă acest lucru, reacția celorlalte comunități naționale va pune în primejdie existența națiunii maghiare. Acestea sunt ideile pe care Széchenyi le enunța în continuarea discursului de mai sus: "... putem noi să ne închipuim că pe oricine, o dată căzut în mâinile noastre, îl putem spoi cu o naționalitate, cum spoiește de pildă, pereții cu var sau oala cu smalt? Și ne putem închipui că e de ajuns o poruncă pentru ca cineva să-și lepede caracterul național? [...] Dacă treburile ajung la pumni și ciomege, atunci admit ca magica putere de asimilare, că superioritatea este de partea numărului mai mare [...], dar nici măcar în război nu e măcar așa și deci cu atât mai puțin pe câmpul liber al confruntărilor dintre capacitățile spirituale, cu deosebire în secolul nostru când mai curând sau mai târziu violența își va săpa propriul mormânt".⁴⁹ Din cele de mai sus, nu trebuie să tragem concluzia că Széchenyi era împotriva maghiarizării de orice fel, el condamnă doar maghiarizarea violentă, așa cum reiese din primul său articol polemic apărut în publicația *A kelep népe* împotriva lui Kossuth: "Eu consider ca incorectă, greșită și inefficientă, doar metoda și tactica redactorului gazetei *Pésti hirlap*. Scopul nostru este același, dar căile noastre diferă, mai precis, calea pe care o preconizează redactorul de la *Pésti hirlap*, întrucât ea nu numai că nu va atinge de-a dreptul rezultatul râvnit la care vă așteptați, dar este o cale prin care maghiarii nu vor ajunge nici cu prețul la tărâmul dorințelor".⁵⁰ În legătură cu această idee, Alexandru Papiu Ilarian era de părere că maghiarizarea concepută de Széchenyi nu se făcea „prin foc și fier, ci primindu-i în cadrele Constituției, ca și ei [locuitorii nemaghiari - n. n.] să îmbrățișeze pe Unguri; adică limba ungurească.”⁵¹

Într-o altă parte a discursului său academic, Széchenyi formulează teza superiorității națiunii maghiare: „Nu cred că există printre noi vreunul care să nu fie gata să-și sacrifice timpul, eforturile, inteligența, într-un cuvânt, o parte mai mică sau mai mare a capacităților sale, pentru ca propria națiune să nu vegeteze într-o viață obscură, ci dimpotrivă... propășind și progresând... în cele din urmă să devină o națiune puternică și glorioasă. Dar acest lucru nu-l vor realiza niciodată, decât atingând superioritatea spirituală”.⁵²

Dacă în problema vieții de stat punctul de vedere al lui Széchenyi coincidea eu cel al opoziției, în domeniul vieții particulare legislația nu trebuia să intervină. Dovezile în acest sens le găsim în scrierea sa Hunnica din 1835 în care arată următoarele: "Să vorbească fiecare precum îi place și așa cum știe și în această privință nu trebuie să ne deranjăm unii pe alții; numai în privința chestiunilor publice și a celor de stat trebuie să se folosească un singur glas, o singură limbă (...) să respectăm deci o limbă sau o cale de viață, oricât de restrânsă ar fi ea; căci și cea mai mărunță, particularitate umană este o verigă a lanțului prin care

⁴⁹ *Ibidem*, p.199.

⁵⁰ Spira Georgy, *Op. cit.*, p.117.

⁵¹ Alex. Papiu Ilarian, *Op. cit.*, p. 115.

⁵² Spira Georgy, *Op. cit.*, p.116.

neamul omenesc tinde spre desăvârșire".⁵³ În timpul lucrărilor Dietei din anii 1832-1836, Széchenyi va manifesta același spirit de înțelegere vizibil în afirmația care urmează: "Dacă am decreta prin lege ca neamurile de altă limbă să renunțe la graiul lor... să se despartă de ceea ce un om cinstit nu poate părăsi decât o dată cu viața... aceasta n-ar fi numai o lege nefirească, dar și una tiranică. Dar ce doresc eu...? doar atât ca limba maghiară să devină oficială în Ungaria! în cercul sfânt, intim el familiei să nu se amestece nimeni. Cine pretinde mai mult decât atât, acela atacă drepturile naturale".⁵⁴

Acel mod de gândire al lui Széchenyi a fost împărtășit de Kossuth doar la nivel declarativ. În momentul aplicării legii, comitatele a căror populație nu era în totalitate maghiară nu pregetau să adopte sau să sprijine acele măsuri prin care sperau să maghiarizeze celelalte naționalități. De exemplu, în deceniul al patrulea numeroase comitate cu populație nemaghiară s-au hotărât ca instrucția primară să se desfășoare în limba maghiară. Pe lângă aceasta, limba maghiară era folosită la oficierea slujbei bisericești, cunoașterea acestei limbi condiționând ocuparea posturilor de notari în mediul rural. Măsurile în cauză au avut asentimentul lui Kossuth care nu s-a mulțumit numai cu aprecierea celor care se străduiau să maghiarizeze învățământul, mai mult, le-a dat numeroase sfaturi referitoare la ceea ce se putea face în acest sector. Printre acestea se află și indemnul său din februarie 1841 de înființare a cât mai multe grădinițe în limba maghiară. În articolul de fond din cel de al treilea număr al gazetei *Pesti Hirlap* apărut în toamna anului 1842, Kossuth preciza că ar fi nejustă imixtiunea forțată în problemele lingvistice ale vieții particulare, exprimând tot atunci o opinie care venea în contradicție cu cele de mai sus, anume că "limba învățământului public nu poate diferi de limba administrației publice (...) că e timpul, e momentul de maximă urgență, ca această scăpare să fie corectată, ceea ce este cu atât mai ușor de făcut, întrucât spre bucuria inimilor patrioților...(sic!) în acest domeniu s-au luat numeroase măsuri plătitoare, datorită zelului dovedit de învățători, autoritățile școlare și câțiva indivizi".⁵⁵

Politica națională a lui Széchenyi s-a distanțat de cea a nobilimii liberale maghiare prin respingerea concepției franceze a națiunii politice. Aflat în primăvara anului 1851 în sanatoriul de boli mintale de la Döbling și făcând o retrospectivă a evenimentelor premergătoare momentului 1848 el susține că dacă nu se ajungea la revoluție, atunci "în mod treptat, toți cei înstăriți s-ar fi maghiarizat-doar populația de rând și-ar fi păstrat pe alocuri în mod neabătut propria naționalitate".⁵⁶

Contele Istvan Széchenyi a oferit românilor din Transilvania o formulă de modernizare a societății ce se încadrează în tiparele romantismului. Datorită scrierilor sale, în spațiul transilvan se conturează inițiativele racordării la structurile

⁵³ *Ibidem*, p.111.

⁵⁴ *Ibidem*, p.112.

⁵⁵ *Ibidem*, p.113

⁵⁶ *Ibidem*, p.110.

economice de factură capitalistă, îndemnul lui Széchenyi potrivit căruia "națiunea trăiește prin limbă", a devenit obiectivul fundamental al militantismului românesc de până la Marea Unire. Prin intermediul primei cărți a nobilului maghiar, intitulată *Credit*, studenții români de la Blaj au ajuns să cunoască paradigma națiunii herderiene. Dintre reprezentanții liberalismului maghiar din secolul al XIX-lea, Istvan Széchenyi s-a bucurat de cea mai mare audiență în rândul românilor ardeleni. Receptarea operei sale a fost condiționată într-o manieră decisivă de divergențele existente între români și maghiari cu privire la problema națională.

ZWISCHEN WIRREN UND ORDNUNG. DIE LETZTEN MONATE DES JAHRES 1849 UND DIE SIEBENBÜRGER SACHSEN

LORÁND MÁDLY

REZUMAT. Între haos și ordine. Sașii transilvăneni în ultimile luni ale anului 1849. Ultimile luni ale anului 1849 au fost caracterizate de trecerea la noua organizare impusă de autorități după înfrângerea revoluției maghiare în august. Deasupra problemelor și greutăților lăsate în urmă de războiul civil, noile autorități instalate încercau să reia, cel puțin provizoriu, lucrurile pe o bază legală, prin emiterea unor ordonanțe și legi, dar și prin noua împărțire a Transilvaniei în districte militare. Starea lucrurilor de pe pământul crăiesc este bine ilustrată în presa încă relativ liberă a epocii dar și în scrierile lui Bedeus von Scharberg, care relatează desfășurarea evenimentelor din noul district al Sibiului, în aceste luni care marchează trecerea de la haos la ordinea legală, dar în care se prefigurează deja direcția spre absolutism.

Nach zahlreichen blutigen Kämpfen, ist in Siebenbürgen endlich auch das Zeitalter des Friedens zurückgekehrt. Nach dem vielen Plündern, Brandschätzen, nach Verheerungen und Morde konnte sich das Land wieder erholen, und die Einwohner konnten wieder an die Zukunft denken, und gemeinsam versuchen wieder alles neu aufzubauen. Die Erwartungen gegenüber dieser Periode waren eigentlich sehr groß, alle hofften ein neues Leben zu beginnen, ohne an die verheerende Vergangenheit zu denken. Vor allem wollte man die Rückkehr zur Legalität. Von den Ungarn erwartete man, dass sie, unter dem Einfluss der Geschehnisse, auf die Idee der Unabhängigkeit und der exklusiven Herrschaft verzichten, und von nun an das gemeinsame Wohl im Land fördern.¹

Ähnlich waren die Hoffnungen auch im Sachsenlande. Noch vor der Kapitulation der Insurgenten bei Világos, begannen schon die Verhandlungen – zumindest auf theoretischer Ebene – über die Neugestaltung Siebenbürgens. Hier haben auch die wichtigeren Persönlichkeiten der Sachsen mitgewirkt; in den ersten Jahre ist Bedeus von Scharberg zu erwähnen, dessen Autobiographie viele wertvolle Informationen über diesen Zeitabschnitt enthält.

Im Januar 1849, hat die Sächsische Nationsuniversität gegen die Ernennung des Grafen Mikó, als provisorischen Präsident des Landesguberniums Einspruch eingelegt, da der erwähnte Graf, durch seine Teilnahme an der Agyagfalvaer Versammlung, am Anfang der Revolution eine aktive Rolle gespielt hatte,²

¹ Eugen v. Friedenfels, *Joseph Bedeus von Scharberg. Beiträge zur Zeitgeschichte Siebenbürgens im 19. Jahrhundert*, Wien, 1877, Band 2, S. 133.

² *Siebenbürger Bote*, Nr. 1/1. Januar 1849.

Bereits im Jahre 1848, arbeitete die Universität an einen Entwurf über die Neuorganisation des Sachsenlandes: In diesem Dokument wurde schon am Anfang klar gemacht, dass alle sächsischen Stühle und Distrikte ein „unteilbares deutsch-nationales Municipium“ bilden sollen.³ Es wurde auch die Treue der Siebenbürger Sachsen gegenüber der „lebendigen Einheit“ des Staates ausgedrückt; einige dieser Ideen wurden wahr durch das Manifest und das Reskript vom Dezember 1848.⁴

Aber die nachfolgenden Ereignisse haben die Erwartungen nicht erfüllt. Anstatt der Rückkehr zur Ordnung und Legalität auf freiheitlichen Grundsätzen, wurde ein Militärregime eingeführt, unter dem gesetzlichen Titel „Belagerungszustand“⁵, das offiziell bis 1854 waltete. Dieses Regime hat sich durch Polizeiherrschaft, Willkür der militärischen Behörden und die Tätigkeit der Militärgerichte kennzeichnet. Es wurde eine starre Militäradministration eingeführt, die bürgerlichen Rechte wurden eingeschränkt; die Willkür war nicht nur gegen die Teilnehmer an der Insurrektion gerichtet, sondern gegen alle Bewohner, auch gegen die, die in der Revolution ihre Treue für die Monarchie bewiesen haben. Durch eine Verordnung des Militärgouverneurs, wurde der Landsturm aufgelöst, was eigentlich das Ende des Krieges bedeutete, und schon am 18. September 1849, wurden Purifikations- und Untersuchungskommissionen eingerichtet.⁶ Die Kundmachungen dieser Ausschüsse, sowie auch die Urteile der Militärgerichte werden von nun an, an der Tagesordnung sein. Alle Beteiligten an den revolutionären Ereignissen mussten sich der Kommission stellen, und nach der Untersuchung bekamen sie entweder ein Zertifikat des guten Benehmens während der Revolution, oder sie wurden verurteilt. Sehr viele ehemalige ungarische Rebellen sind aus dem Land geflüchtet. Nach ihnen wurde gefahndet, aber viele blieben unbestraft und aktivierten weiter im Rahmen der revolutionären Emigration.

Die Siebenbürger Sachsen, denen die politischen Rechte und Sonderstellung durch die zwei Dokumente vom Dezember 1848 ausdrücklich versichert wurden – eine ähnliche Lage genossen im Reich nur noch die Kroaten – und denen die Respektierung dieser Rechte vielmals versprochen wurde, wurden in den nächsten Monate und Jahre immer mehr so behandelt, als ob sie diese Rechte nicht hätten – eine Situation die nicht einmalig in der Geschichte Siebenbürgens war.⁷

Auf einer anderen Ebene hat sich der Staat viel bemüht um die neuen Steuern und Monopole einzuführen, in der ersten Phase wurde die Verbrauchssteuer auf die alkoholischen Getränke erhöht;⁸ diese Maßnahmen haben die Unzufriedenheit in

³ *Ebenda*, Nr. 7/26 Januar 1849.

⁴ Fr. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, Hermannstadt, 1910, Band 3, S. 295.

⁵ Friedenfels, *a.a.O.*, S. 134.

⁶ *Siebenbürger Bote*, Nr. 130/18 September 1849.

⁷ Friedenfels, *a.a.O.*, S. 134.

⁸ *Siebenbürger Bote*, Nr. 148/29 Oktober 1849.

Siebenbürgen nur vergrößert. Ein anderes Problem war die fast uneingeschränkte und willkürlich ausgeübte Macht der Militärkommandanten der einzelnen Distrikte, die der erwähnten Willkür schutzlos ausgesetzt waren.⁹ Trotzdem waren auch einige Kommandanten, die den Wohlbestand der unterstehenden Distrikte als Ziel anstrebten, und die für dieses Ziel viel getan haben. Die Wirren waren groß, einige fragten sich wer eigentlich in Siebenbürgen regiert – der Kaiser mit dem Ministerium, oder der Gouverneur Wohlgemuth mit seinen Ratgebern?¹⁰

Außer den erwähnten Tatsachen agierten mehrere europäische Mächte gegen Österreich – in der Außenpolitik sowie auch durch die Unterstützung der revolutionären Propaganda und der revolutionären Emigration. Das Ziel war der Umsturz des Regimes, der auch durch Verschwörungen geplant wurde. Für Siebenbürgen und Ungarn können wir die Makk-Gál-sche Verschwörung erwähnen, die sich als Ziel die Erhebung der Szekler und Ungarn gesetzt hat, aber nach ihrer Entdeckung mit einer Reihe von Festnahmen und sogar Hinrichtungen endete.

Die tatsächliche Anwendung der Verfassung von 1848, verursachte immer mehr Schwierigkeiten und es wurde immer komplizierter die Details zu klären. Ein Grund war auch die Instabilität im Rahmen der Regierung. Mehrere Mitglieder des Ministerrates, wie Schmerling oder Bruck, welche nicht bei diesem Experiment teilnehmen wollten, und unter denen auch Streitigkeiten gab, haben später ihre Stellen gekündigt. Diese, aber auch andere Gründe trugen dazu bei, dass in den Regierungskreisen die Idee der Einführung des Absolutismus als Regierungsform entschlossen wurde, als die einzige Möglichkeit die geplanten Reformen durchzuführen. Der Übergang zu diesem neuen Regime erfolgte durch das sogenannte Silvesterpatent, im Dezember 1851. Im August 1849, obwohl keine Rebellen mehr im Land waren, besorgte man sich noch vorerst um den Krieg. Die Nationsuniversität konnte noch nicht zusammentreten – auch weil der Sachsengraf Franz Salmen noch abwesend war – obwohl ihre Entschlüsse sehr notwendig waren. Am 16. August trafen die ersten 1500 Kriegsgefangenen in Hermannstadt ein, von denen ein Teil im Hause des rumänischen Bischofs untergebracht wurden.¹¹

Eine hervorragende Schilderung der damaligen Lage in Siebenbürgen finden wir, in der noch relativ freien Presse, aber auch bei Bedeus von Scharberg. Am Ende des Jahres 1849, als dieser aus dem Exil zurückgekehrt ist, hat er in seinem vorherigen Amt (die Provinzialkassa Hermannstadt) nur drei der ehemaligen Beamten wiedergefunden. Die anderen, kompromittiert wegen der Teilnahme an die Insurrektion, wurden suspendiert oder sind, manchmal mit großen Opfern, ausgewandert. In Siebenbürgen wurde Bedeus, Zeuge der Machtübernahme durch die neuen Behörden. Der Gouverneur, FML Baron Wohlgemuth, wurde an der Stelle des greisen Kommandanten Puchner ernannt und kam ins Lande zusammen mit dem Ministerialkonzipisten Reichenstein und dem Zivilkommissar

⁹ Friedenfels, *a.a.O.*, S. 135.

¹⁰ *Ebenda*, S. 136.

¹¹ *Siebenbürger Bote* Nr. 106/17 August 1849.

Eduard Bach, einer der Brüder des Ministers Alexander Bach. Einige Monate früher, wurde Freiherr Geringer, von sächsischer Abstammung, als Zivilkommissar in Siebenbürgen ernannt, aber wegen dem Vorrücken der Truppen Bems konnte er nicht ins Lande kommen und wurde später von diesem Posten nach Ungarn abberufen. Der Gouverneur kam zuerst nach Bistritz, von hier hat er am 11. August eine Proklamationen an die Einwohner Siebenbürgens erlassen, in der er ihre Unterstützung fordert, sowie auch ihr Vertrauen und Gehorsam gegenüber der neuen gesetzlichen Ordnung. Es wurde auch die allgemeine Entwaffnung dekretiert.¹² Wegen der Unsicherheit aus einigen Regionen Siebenbürgens konnte der Gouverneur seinen Weg direkt nach Hermannstadt fortsetzen, sondern musste einen Umweg machen über die Moldau, Bukarest und Kronstadt, wo er am 19. August angekommen ist. Am 26. August hat er Hermannstadt erreicht; wo er feierlich von den Bewohnern empfangen wurde. Die Heltauer Gasse war mit Teppichen und Blumen geschmückt worden.¹³ Um Missverständnisse und Probleme zu vermeiden, hat der Ministerrat beschlossen, dass das Amt des Militär- und Zivilgouverneurs Siebenbürgens, gegenüber Haynau ganz unabhängig sein soll.¹⁴ Der Gouverneur Siebenbürgens, sowie seine Unterstellten sahen sich vor neuen und großen Problemen gestellt. Die Spuren des Krieges waren noch überall sichtbar und beeinflussten negativ das tägliche Leben. In einem Brief an Schwarzenberg, erwähnte Wohlgemuth in dieser Periode den „völlig *chaotischen Zustand*“ aus Siebenbürgen.¹⁵

Die Anwesenheit der russischen Truppen war eines der größten Probleme und Hindernisse im Sachsenlande. In Hermannstadt und im Reussmärkter Stuhl waren ungefähr 30.000 Soldaten stationiert, deren Unterhalt sehr viel kostete.¹⁶ Über diese russische Anwesenheit, schrieb Bedeus: *„Die Bedrückungen und Erpressungen waren bedeutend, selbst mit dem Abquittieren ging es schwer, weil einige Offiziere Ersparungen machen und ihre Leute lieber unentgeltlich leben lassen wollen; ja auch solche Fälle kamen vor, dass der gelieferte Proviant oder Fourage verkauft, und dann von den Quartierträgern die unentgeltliche Verpflegung erzwungen wurde.*

Sogar der Oberfeldherr verschmähte es nicht, auf öffentliche Kosten zu leben, hatte täglich mitunter dreißig Gäste, wo es sehr flott herging; aber Alles was außer den ersten Bedürfnissen, als Fleisch, Brot und dergl[eichen] erforderlich war, musste die Stadt liefern: was täglich einen Aufwand von mehreren hundert Gulden verursachte. Und diese Calamität lastete durch mehrere Wochen auf diesem ziemlich kleinen ausgesogenen Teile des Landes. Als es aber endlich zum ersehnten Aufbruch kam, so erfolgten neue Unordnungen und Bedrückungen, denn,

¹² *Ebenda*, Nr. 110/24 August 1849 und 112/27 August 1849.

¹³ Friedenfels, *a.a.O.*, S. 138, *Siebenbürger Bote* Nr. 112/27 August 1849.

¹⁴ Irmgard Martius, *Großösterreich und die Siebenbürger Sachsen 1848-1859*. München, 1957, S. 36.

¹⁵ *Ebenda*, S. 37.

¹⁶ Teutsch, *a.a.O.*, S. 293.

*weil die russischen Truppen immer nach Willkür, ohne vorheriges Aviso abmarschierten, so konnten auch keine Marschdispositionen getroffen werden, folglich wählten die Truppen die Stationen nach Belieben, und wenn dann die improvisierte Verpflegung den Erwartungen nicht entsprach, so gab es Exzesse.*¹⁷

Im Herbst 1849, sind auch die anderen markanten Persönlichkeiten nach Siebenbürgen zurückgekehrt – Bischof Schaguna (12. September), Friedrich von Sachsenheim (25. September), Regierungsrat Weiss von Starkenfels (im Oktober). Der russische General Lüders ist am 6. September nach Bukarest abgezogen, nach diesem Zeitpunkt folgte der schnelle Rückzug der russischen Armee. Nur General Hasford, ist mit einer Division für Schutz und Sicherheit zurückgeblieben.¹⁸ Russische Soldaten blieben in Siebenbürgen bis November.

Eine der ersten Maßnahmen der neuen Behörden, war die politische Aufteilung Siebenbürgens, gemäss der Verfassung vom März 1849, die, die Gleichberechtigung der Nationen verankerte. Siebenbürgen wurde in 6. Militärdistrikte gegliedert, das Sachsenland wurde der Hermannstädter Distrikt; zu diesem wurden noch kleinere Teile der ehemaligen Komitate Hunyad (Hunedoara), Unter- und Oberalbenser Komitat zugeteilt. Das Szeklerland, mit Ausnahme des Aranyoser (Arieş) Stuhles, der nur später diesem einverleibt wurde, blieb in seiner ehemaligen Struktur unter der Benennung Oderheller Distrikt (Odorhei). Es wurden auch die ehemaligen szeklerischen Grenzmilizen aufgelöst.¹⁹ Aus den östlichen Teilen des Kövarer Komitates (Chioar) und der Komitate Innen-Szolnok, Doboka (Dăbâca), Klausenburg und Torenburg (Turda) wurde der Retteger Distrikt gebildet, aus den westlichen Teile der erwähnten vier Komitate mit Crasna, Mittel-Szolnok und Aranyoser Stuhl – der Klausenburger Distrikt, und aus den ehemaligen Komitate Hunyad, Zarand, Unter-Alba und teilweise Küküllő (Târnave) – der Albenser Distrikt.²⁰ Der letzte Distrikt Siebenbürgens, viel kleiner und isolierter als die anderen, von Fogarasch (Făgăraş) wurde unverändert erhalten, weil, wie auch Bedeus erwähnt *„vorzüglich weil Wohlgemuth noch nicht mit sich einig war, ob er die Grenzmiliz auch hier auflösen, oder den ganzen Distrikt militärisieren, oder die Grenzer in den am äußersten Saum des Landes gelegenen Ortschaften konzentrieren solle?“*²¹ Bei der neuen verwaltungsmäßigen Einteilung Siebenbürgens hat Wohlgemuth auch den mehrmals erwähnten Bedeus um Rat gebeten, welcher schon im Frühling 1849 einen Denkschrift über die künftige Einteilung Siebenbürgens eingereicht hatte und welcher fast zum Zivilkommissar für Siebenbürgen ernannt wurde.²² Bei der neuen Einteilung des Landes war eigentlich eine Abgrenzung der Gebiete der verschiedenen Nationalitäten

¹⁷ Zitat bei Friedenfels, *a.a.O.*, S. 138.

¹⁸ Friedenfels, *a.a.O.*, S. 141.

¹⁹ *Ebenda*, S. 142.

²⁰ Teutsch, *a.a.O.*, S. 294, Martius, *a.a.O.*, S. 38, Friedenfels, *a.a.O.*, S. 142.

²¹ Friedenfels, *a.a.O.*, S. 142.

²² Martius, *a.a.O.*, S. 27.

maßgebend: der Hermannstädter Distrikt wurde immer als sächsisch betrachtet, der Udvarhelyer als Szeklerisch, der Klausenburger als ungarisch und die Albenser und Retteger Distrikte als rumänische; anscheinend hat diese Einteilung die Sachsen begünstigt, wo auch die alte innere Organisation aufrecht erhalten wurde.

Gemäss dem Manifest vom Dezember 1848, welches noch im Sommer 1849 neu bestätigt wurde und die direkte Unterstellung Wien gegenüber sowie die Garantien der Rechte der Sachsen im Rahmen der neuen Reichsverfassung sicherte, blieb der Hermannstädter Distrikt,²³ durch die Erhaltung der alten internen Organisation des Sachsenlandes, unangetastet, in der ehemaligen Aufteilung auf Stühle und Distrikte. Zu den 11 alten Stühlen kamen noch Sächsisch-Reen, und Tekendorf dazu.²⁴ Die anderen Distrikte Siebenbürgens, wurden auf Bezirke aufgeteilt, um leichter verwaltet zu werden – die Distrikte Oderhellen, Retteg, Klausenburg in je 4, der Albenser in 5 Bezirke. Jeder Distrikt wurde von einem Militärkommandanten und einem Zivilkommissar geleitet. Im Hermannstädter Distrikt wurde der Sachsengraf Salmen, Zivilkommissar, der Militärkommandant war General Chavanne; die Stuhls- und Distriktsmagistrate sowie die gerichtlichen Behörden wurden im Amt gelassen.

Nach der allerhöchsten Genehmigung des neuen Organisationssystems wurden auch die anderen Beamten für Siebenbürgen ernannt, wo auch mehrere Sachsen ein Amt erhalten haben, erstens wegen den Sprachkenntnissen, zweitens weil die ehemaligen ungarischen Beamten größtenteils wegen der Teilnahme an der Revolution kompromittiert waren. Eine Tatsache war auch, dass viele ungarische Beamte, Gelehrte oder Adlige eine passive Haltung gegenüber dem Neuen Regime hatten – ein früherer Begriff der „passive Widerstand“, der im nächsten Jahr öffentlich durch die Äußerungen von Deák Ferenc angekündigt wurde, und dessen Ziel der Boykott der österreichischen Behörden, durch die Fernhaltung der Ungarn von den öffentlichen Angelegenheiten, war.

Über die Haltung der Sachsen gegenüber der neuen Ernennungen, schrieb Bedeus: „auch in den auswärtigen Distrikten und Bezirken wurden häufig Sachsen verwendet, was weder den zur Übersiedlung aus ihrer Heimat genötigten Beamten selbst, noch der Bevölkerung recht sein könnte.“²⁵ Viele sächsische Beamte fürchteten, dass sie, als Vertreter des gefürchteten Regimes, später Gegenstand der Rache werden könnten.

Nach seiner Wiederkehr ins Heimatland hat Bedeus ständig versucht, die materielle und soziale Lage der Sachsen zu fördern. Diesbezüglich hat er zuerst die größten Schwierigkeiten identifiziert, die im Sachsenland den Wohlstand

²³ Zsolt K. Lengyel, *Siebenbürgen im Neoabsolutismus 1849-1860. Betrachtungen zu den staatsorganisatorischen Prinzipien* in Siebenbürger Archiv, Band 34 (Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie), Böhlau 1999, S. 90.

²⁴ Die anderen 11 sächsischen Stühle waren Broos, Mühlbach, Reussmarkt, Hermannstadt, Mediasch, Leschkirch, Grossschenk, Reps, Schässburg, Kronstadt, Bistritz. Die ausführliche Beschreibung der neuen Einteilung in *Siebenbürger Bote*, Nr. 130/28. September 1849.

²⁵ Friedenfels, *a.a.O.*, S. 143.

behinderten. Die erste davon war im Zusammenhang mit der Einquartierung der großen Zahl der Kriegsgefangenen gewesen. Diese Gefangenen waren in mehreren Häusern im Zentrum von Hermannstadt untergebracht und zuerst auf Kosten der Einwohner – die mehrmals Nahrung und Dienste geliefert hatten – versorgt. Später bekamen die Einwohner eine Begünstigung von 3 kr. Konventionsmünze.²⁶ Das zweite Problem waren die Vorspanndienste und Requisitionen von Pferde und Wagen, zu denen vorwiegend die Einwohner der südlichen Landesteile verpflichtet waren, und die schwer den Verlauf der landwirtschaftlichen Arbeiten beeinträchtigten. Nachdem die russischen Truppen abgezogen wurden und sehr viele Wagen zusammen mit den Pferden mitgenommen haben, wurden noch mehr als 300 Wagen requiriert, um für den Transport des aus der Walachei gekauften Mehls, aber auch für andere Großtransporte verwendet zu werden. Für diese Dienste zahlte man 3 Kreuzer pro Meile und Zentner, eine geringe Summe für diese Periode und für diesen Dienst. Ein anderes Hinderniß, nicht minder schwerer als die anderen waren die Abgaben an Brot und Viehfutter für die Armee. Die Sachsen haben versucht auch in diesem Fall einzugreifen, um sich von der Last zu befreien, aber es war ein schwieriges Unternehmen. In seinen Versuchen stieß Bedeus mehrmals auf den Widerstand des Kriegskommissärs von Fronius.²⁷ Eine andere Last war die Abgabe des Brennholzes für den Bedarf des Militärs. Der Preis des Brennholzes stieg sehr rasch an: ein Klafter kostete jetzt mehr als 20 fl, anstatt 8, wie es früher war und wurde immer seltener; diese Seltenheit trug dazu bei, dass es in dieser Periode sehr viele Holzdiefbstähle und Waldverheerungen stattfanden, meistens in den rumänisch bewohnten Ortschaften des Sachsenlandes.²⁸ Viele Städte mussten auch die Militärspitäler erhalten, mit Einrichtung, Lebensmittel, Brennholz, usw. In Hermannstadt wurden in den erwähnten Anstalten mehr als 1000 Verwundete gepflegt; auch diese Spitäler wurden in den meisten Fällen in zentralen Gebäuden eingerichtet.

Ein anderes Unglück war die Armut die von der Annullierung der Kossuthnoten verursacht wurde. Diese Geldscheine wurden schon nach der Einkunft der russischen Hilfstruppen in Hermannstadt, am 23. August 1849²⁹, eingesammelt und öffentlich verbrannt. Der Gesamtschaden betrug mehr als 60 Millionen fl. Damit das Bild der Verheerung vollständig sein soll, verbreitete sich in Siebenbürgen auch eine Rinderpest, die durch den russischen Truppen ins Land kam. Sie erschien erstmals im August in Kronstadt und im September in Hermannstadt, am Ende des letzten Monats war sie schon in ganz Siebenbürgen verbreitet und verursachte mehrfachen Schaden.³⁰

Das Fortbestehen der alten anarchischen Lage in Siebenbürgen und der noch schwache Eingriff der Behörden, haben das Erscheinen von mehreren räuberischen Tätigkeiten begünstigt, die ihren Ursprung noch in dem Chaos des Zivilkrieges

²⁶ *Ebenda.*, S. 144.

²⁷ *Ebenda.*, S. 147.

²⁸ *Siebenbürger Bote*, Nr. 139/13 Oktober 1849.

²⁹ *Siebenbürger Bote*, Nr. 107 und 138 aus 18. August und 12. Oktober 1849.

³⁰ *Friedenfelds, a.a.O.*, S. 148, *Siebenbürger Bote* Nr. 131/29 September 1849.

hatten. Die Sicherheit des Vermögens und der Personen war in dieser noch anarchischen Lage schwer gefährdet, es fanden mehrere Morde und Raubmorde statt, vielmals aus Rache. Die Presse berichtet sogar von einem Angriff einer 20-köpfigen Räuberbande neben Hermannstadt.³¹ In dieser Periode, da auch die Behörden noch nicht organisiert waren, konnte man nur schwer gegen diese Schwierigkeiten energisch auftreten.

Am 20. Oktober wurde auch das Fiskalpatent für Siebenbürgen erlassen, das als Grundsatz die Verfassung vom März 1849 hatte und das eine gerechte und gleichmäßige Verteilung der Steuern auf alle Einwohner Siebenbürgens vorsah. Die Festsetzung der Grundsteuern sollte in der Zukunft nach dem Kataster erfolgen, da aber dieser noch nicht vorhanden war, wurde das sogenannte Grundsteuerprovisorium eingeführt, und die Steuern wurden nach der alten Einteilung festgesetzt und eingenommen. Bedeus wurde auch hier um Hilfe gebeten, bei der Aufstellung des neuen Grundsteuersystems; bei dieser Gelegenheit schrieb er: *„Dies war nun alles recht schön, und die Besteuerung des Adels als praktische Durchführung der Gleichberechtigung war ganz in meinem Sinne, aber diese Aufgabe war gerade für mich als einen Sachsen sehr schwierig und unangenehm. Doch es ging besser als ich hoffte und glaubte.“*³² Noch eine Änderung in der politischen Organisation Siebenbürgens fand statt durch ein Erlass des Innenministers vom 1. November, musste sich das Oberlandeskommisariat nur mit der Festsetzung und Einnahme der direkten Steuern beschäftigen, sowie auch mit dem Abschluss der Kostenrückstände für das Militär. Durch diese Verfügung wurde der politische Wirkungskreis des Oberlandeskommisariates aufgelöst, und so verlor die Bevölkerung einen legalen Vertreter vor der Armee und wurde nur noch mehr der Willkür ausgesetzt. Bedeus wurde aus einem politischen, ein Finanzbeamte und hatte jetzt keine Möglichkeiten mehr für seine Landsleute einzutreten, so dass er sein Pensionierungsgesuch eingereicht hat.³³

Für die Verbesserung der finanziellen Lage, wurde vom Finanzministerium, am 16. September, ein Anlehen im Gesamtwert von 71 Millionen Gulden, mit 4,5% Zinsen, ausgeschrieben. Auch die weiteren Verordnungen für die Durchführung wurden kundgemacht.³⁴ Obwohl in Siebenbürgen viel stärker verwüstete Ortschaften waren als auf dem Sachsenlande, hat dieses noch ein Ärarial-Darlehen im Wert von 1,5 Millionen Gulden erhalten, für den Wiederaufbau der durch die Revolution verursachten Zerstörungen. Die genaue Aufteilung musste die Nationsuniversität entscheiden. Sächsisch-Reen zum Beispiel, die am schlimmsten verwüstete Ortschaft, bekam davon 200.000 Gulden.³⁵

Durch eine weitere Verfügung über die Neuaufteilung des Landes, wurde am 17. November die Einrichtung der serbischen Wojwodschaft und des Temescher

³¹ *Siebenbürger Bote* Nr. 178/21 Dezember 1849.

³² *Friedenfels, a.a.O.*, S. 149.

³³ *Ebenda*, S. 151.

³⁴ *Siebenbürger Bote* Nr. 130 und 152 aus 28 September und 5 November 1849.

³⁵ *Teutsch, a.a.O.*, S. 295.

Banates angekündigt. Es wurden auch polizeiliche Behörden – Stadthauptmannschaften in den größeren Städte Siebenbürgens organisiert. Im Hermannstädter Distrikt wurden die alten gerichtlichen Einrichtungen aufrecht erhalten. Ende November haben auch die sächsischen Lehranstalten ihre Tätigkeit wieder aufgenommen – die Rechtsakademie und das evangelische Gymnasium aus Hermannstadt. Im Gymnasium wurden auch im letzten Jahr einige Vorlesungen gehalten, später wurde das Gebäude als Militärspital benützt.³⁶

Das Jahr 1849, endete mit dem bedeutungsvollsten politischen Ereignis für den Sachsen, seit dem Ende des Bürgerkrieges – das Zusammentreten der sächsischen Nationsuniversität am 17. Dezember 1849 in einer großen Versammlung, um die Probleme der Sachsen zu besprechen, in einem Augenblick in dem noch fast alles möglich schien, ohne zu wissen, dass man in Wien schon entschieden hatte, auf die Märzverfassung zu verzichten.

Die sächsischen Stühle und Städte schickten ihre Vertreter zu der Versammlung, die 22 Abgeordnete zählte, fast alle Beamte in ihren Stühlen oder in den Städten. Ausnahme machten die Vertreter von Hermannstadt, die Professoren der Rechtsakademie waren. Als erstes wurde die Aufteilung des Darlehens auf Ortschaften besprochen, und es wurde auch ein Schreiben verfasst, in dem die theoretischen Grundsätze der zu treffenden Entscheidungen erörtert wurden. Die anderen Beschlüsse wurden in Form von fünf großen Denkschriften verfasst und betrafen territoriale und politische Aufteilung des Sachsenlandes, die Verfassung desselben und die Landtagswahlen, die Einrichtung der Verwaltungsorgane und das eigene Recht des Sachsenlandes.³⁷ Um die umstrittenen Fragen die hier behandelt wurden, wurde sehr viel diskutiert, es fanden auch polemische Reaktionen, statt. Vorwiegend die Rumänen reagierten polemisch in der Presse. Die offiziellen Antworten auf die sächsischen Denkschriften beseitigten viele Hoffnungen. Die Regierung wollte die Sonderstellung der Sachsen immer weniger anerkennen, eine Politik die im Einklang mit der neuen Orientierung der Monarchie war. In den nächsten Jahren folgten mehrere Einschränkungen der politischen Rechte der Sachsen, die bis zur Suspendierung der Nationsuniversität geführt haben.

In den letzten Monaten des Jahres 1849 fand der Übergang vom Chaos des Zivilkrieges zur neuen gesetzlichen Ordnung der Monarchie statt. Schon jetzt kann man einige “absolutistische” Merkmale erkennen, obwohl offiziell die Märzverfassung noch gültig war, bis sie wegen der Unmöglichkeit ihrer praktischen Umsetzung, aufgehoben wurde. Das folgende Regime war gekennzeichnet durch eine starre Verwaltung, die aber die Durchführung der so notwendigen Reformen für Siebenbürgen ermöglicht hat.

³⁶ *Siebenbürger Bote* Nr. 147/27 Oktober 1849.

³⁷ Carl Göllner, *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848-1918*. Köln-Wien, 1988, S. 106; Martius, *a.a.O.*, S. 39.

**SCHIMBAREA CONDUCERII REUNIUNII FEMEILOR ROMÂNE
REFLECTATĂ ÎN CORESPONDENȚA DINTRE TIMOTEI
CIPARIU ȘI IACOB MUREȘIANU (1855-1865).
“UNIȚI” ȘI “NEUNIȚI” PE DRUMUL AFIRMĂRII NAȚIUNII**

VALER RUS

ABSTRACT. *The Change in the Leadership of the Romanian Women Association Mirrored in the Correspondence Between Timotei Cipariu and Iacob Mureșianu (1855-1865). "Uniates" and "Non-Uniates" on the Road to National Assertion.* In 1850, the Greek-Catholic canon Timotei Cipariu and the new owner of the journal "Gazeta Transilvaniei", Iacob Mureșianu, carried on a substantial correspondence, unfortunately preserved just fragmentarily. These writings also mirrored the sometimes dramatic tinges of a latent conflict in Transylvania's history between the Greek-Catholic and the Orthodox faiths. Our approach attempts at identifying the responses of the two correspondents to the change in the leadership of the Romanian Women Association, which occurred under circumstances less appropriate to the deeply desired national solidarity focused on the common struggle for the assertion of the national identity, which left room for confessional dissensions. As seen in the aforementioned lines, the national struggle was not spared of less pleasant moments, even with dramatic tinges. Incidents like those caused by bishops Ioan Lemeni, Andrei Șaguna, Alexandru Sterca Șuluțiu would persuade the "lay" leaders of the national movement that the monopolization of leadership by the Romanians' confessional leaders was not a solution on the road to the long desired coagulation of the forces of the nation with the view to a better promotion of the ethnic rights.

În anii 1850 între canonicul greco-catolic Timotei Cipariu și noul proprietar al "Gazetei Transilvaniei", Iacob Mureșianu, se consemnează existența unei corepondențe consistente, din păcate pastrată, se pare, doar fragmentar. Cu toate acestea sunt editate 19 scrisori ale lui Iacob Mureșianu către Timotei Cipariu¹ precum și 16 epistole expediate de Timotei Cipariu către Iacob Mureșianu².

Dacă la momentul publicării, autorii au pus accentul pe informațiile din documente legate de problemele Reuniunii Femeilor Române (în continuare R.F.R.), precum inițiativele acestei organizații legate de înființarea unor școli de fete, a unei școli de agricultură s.a., nu este mai puțin adevărat că din aceste scrieri

¹ Liviu BOTEZAN, Ioana BOTEZAN, *Correspondența lui Iacob Mureșianu cu Timotei Cipariu*, în "Cumidava", Brașov, XV-XIX, 1990-1994.

² Mircea GHERMAN, *Correspondența lui Timotei Cipariu păstrată în arhiva Mureșenilor*, în "Cumidava", XII, 1979-1980.

răzbat și accentele (uneori dramatice) ale unui conflict latent din istoria Transilvaniei în care se înfruntă confesiunile greco-catolică și cea ortodoxă. Acest conflict se acutizează și prin inițiativa mitropolitului Andrei Șaguna din anul 1855 de a interzice preoților și credincioșilor ortodocși să se aboneze sau chiar să citească *Gazeta Transilvaniei*, acuzată de partizanat greco-catolic, deși aceasta era, alături de "Telegraful Român", singurul organ de presă românesc care supraviețuise greilor ani postpașoptiști. Demersul nostru va încerca să delimiteze reacțiile celor doi corespondenți relativ la schimbarea conducerii R.F.R., realizată în condiții mai puțin adecvate mult solicitatei solidarității naționale din jurul luptei comune pentru afirmarea identității naționale, care va lăsa loc disensiunilor confesionale. Pentru buna înțelegere a evenimentelor vom reda pe scurt și un istoric al apariției R.F.R.

La sfârșitul anului 1849 Iacob Mureșianu, alături de Aaron Florian și Ioan Maiorescu, are ideea fondării Reuniunii³. Sub pretextul înființării unei organizații filantropice cu activități culturale, Iacob Mureșianu dorea de fapt să revigoreze mișcarea politică națională a românilor din Transilvania, mișcare aflată în recul după războiul civil din 1848-1849.

După cum însuși Mureșianu o mărturisește, "cu scoaterea la viață a acestei Reuniuni se vâna deodată și scopul de a îndemna și a atrage de partea bărbătească a națiunii, oriunde s-ar afla cu locuința, la asemenea asociațiuni de tot felul și aceasta s-a făcut cu tot felul de provocări între marginile națiunii dincolo și dincoace de Carpați, numai sub numele de români *fără deosebire confesională* (subl.n.), atât între femei cât și între bărbați români". Această declarație ulterioară⁴ vine în completarea unei alte confirmări a scopurilor politice enunțate de același Iacob Mureșianu care își îndemna copiii "... faceți Reuniuni peste reuniuni ... noi românii numai uniți vom putea propăși"⁵. Toleranța confesională explicit reclamată de editorul *Gazetei Transilvaniei* va constitui *casus belli* în evenimentele ale căror desfășurare o vom urmări în cele ce urmează.

Alături de Iacob Mureșianu și alți intelectuali brașoveni, o importantă contribuție la crearea organizației o are Maria Nicolau, prima președintă a R.F.R. Ginerele acesteia - care nu e nimeni altul decât Iacob Mureșianu - va deține funcția de secretar-archivar al societății feminine în perioada 1850-1856. Monopolizarea la vârf a acestei asociații cultural-politice, cu o influență și un buget mare (se consideră că numai în primii doi ani de existență fondurile grupării cresc la o sumă echivalentă cu a patra parte din bugetul pe următorii 50 de ani⁶), de membrii aceleiași familii (e drept prin alianță), familie ai cărei membri erau greco-catolici, va atrage resentimentele românilor ortodocși (Brașovul fiind un puternic centru al

³ Mircea BĂLTESCU, *Contribuții la istoricul Reuniunii Femeilor Române din Brașov*, în "Cumidava", II, 1967; Măriuca RADU, *File din activitatea Reuniunii Femeilor Române din Brașov (1850-1918)*, în "Cumidava", XV-XIXc, 1990-1994.

⁴ Aurel A. MUREȘIANU, *Iacob Mureșianu. Album comemorativ*, Brașov, 1913, p. 65.

⁵ "Gazeta Transilvaniei", 1926, nr. 1

⁶ BĂLTESCU, *op.cit.*, p. 202

ortodoxiei românești ardeleni), și mai precis a liderului acestei confesiuni, episcopul Andrei Șaguna.

“Dezbinarea religioasă” la românii ardeleni, concept dezbătut recent în imagologia politică românească⁷, va cunoaște atunci o veritabilă desfășurare de forțe aflate în opoziție, pentru care apelul la solidaritate națională nu cunoaște ecouri, mai ales în tabăra ortodoxă, ferm hotărâta și explicit determinată de demersurile lui Andrei Șaguna, în revenirea conducerii organizației în mâinile “neuniților”.

Corespondența dintre secretarul R.F.R. și fostul său profesor de la seminarul teologic de la Blaj, devenit între timp episcop în ierarhia bisericii greco-catolice, confesor și îndrumător al fostului său elev, minoritar confesional într-un Brașov majoritar ortodox⁸, descrie aceste lupte intestinale din cadrul organizației.

Semnele furtunii care a urmat sunt întrevăzute de timpuriu. Într-o scrisoare din 29 aug. 1854 Mureșianu cerea: “Te rog, reverendissime, să-mi deslușești în puține cuvinte, cum stau rapoartele între Blașiu și Sibiu? Și care e pretensiunea controversă de nu se pot împăca dușmăniile, care văd că ne strică mult, foarte mult chiar s(fintei) uniuni, în favoarea căreia ar zidi mult demonstrațiunea unei frățietăți sincere din partea uniților”⁹. Nu cunoaștem răspunsul la această întrebare.

Într-o nouă scrisoare din 26.01.1855 Mureșianu revine asupra problemei “dezbinării religioase”, condamnând-o cu vehemență și subliniind efectele nocive asupra imaginii unității naționale a românilor ardeleni: “Cu aceasta nu voi a învinovați pe cineva: nu, ci voi numai a vă face o reflexiune chiar în interesul nostru, al blășianilor, cum că ar fi prea salutar pentru sporirea și încreșcământul binelui bisericii noastre, când n-am face progres către spiritul de castă, ci ne-am întoarce în ocolul nostru, pe nivoul egalității; cel puțin aceasta să rămână de principiu și teoretic, tocmai când în praxă s-ar face și diversiuni. Mă înțelegi. Apoi frații neuniți de ce alta ne disprețuesc, decât tot din puncturi de vedere danteste (dantești), că vom ajunge supt despotism ca și cat(olicii). *Cu cât ne vom depărta mai tare de ei, cu atât vom rămânea înaintele mai urâcioși; când din contra purtându-ne, ne-ar întruni timpul poate pe întreaga națiune*” (subl.n.)¹⁰.

În scrisoarea din 31.01.1855 redactorul "Gazetei Transilvaniei" numește pentru prima oară în mod explicit pe adversarul cu care se va confrunta în perioada următoare: “Deacă dară Capitulu n-a pășit în contra jurnallului acestuia (Gazeta Transilvaniei – n.n.) - care, împetit de Șag(una) de atatea ori, tot mai sustă răzimat pe legea presei, eară nu arbitrara sentință nici chiar a Guberniului patriotic - nu a făcut vreun merit, ci și-a împlinit numai obligamintea ca și alte corpuri morale ale altor națiuni. De neuniți nu m-am atins? Dară cine a mijlocit dunga ce s-a tras preste planul lui Ș(aguna), care țintea a trage o barieră de fer între români și apoi cu străjnicia

⁷ Sorin MITU, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, ed. Humanitas, București, 1997, p. 384-389.

⁸ GHERMAN, *op.cit.*, p. 239-257; BOTEZAN, BOTEZAN *op.cit.*, p. 125-154.

⁹ BOTEZAN, BOTEZAN, *op.cit.*, p. 130.

¹⁰ *Ibidem*, p. 132.

întovărășirea la redicarea școalelor? Nu ne înțelegem în direpțiunile și căile pe care împlăm”¹¹. În context este vorba de cele două școli de fete care urmau să fie înființate, una la Brașov și una în Blajul “uniților”, care va constitui mărunțul discordiei. Fractura confesională este incriminată și în epistola din 10.03.1855 din care “...se-nțelege că după cum e “Reuniunea” fără osebite confesională, așa vor fi și școalele - în privire către orfane; eară în privire religioasă, aceasta din Brașiov supt con(fesiune) gr(eco) - răs(ăriteană) și cea din Blășiu supt cea gr(eco)-cath(olică)”¹². Scopul înălțării politice prin școală este enunțat în scrisoarea din 26.03.1855, în care Mureșianu spune: “Folos știu că va avea și ep(iscopie) din școala aceasta; cel mai mare însă națiunea”. În aceeași epistolă întâlnim însă și un portret defavorabil al bisericii greco-catolice din Tohan, care dăunează imaginii confesiunii unite între românii din Brașov: “...beserica toată săracă, cărțile toate ferfenite, haine bisericesti parte zdrantă, parte mazgălite. De rușine, cu toată sărăcia, mă văzui silit să le fac eu un rând de haine. Astfel de negrijă nu ne place nici nouă, din respectul sus atins, să-mi vină popa cu cămașa unsă în cetate și cu cioarecii în vine. *Vezi asta-i reprezentațiune a uniților în buricul neunismului*”¹³.

La 21 octombrie 1855 începe atacul la adresa facțiunii unite aflate la conducerea R.F.R.: “...vine 21; se făcu preparările; se pășește după programă. Orghidan și Petricu, el negustor, este profesor onorariu, intră în adunanță (N.B. Aaron propuse pretutindenii, ca să se desfacă Reuniunea după confesiuni); salută adunanța, care era congregată în casa mea¹⁴, unde fu cancelaria și casa de adunare a comitetului de la începutul Reuniunii. Președinta mulțumi și eu asemenea în numele Reuniunii întregi.(...) Veni punctul să-și dea comitetul demisiunea și să dede în fața adunanței. Pășii la noua alegere; ... rămase președinta adunanței tot soacră-mea. Orghidan iară veni cu adresa. Se citi adresa. Era plină de propuneri și cerea de la adunanță ca să nu se aleagă nici una ce a fost în comitetul de mai nainte; ca așa să se înșiele adunanța, ca să nu se aleagă decât pe Orghidăneasa, care-și vânanse voturi, cu toate că și ea fu în comitet; șireată, fină, dar ... Cere Orghidan rezoluțiune; i se aplică că adresa e în contra §-ului 8 din statute și nu merită altă rezoluțiune”. Iacob Mureșianu prezintă apoi creierul din spatele puciului organizat împotriva sa și a Mariei Nicolau: ”Ei, Orghidan și Petricu, zic că sunt aleși de damele ce erau subscrise la adresă de comisari împuterniciți a vorbi pentru ele. N.B. În zilele acelea primiră scrisori de la Vasilie și Șaguna, că eu vreau să străpun Reuniunea și să o dau uniților și altele.” Ba mai mult, ca și când nu ar fi fost de ajuns, lovitura îndreptată împotriva conducerii R.F.R., eșuată inițial, capătă noi valențe atunci când “Petricu, în numele Eforiei, popimei și a toată adunanța, *ceru statut ca să se desfacă Reuniunea după confesiuni*; aceasta să rămână gr(eco) r(ăsăriteană) și blășianii să-și facă dacă le trebuie. Eu refuzai. Cine stă pe lângă

¹¹ *Ibidem*, p. 133.

¹² *Ibidem*, p. 134.

¹³ *Ibidem*, p. 136.

¹⁴ Astăzi Muzeul "Casa Mureșenilor" din Brașov, Piața Sfatului nr. 25.

aceste statute bine; cine nu să-și facă reuniune confesională și adunânța stete pe lângă statutele aceste *fără osebire confesională cu unanimitate*¹⁵.

În continuare, Iacob Mureșianu pretinde că Maria Nicolau renunță la candidatura ei pentru funcția de președinte sub pretextul că ar fi “bolnăvoasă”; din protocolul Adunării Generale a R.F.R. din 21.10.1855 rezultă însă că ea a participat la aceste alegeri, însă nu a adunat decât 10 voturi, insuficiente pentru a câștiga alegerile¹⁶. De asemenea pierde însă și Ana Rudolf Orghidan, care după cum cu malițiozitate observa Mureșianu “nici a citi, nici a scrie nu știe boabă”. Partida “uniților” are satisfacția de a avea o președintă din familia Mureșenilor, în comitet găsindu-și loc și cumnata lui Iacob.

Atacul continuă însă, de data aceasta cel vizat fiind secretarul societății: “însă partida oponentă, mică în adunânță și mare în comitet, declară în ședința comitetului, că nu mă vreau deodată cu capul să le fiu actuarium^{*}”¹⁷.

Deși “partida noastră e mică, dar puternică în inteligență; o face burduf pe cealaltă”, în urma sciziunii apărute în cadrul R.F.R. se face apel la arbitrajul prefectului Brașovului (de origine sas, evident considerat o ingerință străină în viața organizației); situația îl face pe Iacob Mureșianu să constate amar: “...destul că Reuniunea stă rău din mila Șagunei și a clicii sibiene (episcopul Andrei Șaguna își avea reședința după cum bine se știe la Sibiu)”¹⁸.

În scrisoarea din 18/30 noiembrie 1855 din partea lui Timotei Cipariu către Iacob Mureșianu găsim prima luare de poziție a clericului greco-catolic față de problemele semnalate de fostul său elev: “Asta nu se poate, am zis și zic, pentru că cauzele aduse nu-s adevărate, apoi R(euniu)nea nu e n(e)unită ci de ambe confesiuni și fundul ei de la amândouă s-au adunat, măcar că R(euniu)n(e)a șede în Brașov. Uniții contribuiri nu din confidența în Brașoveni ci din confidenție în D(umnea)ta și familiei D-tale. Uniții acum au drept la ce a promis R(euniu)nea și aceștia de nu-și va plini promisiunea, vedea cum își va apăra onoarea.”¹⁹

La 8 decembrie 1855 Iacob Mureșianu revine cu noi informații în privința campaniei care se ducea împotriva sa, semnalând totodată și sprijinul necondiționat al organizației, vot de încredere care confirmă recunoașterea capacităților manageriale ale secretarului R.F.R.: “Apoi adunânța și-a respicat încrederea în mine și președ(înta) și partita noastră mă vreau și m-au provocat să le fiu și pe viitoriu ce am fost de la început.²⁰ Vreau nătângi(i) să strafaorme statutele; nu

¹⁵ BOTEZAN, BOTEZAN *op.cit.*, p. 130

¹⁶ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Brașov, fond R.F.R., doc. 462.

* Secretar-arhivar.

¹⁷ BOTEZAN, BOTEZAN, *op.cit.*, p. 144.

¹⁸ *Ibidem*, p. 144.

¹⁹ GHERMAN *op.cit.*, p. 248.

²⁰ Confirmarea acestei aserțiuni o avem în același protocol din 21.10.1855: “...și după ce sa doveditu chiaru prin suscrierile acelorași membre și prin puterea statutelor, cum că sunt tôte numai nesce prepusuri și neadeveruri Adunânția s-a dechiaratu, că ea are tóta încrederea în D. Actuarium J. Mureșianu și ca și acum e mulțiamita cu ostenelele ce le a pusu și cu acurateția ce aretatu întru lucrările Reuniunei”.

vreau școala în Blașiu, dar în alt loc da. Soacră-mea și președ(inta) nouă și partita noastră însă vreau și stau pe ce s-a promis de la început până acum. *Nătângia isvorăște din Sibiu*". Situația pe poziții opuse va duce la situația extremă în care deși Andrei Șaguna se afla în vizită la Brașov, Iacob Mureșianu și Ghe. Bariț îl vor evita, pentru "că nu meritează față cu atâta dușmănie"²¹.

În răspunsul lui Cipariu către Mureșianu găsim expusă calea greco-catolică în problema națională. În vreme ce ortodoxii puneau calitatea confesională mai presus de apartenența la aceeași etnie - Hitchins considerând chiar că A. Șaguna a continuat să gândească în termenii unor categorii separate, cum sunt Biserica, statul și națiunea, fiecare cu drepturi și menire proprii, prin care se distinge de celelalte²² - greco-catolicii, prin reprezentanții lor la vârf (Maior, Micu, Bărnăuțiu sau Bariț) considerau că naționalitatea și confesiunea sunt lucruri complet diferite, și se poate (și trebuie) să îți păstrezi identitatea etnico-națională, chiar dacă îți schimbi opțiunea confesională²³. Iată viziunea lui Cipariu în chestiune: "Cel puțin io sunt omul păcii, și nu pot să slujesc decât pacea și dragostea între frați, să ne iubim și să ne iertăm, să ne ajutăm și să ne adunăm unul către altul, căci numai acesta e adevăratul spirit al creștinătății și numai unirea într-un cuget și într-o animă e puterea și interesul nostru comun"²⁴.

De asemenea, Cipariu își exprimă dorința ca Iacob Mureșianu și Ghe. Bariț să nu renunțe la munca lor, care capătă un adevărat caracter de misionariat în condițiile grele de luptă ale confesiunii greco-catolice și mai ales ale națiunii române: "Dv. știți bine, că foarte mult ați folosit unde sunteți; și dacă veți merge de acolo întunericul rămâne după Dv."²⁵

La 30.12.1855 Iacob Mureșianu atrage atenția asupra "inițiativei" lui A. Șaguna de a interzice tuturor neuniților de a se abona la "Gazeta Transilvaniei", ba mai mult, de a pune mâna chiar pe ziar, sub amenințarea anatemei.²⁶ În acest context, el consideră că atacul îndreptat împotriva conducerii R.F.R. a fost doar un preludiu la atacul mult mai grav la adresa "Gazetei": "Cauza Reuniunii a fost antepost la mârșăvia aceasta."²⁷

Pentru a respinge acuzațiile care i s-au adus, Iacob M. a invitat o comisie care să verifice actele contabile ale R.F.R.: "...și te rog citește scrisoarea soacră-mei, dată la comis(iunea) ce o chemai eu să vină și să ratifice socotelele, ca să n-aibă cuvânt a lătra nime de neîncredere. Numai pe lângă securitate deajuns o vom

²¹ BOTEZAN, BOTEZAN, *op.cit.*, p. 145.

²² Keith HITCHINS, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania. 1846-1873*, București, ed. Univers Enciclopedic, 1995.

²³ MITU, *op.cit.*, p. 365.

²⁴ GHERMAN, *op.cit.*, p. 249.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Keith HITCHINS, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania*, Cluj-Napoca, ed. Dacia, 1987.

²⁷ BOTEZAN, BOTEZAN, *op.cit.*, p. 146.

da-o și cu condițiune că eu am lucrat pentru confesiunea mea, deacă va fi vorba de confesiune. Au trimis presed(intei) cea nouă un înscris la prefectură, ca să se prevină pericolele. Eu feresc R(euniu)nea ca lumina ochilor de orice prepus și evagațiune* a partitei cea nătânge, ca ea să rămână cum a fost. De 3 ori o am scos din ghiarele profesionale gr(eco) r(ăsăritene) și odată din ale R(euniunei) sârbești; dară-mi miroase că vor a o năduși - căci invita**.”²⁸ Avem iată deci primul semnal al intenției de a renunța la coordonarea R.F.R., o renunțare forțată, dar dorită doar în condiții onorabile, și cu scopul înalt de a salva organizația în ființa și spiritul ei.

Redactorul șef al “Gazetei Transilvaniei” revine cu aprecieri privind poziția lui A. Șaguna în chestiunea excomunicării lectorilor "Gazetei" în scrisoarea din 8.01.1856: “Aici poporul a rușinat cu opiniunea sa atât pe Șaguna, cât și pe popime și profesorime care se învoi la publicarea cerculariului în sesiunea ce o ținură cu episcopul aici. *Cerculariul a rămas de proverb.*”

La 12.04.1856 același reiterează o veritabilă profesiune de credință relativ la R.F.R.: “Reuniunea e generală, e fără osebite confesională, că n-are de a face cu uniți și neuniți cum vrea Ș(aguna) să o facă numai confesională ad neunită; căci când ar fi să fie confesională, atunci mai mare drept ar avea cei carii i dederă viață și o sprijiniră din toate părțile; eară Șaguna nici măcar un cerculariu n-a vrut să emită în dieceza-și pentru Reuni(une), dar pentru a sârbilor Reun(iune) a dat și cerculariu și a vrut ca să încorporeze și pe acesta cu ea (cea sârbă), când fu în Viena; așadară ce va el? (...) Soacră-mea și președinta de acum, precum și multe alte membre de aici nu vor să știe de osebite confesională și așa puteți bate la ușă cu toată securitatea, căci aceasta o cere chiar interesul nostru, carii ne folosim de înfrățire în favoarea Reuniunei. Eu am jertfit mai mult pentru noi și nicidecât pentru ortodoxie (sic!)”²⁹. Se poate sesiza o anumită radicalizare în viziunea confesională la Mureșianu. Intransigența pe care o dovedește se datorează probabil și atacului prelungit la care a fost supus.

Tranziția în administrația R.F.R. este tratată și la 23.02.1857. Reclamând aceeași toleranță confesională în cadrul organizației (“Reuniunea e fără osebite confesională, și așa să rămână; că aceasta ajută moralității și înfrățirii și la învingere asupra Șag(unei), care și aici vrea a revolta inimile, vărându-le pe supt mână ura confesională”), amintește și dificultățile legate de predarea actelor contabile: “Mă duc iarăși la comisia Reuniunii în obiectul îndreptării socotelilor” care se pare că au fost ținute greșit de Ana Rudolf Orghidan și Elena Ciurcu.³⁰

O ultimă luare de poziție a lui Timotei Cipariu în chestiunea R.F.R. o întâlnim în scrisoarea din 3 martie 1857, din care rezultă o atitudine mult mai rezervată a înaltului prelat greco-catolic, dovedind prudență față de un subiect totuși atât de delicat:

* scindare

** în ciuda evidenței

²⁸ BOTEZAN, BOTEZAN, *op.cit.*, p. 147.

²⁹ BOTEZAN, BOTEZAN, *op.cit.*, p. 149.

³⁰ *Ibidem*, p. 151-152.

”Din partea mea D-voastră puteți fi convinși, despre sincera mea esplanare către cauza Reuniunii cum o înțelegeți D-voastră. Scrisorile din anul trecut mărturisesc despre această a mea decisiune ce nu s-a mutat, și fiind rezultatul a aștepta cu interesul rezultatului aceste lupte fără a mă mesteca în joc, din cauza celor tâmplante în anul trecut. Într-alfel bineînțeles voi face și de aici înainte ori ce va putea ajuta dreptatea acestei cauze fără de a-mi mai adăuga.”³¹

Odată cu alegerea în anul 1855 a Mariei Secăreanu ca noua președintă a R.F.R. și cu predarea “în același timp”³²(?) a arhivei de către Iacob Mureșianu , se încheie prima perioadă din activitatea organizației.

Epilogul evenimentelor descrise mai sus are loc în anul 1857 când s-a ales un nou comitet al Reuniunii, condus de următoarea președintă, Ana Rudolf Orghidan (!); ea a fost înlocuită, după plecarea ei la București în anul 1858, de Zoe I. Petric. De asemenea, în urma tulburărilor la vârf din cadrul reuniunii, în perioada 1856-1860 fiecare adunare generală a R.F.R. s-a făcut în prezența prefectului districtului Brașov³³.

După cum se poate constata din cele expuse mai sus, lupta națională nu a fost scutită de momente mai puțin plăcute, contraproductive, chiar cu unele accente dramatice. Incidente precum cele provocate de episcopii Ioan Lemeni, Andrei Șaguna, Alexandru Sterca Suluțiu vor convinge liderii “civili” ai mișcării naționale că monopolizarea leadership-ului de către conducătorii confesionali ai românilor nu este o soluție, pe calea mult doritei coagulări a forțelor națiunii în scopul unei mai bune promovări a drepturilor etniei.

³¹ GHERMAN, *op.cit.*, p. 253.

³² BĂLTESCU, *op.cit.*, p. 203.

³³ BĂLTESCU, *op.cit.*, p. 203.

THE JEWISH SCHOLAR IN THE OLD KINGDOM BETWEEN TRADITION AND MODERNIZATION (THE 19TH CENTURY)

SIMONA FĂRCĂȘAN

REZUMAT. Cărturarul evreu în Vechiul Regat între tradiție și modernitate (secolul XIX). Lucrarea de față își propune să puncteze un moment semnificativ din evoluția fenomenului cultural evreiesc în veacul al XIX-lea, timp de mari prefaceri și "renovație" la toate nivelele societății evreiești, văzut din perspectiva participanților activi la aceste ireversibile transformări, care-și asumă nobila misiune de a contribui prin toate mijloacele la "renașterea nației israelite". Tranziția de la o societate de tip tradițional, ce se definește în primul rând prin participarea la valorile sacrului, la o societate dinamică, fragmentată, confruntată din ce în ce mai intens cu provocările modernității, antrenează un grup de intelectuali, cu o conștiință de sine deliberat afirmată, într-un efort de remodelare a tuturor palierelor vieții evreiești, de restructurare și reierarhizare a valorilor intelectuale, strădanie subordonată unui întreg program cultural, care stă sub semnul creării unor punți cât mai solide cu lumea înconjurătoare. La fel de pătruns de sentimentul responsabilității sociale ca și colegii săi de generație români, cărturarul evreu se implică tot mai mult în prezent, concentrându-se cu precădere asupra perfecționării învățământului și diversificării ofertei de lectură, cu scopul de a găsi soluții cât mai eficiente pentru o minoritate care, în ansamblul ei, dorește cu aceeași ardoare să se integreze și să-și păstreze identitatea culturală.

Traditional Jewish society should be first of all defined from the perspective of its partaking in the values of the sacred, which permeates every field of life, substantiating and justifying every thought and feeling, every gesture or deed. Besides the time and space distinctions between the outer expressions of Judaism, it professes two basic principles: a strict monotheism and the supreme duty to obey the divine Will, explicitly declared and concentrated in the Torah, without which there is neither the consciousness of God's uniqueness nor the possibility to worship and serve Him. Like any true doctrine, Judaism permeates everything, the religious message being at the same time principle according to which the community is organized and the relationship between authority and believers or between believers themselves is established, code of honor according to which financial transactions are conducted, as well as source of inspiration or interdiction in art. From this perspective, the preservation and perpetuation of tradition, the strict obedience to the Torah commandments are the basic conditions for the spiritual and cultural survival of the people of Israel.

Consequently, one of the main concerns of the traditional Jewish society was the transmission of its religious and cultural heritage to the young generation, so that one of the factors that had essentially contributed to the amazing vitality and longevity of the Jewish culture was undoubtedly the prestige enjoyed by learning and education in the Jewish community. The supreme privilege and first duty was the study of the holy writs and any attempt at understanding the spiritual (and not only) life of the traditional Jewish society should necessarily start from the place held by the religious teachings in the Jew's life. "They studied in order to know, to acquire knowledge [...] For centuries, education was the only pride of the Jew, and there was no worse insult than "ignorant" [...] A certain Jew, gaunt and haggard, burdened with a large family to feed on some petty trade, bearing the scars of his whole miserable life, whom the Christian children in the neighborhood mocked and threw stones at - in school, among his people, was a personality, a scholar: he would debate Talmudic topics with the rabbi, forgetting all his worries and pain, warm up, wave his hands, his mind bursting out with arguments and quotes [...]"¹.

In principle, nobody was exempt from studying the Scriptures, no distinction was made between layman and scholar: the ethical literature constantly underlined that even the people unable of keen understanding were due to dedicate their time to the holy writs. By favoring the early mass instruction, even in communities afflicted with endemic poverty like most of those in Central-East Europe, traditional Jewish education was carried on in *hadarim*, elementary schools supervised and controlled by the community, or the so-called *Talmud-Torah*, tuition free educational institutions sponsored by the community or various charity associations, the traditional schooling system being thus conceived as to enable the transmission of the values of the Judaic heritage and religion at different degrees of difficulty and abstractness.

The available data do not enable an estimation of the degree of instruction in the case of the Jewish population in the Romanian Principalities as a whole; nevertheless, one may assume that most of the Jews were able to count, write and read at least some Hebrew in a time when most of the natives of the Romanian Lands were illiterate². "This love for the book, this passionate yearning for learning, the fact that they could enjoy no worldly prestige but that gained through intellectual work made the old Jews have a culture of their own, crooked, ugly, vain, but culture nevertheless, requiring a huge intellectual effort and offering in exchange an immense intellectual pleasure"³. This is the picture of a spiritual world in growing decline at the end of the 19th century, surviving here and there in small

¹ Ronetti-Roman, *Manasse și alte scrieri*, Hasefer, București, 1996, pp. 76-77.

² Ecaterina Negruți, *Informații statistice privind casele de rugăciune și școlile evreiești din Moldova în secolul al XIX-lea*, in "Cercetări istorice", XVI, Iași, 1997, p. 176-177.

³ Ronetti-Roman, *op. cit.*, p. 77.

boroughs and townlets, where people still lived according to the rules and ethic commandments of traditional religious life.

Traditional culture, outcome of a creativity manifested exclusively in the religious sphere, would pass into shadow with the dawn of the modern age, which shifted the stress from the specific religious values of the society that produced them to the secular, universal ones. Soon enough, the gradual diversification of scholarly concerns, naturally accompanied by a multiplication of the contacts with European cultures, channelled the creative energies towards privileged fields that did not exclusively belong to the sphere of the sacred; intellectual activity would rather focus on the present, the elements of contact with the culture of the adoptive society would strengthen and increase.

The 19th century witnessed the transition from the strenuous, a-temporal labor of the scholar, stooped in humble worship over the sacred text to take in its hidden meanings, to an intense and deliberate concern in restructuring a cultural framework, which demanded the same discipline and dedication. The hieratic figure of the scholar-rabbi, hallowed by the intellectual asceticism of worshipping the holy and eternal Torah underwent significant metamorphoses. The ardent, impatient present asked for a livelier and more dynamic intellectual activity, the breaking with the stubborn, comfortable but stifening, inertia of century trodden paths. Within several decades, we would witness the emergence of an intellectual elite that broke with the traditional patterns, individualizing and defining itself according to different criteria, an elite with a deliberately asserted self-consciousness, which attempted at harmonizing the aims of self-fulfillment with the goals of communal life.

In the often heroic endeavor to define themselves as nations and find their spiritual identity, the peoples of Europe experienced, one by one, the tribulations of the struggle for restoring human dignity, sometimes with arms in their hands, sometimes through culture, through "renovation" at every level, from elementary school to the formerly intangible field of religion. At the same time, one should not forget that we are speaking about a cultural area at the crossroads of different civilizations, endowed with a will, sometimes strong and coherent, sometimes hesitating and nostalgic, but always present, to be part of Europe, in a "cultural age, harassed, feverish, always striving to exceed itself"⁴. The scholar's mission, which then tended to include the entire realm of culture, was mainly focused on "here and now", firmly directed towards the modernization of culture and the forging of the ethnic conscience in order to "better the people" and bring it amongst the ranks of the enlightened nations. With a background still based on traditional forms of education and a culture focused on age-revered works, also enriched by the contact with works newly published in European cultural centers,

⁴ Sorin Alexandrescu, *Paradoxul românesc*, Univers, București, 1998, pp. 32-40.

the Jewish scholar, animated by the same feeling of social responsibility as his counterpart in the Romanian society, was more than ever involved in the present, carrying on a truly encyclopedic activity which rather betrayed the awareness of a stringent need for renewal than dilettante aspirations. Concerned in more precisely defining its place in the world and efficiently contributing to the solving of present questions, the written culture of the Jews in Romania witnessed an unprecedented development, constantly growing and deploying a wide range of intellectual interests.

The cultural background of the first Jewish intellectuals was determined by the specific schooling system, associated with the peculiar social structure of European Jewry, but, more or less openly, the diligent pupils of the heder passionately studied the works of the mouthpieces of the Enlightenment, chiefly from the German cultural area, and strived to persuade their parents to allow them to attend modern schools. Familiar with the ideas of the Haskalah movement, they tried to demonstrate that traditional school, religious or ethical books were not enough to prepare their coreligionists for the challenges of the modern world and made all efforts to set up modern educational institutions and cultural associations, to spread the written word through press, to edit books and booklets. By spreading a truly innovative spirit, by creating intellectual islands with a climate favorable to the import of ideas promoted by the enlightened circles of the European Jewry, by opening to the society where they were living in, they were the first to contribute to the fall of the wall separating the Jewish community from the outside world.

Their attention was chiefly focused on the improvement of education and diversification of the book market in order to most efficiently prepare those who would take part in the "revival of the Israelite nation", the intellectuals conceiving the part played by press, books and literature in general from a functional perspective. Their writings bore the imprint of an active militantism, constantly engaged in the struggle against cultural backwardness and the public's indifference, always in search for new means to stimulate the conscience. The first generation of enlightened intellectuals who freed themselves from the confinement of the "spiritual ghetto" chose to contribute to prestigious newspapers from the German-Jewish cultural area, rather speaking for a public of spiritual fellows, but those who followed in their footsteps endeavored to "convert" a local audience, in a language which it understood, and also to persuade the Romanian society to grant them their rights. Therefore, they sententiously and inflexibly placed their discourse under the absolute rule of "truth and good reason"⁵. It was as if the obsessive appeal to these two moral landmarks, absolute values that establish and legitimate any approach, were a warrant for its success: "Yes, truth and good reason must be

⁵ Moses Schwarzfeld, *Israeliiții din România*, în "Anuar pentru Israeliiți pe anul 5637", ed. by M. Schwarzfeld, II, 1878/1879, pp. 51-52.

respected and taken into consideration. Only the truth can be of use and its adulteration to our detriment. To work or let yourself be led by anything else but good reason and moderation is to waste your powers in vain. - And good reason and truth are closely connected"⁶. At the same time, their discourse revealed that they were fully aware of the fact that an ample collective effort was required in order to fight against inertia and superstitions harmful to progress and in order to pass to a superior stage of civilization.

The intellectual's involvement in the life of the society, his social responsibility as "educator" were the main points of interference⁷ between the cultural program conceived by the young generation of Jewish intellectuals that asserted themselves in the second half of the 19th century and the "enlightened" program of reform promoted by the Romanian intelligentsia, chiefly in the third decade, which was analyzed by Paul Cornea in his remarkable work dedicated to the origins of Romanian Romanticism⁸. At the same time, without giving up the cultural proselytism of the Enlightenment or stop serving their people with an exemplary devotion, the representatives of this generation, many of whom attended the courses of prestigious European universities, got in touch with the great trends of the century and were highly receptive to the ideas of freedom and social justice. They also felt at home in the European area, a privileged space for modern Jewish culture as well, where values circulated freely across the borders, at the same time endeavoring to find their place in the Romanian culture by taking advantage of the adoptive society's opening towards the Jews.

The diversification of intellectual concerns, the growing interest in the progress of sciences, the expansion of the sphere of moral knowledge brought to the fore the need for cultivation through education, through the written and printed word, but not without discrimination, because "we must ponder well and without bias over any enterprise which can bear upon to the slightest degree on the Jew's orientation and progress, because now, in the time of awakening or revival, however we might call it, the smallest mistake can be very harmful to us"⁹. The "awakening" or "revival" also involved the restoration of the field of culture, which required a wide process of re-structuring and re-hierarchization of the intellectual values, overwhelming duty that fell on the shoulders of this generation of scholars born in a time of great changes, when old structures were rapidly disintegrating and a new frame of mind was starting to permeate every field of the

⁶ *Ibidem*.

⁷ Lucian-Zeev Herșcovici, *Iluminismul evreiesc (Haskala) și renașterea culturală românească la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea: Comparație și elemente de interferență*, în "Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae", V, coord. by S. Sanie, D. Vitcu, Hasefer, București, 2000, pp. 93-117.

⁸ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, Minerva, București, 1972, pp. 211-267.

⁹ Moses Schwarzfild, *Teatrul israelit*, în "Calendar pentru Israelii pe anul 5638", ed. by A. L. Löbel, Bacău, 1877, p. 96.

Jewish life. The subordination of religious to ethical values and of the intellectual life to ethic-civic aims once again brought to the fore the intellectual's moral and social responsibility as "teacher" of the people, so that the writings of this generation were subordinated to a clearly defined cultural program, in a closely knit mixture of cultural and social-political achievements. As their coreligionists' improvement seemed to be more and more impossible to achieve through political means, they mainly focused on their moral and intellectual betterment, elaborating a strategy of salvation through culture. Always relating themselves to the intellectual experience and achievements of Western Jewry and starting from a lucid analysis of the present state-of-facts, they converted the Enlightenment heritage into a relatively coherent theory of moral education and reform, elaborating ample cultural programs and setting up associations that militated for the improvement of the Jews' economic, social and cultural condition, at the same time urging their coreligionists to prove that they had the right to emancipation by a voluntary reform.

Fighting for the rehabilitation of man's dignity through culture armed with the optimistic confidence of the Enlightenment in the capacity of the individual, the group or society in general to change, to find within themselves the resources for improving their condition, the Jewish intellectuals suggested for the beginning a gradual mutual adjustment in the name of social justice and peace. Under the pressure of the crisis of emancipation, the Enlightenment ideal made room for different answers, but it was still perpetuated, at least in intention, in the vision of those who, preserving their 18th century rationalistic optimism, would always keep faith in reason and order in a world more and more prone to emotional and nationalistic drives. Certain that reason would triumph, they eventually identified themselves with the liberal ideals, believing that the achievement of its main goal, the unification and progress of the country, hand in hand with the victory of the generous principles that animated it, would lead to the Jews' integration in the body social with equal rights. For these dreamers, the rising antisemitism was but a transitory return to the medieval "darkness", a social disease that could be cured by "enlightening" the masses on the true nature of Judaism.

But the humanist spirit of tolerance and faith in reason, which offered unprecedented opportunities and promises of integration, gradually lost its strength of persuasion under the pressure of the political sphere with the establishment of a new balance of power in Europe and, most of all, with the exacerbation of the national feeling. The obsessive search for identity that inflamed the peoples of Europe, against the background of an atmosphere of exalting the self, at variance with the enlightened values of balanced reason, militating for the supremacy of intuition and emotion, suggesting a new mysticism according to which man could not find his better self through a patient and crafty polishing of the self by means of education and enlightenment, but through an alchemical recovering of the

origins, which came to be invented if they refused to reveal themselves, determined a new change of attitude in the redefinition of the coordinates of Jewish identity and in the relationship with the surrounding world. Jewish intellectuals were now facing the dilemmas of the chasm between the hopes and promises of emancipation brought about by the wave of liberalism and the fact of being part of a discriminated and oppressed minority, seeing that the appeal to reason and tolerance was no longer enough. The intellectual movement acquired organized forms as the political impact became more stressed, going beyond vague aspirations or staggering options, emerging from the dim area of asserting and laying the foundation of a rejuvenated culture in the Jewish society and evolving towards the sketching of clear-cut existential and ideological options.

Nevertheless, the disintegration of the homogenous framework of traditional culture, the coming to the fore of a fundamental concept like "revival", which ended by dominating all concerns, did not result in an irrevocable intellectual breach, but rather in an ideological shift concluded by a new synthesis between the inherited fund and the new acquisitions. The detachment from the traditional worldview and the challenging encounter with modernity demanded a constant interrogation on the cultural and spiritual destiny, the programmatic redefinition of the features of collective and individual Jewish identity, implicitly of the major traits of the "Jewish culture" or, in the ambitious, Herderian formula of the epoch, of the "spirit of Judaism", transindividual reality summing up the specific characters of the collective psyche. Like any other culture produced by a society dominated by external forces, the Jewish culture in Romania did not witness radical stages of rejecting the tradition, breaches of balance or serious distortions and, after a transitory syncope rather generated by inertia than by a fundamental incompatibility, the movement of ideas ranged itself with an effort of continuity that assimilated everything that enabled its adjustment to the new circumstances. Anchored in the development of the Jewish society, the intellectual life acquires, in the light of this analysis, a continuity and unity that warrants its original traits both within the area of the Romanian culture and among the family of "Judaic cultures".

DIE VORAUSSETZUNGEN DER ZUSAMMENARBEIT ZWISCHEN VASILE MANGRA UND DEN POLITISCHEN MACHTRÄGERN AUS BUDAPEST

MARIUS EPPEL

REZUMAT. Antecedentele colaborării lui Vasile Mangra cu puterea politică de la Budapesta. Decizia controversată a vicarului Vasile Mangra de a se alătura partidului ungar de guvernământ nu este, cum s-ar părea din prima vedere, luată brusc, ci a constituit punctul culminant al unui îndelungat proces de apropiere între ilustra față bisericească și contele Tisza István. De la schimbul de gesturi prietenești la început, raportul dintre Vasile Mangra și puterea politică de la Budapesta a trecut lent la discuții serioase și realizarea unor planuri comune. Pe lângă acest proces de apropiere se adaugă și situația existentă atât în cadrul mișcării naționale românești cât și contextul politic al epocii, o epocă dificilă și presărată de numeroase evenimente. Având în vedere toți acești factori, studiul urmărește în timp dezvoltarea raporturilor dintre vicarul orădean și partidul guvernamental din Ungaria.

Der Übertritt Vasile Mangras zur Regierungspartei, bei den Wahlen von 1910, hat für viele rumänische politische Führer ein „moralischer Selbstmord“ bedeutet. Der Mann, der bis dann die Seele des rumänischen Nationalkampfes in der Gegend von Arad war, trat der Regierungspartei ohne einen Rückblick bei. Seine Tat wurde von einem Teil seiner ehemaligen Kollegen, als unerhört, als ein schwerer Schlag für die ganze rumänische nationale Bewegung, betrachtet. Diese Geste implizierte auch eine öffentliche Verleugnung sowie auch die damnatio memoriae von Mangra. Trotzdem gab es auch Stimmen die ihn verteidigt, und seine politische Entscheidung rechtfertigt haben. Dabei stützten sie sich auf einige Ereignisse, die durch ihren Verlauf Mangra nur auf die Seite von Tisza István stellen konnten. Durch die Erläuterung dieser Ereignisse können wir, die Motivationen Mangras, sich der Regierungspartei anzuschließen, besser verstehen. Ursprünglich war es die Unterdrückung von Seiten der Behörden. Als er noch am Arader Theologischen Seminar war, hat der Innenminister Carol Hieronymi, wegen einer früheren Teilnahme an einer, mit dem Memorandum in Verbindung stehenden Veranstaltung, seine Entfernung vom Lehrstuhl und aus Siebenbürgen verlangt.¹ Ein Jahr später, 1893, aufgrund einer Verordnung des Kultus- und Unterrichtsministers Csáky Albin, wurde Mangra wegen seinen rumänischen national-politischen Tätigkeiten

¹ Archiv Gheorghe Litiu, *Aus der Korrespondenz von Vasile Mangra mit Eugen Brote, Ioan Slavici u.a.* (empfangen vom Erzpriester E. Cioran aus Hermannstadt), Mss. IV, f. 8, Brief Mangras an E. Brote, Arad, 5. April 1893.

aus dem Lehramt entfernt und als „ein gefährlicher Geist für die Erziehung der Jugend“² betrachtet. Die Denkschriften, die Mangra dem Kultusminister und dem Bischof Metianu eingereicht hat, blieben ohne Antwort. Selbst das Metropolitan-Konsistorium aus Hermannstadt war mit den Entscheidungen des Ministers Csáky einverstanden, die auch das Streichen der staatlichen Unterstützung beinhalteten.

Der Konflikt zwischen dem jungen rumänischen politischen Führer und den Behörden blieb auch in den nächsten Jahren offen, nachdem die Memorandisten zu Gefängnisstrafen verurteilt wurden. Durch die Annahme der Führung des Zentralkomitees der Rumänischen Nationalen Partei und durch die Organisierung des Nationalitätenkongresses von 1895, hat Mangra ein Ansehen gewonnen, das er bis dann nicht genossen hat. Seine weiteren Unternehmungen haben bestätigt, dass er alle Tugenden eines neuen politischen Anführers hatte, welcher, im Gegensatz mit der Generation von Rațiu, sich zu einem sichtbaren Pragmatismus orientierte. So war er zwischen denen die, die Veränderung der politischen Taktik anstrebten, und auf den Passivismus zugunsten des Aktivismus verzichten wollten. Genau wie Eugen Brode, war er überzeugt, dass einige Punkte des Programms von 1881 mit der neuen politischen Lage nicht übereinstimmten, genauso wie die Magyarisierungspolitik, die in seiner Meinung nach „der größte Fehler war, der Ungarn ins Grab tragen wird“.³

Eine Etappe der Distanzierung zwischen Vasile Mangra und den „alten Tribunnisten“ von den „Neuen“ fand 1899 in Arad statt, als die aktivste Gruppe von hier die Wahl von Iosif Goldiș zum orthodoxen Bischof von Arad beeinflusst hat, was ihrem Aktionsprogramm entsprach. Eigentlich kann man diesen Augenblick als die erste Etappe der Annäherung Mangras an eine wichtige Figur der Liberalen Partei aus Ungarn, dem Grafen Tisza István betrachten. Anwesend bei der Weihszeremonie von Iosif Goldis, auch er Mitglied der Regierungspartei, hat der Graf eine Rede gehalten, in der er die Notwendigkeit der „Versöhnung“ und Annäherung zwischen Rumänen und Ungarn betonte. Von den alten Tribunnisten nahmen an dieser Veranstaltung N. Oncu, M. Veliciu, I. Russu-Șirianu, teil. Der letzte hat sogar eine dem Grafen Tisza gewidmete Rede gehalten, in der er seine Hoffnung aussprach, dass die „Versöhnung von Arad“ nicht nur eine Idee oder eine politische Rede bleibt, sondern, dass diese auch in Taten umgesetzt werden muss.⁴

Bewusst, dass das neue Erstarren der Nationalen Partei und die Ebbe der nationalen Bewegung Hindernisse darstellten, die nur sehr schwer zu überwinden waren, hat Mangra, in seinen Annäherungsplänen an Ungarn viel Vertrauen den Ratschlägen von Eugen Brode geschenkt. Diesen hat er auch um Rat über die Rede

² *Mărturiile privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură*. Vorwort von Seiner Exzellenz Bischof dr. Timotei Sevcicu, Einführung, Noten und Kommentare vom Prof. Vasile Popeangă, Arad, 1896, Anmerkung 2, S. 342-325.

³ Vasile Mangra, *Programul Național*, in „Tribuna Poporului“, Jahrgang I, Nr. 5, 10/22 Januar 1897, S. 20.

⁴ *Vorbirea domnului Mangra*, in „Tribuna Poporului“, Jahrg. III, nr. 148, 3/15 August 1899, S. 1.

von Tisza vom 1. August 1899 gebeten. Die erwähnte Rede hat er als „einen moralischen Erfolg“ für die Arader Gruppe betrachtet.⁵

Die Wahl Mangras als Bischofsvikar, im April 1900, nach der Bischofswahl von Iosif Goldiș, hatte als eine der Wirkungen, den politischen Aktivismus, aber auch eine mögliche rumänisch-ungarische Verständigung. Die Argumente von Brote, dass Arad der geeignetste Ort für die Verhandlung dieser Aussöhnung sei, sowie auch die Tatsache, dass die Regierung Széll, eine sehr große Bedeutung dem Nationalitätenproblem gegeben hat, wurden von Mangra als Antworten betrachtet, die er schon von der anderen Seite der Karpaten erwartete.⁶ Mehr noch, Brote hat ihn immer ermutigt die Kontakte mit den ungarischen Politikern aufrecht zu erhalten, weil er der Meinung war, dass diese eine Voraussetzung für die zukünftigen Verhandlungen zwischen der Regierung und der Rumänischen Nationalen Partei sein könnten. Ermutigt wurde er auch von der Liberalen Partei, durch D. A. Sturza, welcher in der Zusammenarbeit von Mangra mit den Behörden ein Mittel für den Abbau der Spannungen zwischen Rumänien und Ungarn sah. Diese Tatsache war um so wichtiger, weil sie mit den Bestrebungen zusammenfiel, die mögliche Unstimmigkeiten mit Österreich-Ungarn im Zusammenhang mit der Siebenbürgischen Frage vorzubeugen wollten, welche letztendlich die Beziehungen Rumäniens mit dem Dreibund gefährden konnten.⁷

In diesem Kontext muss man die Bedeutung des Besuchs Mangras in Budapest, Anfang 1901, kurz seine Einsetzung als Vikar in Oradea verstehen. Hier hat er Verhandlungen mit Tisza István, Appónyi Albert, dem Kultusminister Wlassics Gyula und dem Regierungschef Széll Kálmán geführt. Aus dem Dialog dieser Persönlichkeiten mit Mangra konnte man die Sorgen der Regierung für die neue Orientierung der rumänisch-nationalen Politik beobachten. Die aktive Politik und die Art und Weise in der diese eine einheitliche politische Meinung im Rahmen der rumänischen nationalen Bewegung hervorrufen kann, andererseits, wie sie zu einer Versöhnung zwischen Rumänen und Ungarn führen könnte. Die persönliche Meinung von Mangra über diese Fragen war, dass diese vorgeführten Ziele nur aufgrund des Regierungsprogramms von Széll „Gesetz, Recht und Gerechtigkeit“ erreicht werden können, durch die Umsetzung dieses Programms, in allen Bereichen des gesellschaftlichen Lebens.⁸

Die Verhandlungen mit dem Regierungschef Széll und dem Kultusminister Wlassics, sowie auch die Verhandlungen, die nur einige Tage stattgefunden haben, mit anderen Persönlichkeiten der ungarischen Politik, stellen uns Mangra für das erste Mal anders dar, als er uns bis jetzt bekannt war.

⁵ Archiv Litiu, ms. Nr. XXXIII, f. 82-83 – Brief von Mangra an Eugen Brote, Arad, 8. August 1899.

⁶ Eugen Brote, *Ideea apropietii politice dintre maghiari și români*, in „Tribuna Poporului“, Jahrgang IV, Nr. 54 vom 19. März 1900, S. 1; Nr. 55 vom 21 März/3. April 1900, S. 1.

⁷ Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii: mișcarea națională românească din Transilvania, 1860-1914*, București, 2000, S. 148.

⁸ Archiv Litiu, ms. Nr. XXXV, f. 85-86 – Brief von Mangra an E. Brote, Oradea, 7/20 Januar 1901.

Es war eigentlich der Anfang der Zusammenarbeit Mangras mit den politischen Machtstellen aus Budapest, unter den Ermutigungen von D. A. Sturdza und E. Brote. Letzteren gegenüber hat er sich ziemlich optimistisch über das Anknüpfen von Beziehungen mit einigen Ministern aus der ungarischen Regierung geäußert und hat ihnen noch erwähnt dass, solange er das hohe Amt in der Kirche behalten wird, er sich auch bestreben wird das Vertrauen der ungarischen Behörden zu gewinnen. Die Geste von Wlassics und Apponyi die, beide, am Anfang des Jahres 1902 Mangra gratuliert wie auch eine andere noch nicht vorgekommene Höflichkeitsgeste gegenüber dem Vikar Mangra, zum Dreikönigsfest, in Oradea, als die Miliz, die Honveds der Stadtgarnison mit allen Offizieren, unter dem Kommando vom Marschall Lovetpo vor der Kirche erschienen, zeigten, dass die Regierung in Mangra eine wichtige Stütze in der Annäherungspolitik zwischen Rumänen und Ungarn sah.⁹

Durch Mangra wurden die Gemüter für die folgenden Verhandlungen vorbereitet, und das wussten auch die rumänischen Politiker, besonders D. A. Sturdza und die anderen Mitarbeiter der Liberalen Partei, welche hinter dieser Aktion standen und die von der Stellung Vasile Mangras durch I. Bianu und E. Brote informiert waren. Dem Kaiser waren auch die Versuche der Gestaltung eines modus vivendi bekannt, weil aus diesem Grund bei dem Treffen von Abazia, E. Brote auf das Besprechen dieses Themas verzichtet hat.¹⁰

Die Aufrechterhaltung guter Beziehungen mit den ungarischen Politikern und ein gegenseitiges Vertrauensverhältnis, war auch ein Teil der Verpflichtungen von Mangra. Seine Reise nach Budapest im Februar 1902 hatte denselben Zweck. Nach einem kurzen Treffen mit dem Kaiser Franz Joseph, der sich diese Tage in Budapest aufhielt, hat Mangra wieder den Premierminister Széll begegnet, welcher ihn mit sehr großer Leutseligkeit empfangen hat, und seine Zufriedenheit ausgedrückt hat über die Art und Weise wie Mangra die künftigen Verhandlungen mit den rumänischen politischen Führern vorbereitet. In diesem Treffen, genau wie in den anderen mit den Ministern Wlassics, Fejérvári Gyula und dem Präsidenten des Abgeordnetenkaamers, Graf Apponyi Albert, wurde auch die Möglichkeit besprochen dass Mangara, nach dem Tode von Bischof Goldiş den Arader Bischofsstuhl besetzt.¹¹ Aber, trotz der Unterstützung Mangras durch Széll und Apponyi, wurden die zwei letzteren unter den Druck des Reichstags gesetzt, und mussten am Ende auf die Unterstützung des Vikars verzichten. Der Misserfolg bei der Wahl von Mangra wurde akut von der Arader Aktivistengruppe empfunden, welche auf dieser Weise den bis jetzt genossenen Einfluss beim Bischofsamt verlor. Neben dieser Tatsache kam auch im Sommer 1903 das Abdanken der

⁹ Ebenda, f. 88-89.

¹⁰ Archiv der Metropolitanbibliothek Sibiu/Hermannstadt (ABMH), Fond Vasile Mangra, Dossier 150-295, Dok. 284/1901 – Brief von E. Brote an Vasile Mangra, Găiceana, 14/27 Mai 1901.

¹¹ Nationalarchiv Arad, Fond Roman Ciorogariu, Rolle 7/ 36, Brief Mangras an R. Ciorogariu, Budapest, 1/14 Februar 1902.

Regierung Széll, als ein Effekt des ständigen Konflikts zwischen der Opposition und der Regierungspartei.¹²

In der gleich danach folgenden Zeit konfrontierte sich Ungarn mit einer selten begegneten politischen Krise. Nachdem angekündigt wurde dass das neue Kabinett von dem Präsidenten des Magnatenhauses Csáky Albin geführt sein wird, hat der Kaiser im Juni ein neues Kabinett unter der Führung von Kluen-Héderváry Károly ernannt. Aber auch auf dieser Weise sind die Zeichen des Endes der Krise aus dem politischen Leben nicht erschienen. Die Unruhe und das Wirren aus dem Budapester Parlament hatte Auswirkungen auch auf die Politiker in Rumänien, meistens auf die Liberalen, welche ihre politischen Aktionen, zugunsten der Siebenbürger Rumänen gestartet haben – die der „Versöhnung mit den Ungarn“ – gefährdet. Auch der Vikar Mangra und die Gruppe von Aktivisten, welche seine Tätigkeiten unterstützte wurden in eine weniger angenehmen Situation gesetzt.

Nach dem Aufstieg von Tisza István an die Macht, im Herbst 1903, sind wieder Hoffnungen auf die Möglichkeit der Fortsetzung der Verhandlungen erschienen. Betrachtet als der einzige Politiker welcher den Frieden im Parlament wiederherstellen könnte und ein Verständnis mit den Nationalitäten abschließen könnte, hat Tisza schon von Anfang an deren Vertrauen gewonnen.

Wenn die Serben, Slowaken, Tschechen viel Hoffnung in den neuen Premierminister wegen des Hauptmerkmals seiner Politik – der Liberalismus – gesetzt haben, sympathisierten ihn die Rumänen von Anfang an, auch aus subjektiven Gründen. In der Mentalität der Rumänen ist für lange Zeit das Bild der Premiers als das des Politikers geblieben, der 1899 in Arad eine Versöhnung mit den Rumänen abgeschlossen hat. Genau dieselbe Meinung hatte auch Mangra. Für ihn war Tisza der Politiker der berufen war um den gordischen Knoten zu lösen¹³ und eine neue Etappe in den Verhältnissen zwischen den Nationalitäten und der politischen Macht zu beginnen, die sich meistens auf Vertrauen und gegenseitiges Respekt stützte. Auf diese Weise konnten die Rumänen auf Erleichterungen hoffen, welche in der Vergangenheit abgelehnt wurden. In der Meinung von E. Brote, sind mit dem Aufstieg von Tisza, für die Rumänen neue Hoffnungen auf eine Verbesserung des politischen Lebens erschienen, und die Lage war ähnlich mit der von 1867. Wenn die rumänischen politischen Führer damals durch die Passivitätspolitik einen Fehler gemacht haben, ergab sich jetzt die Chance dies wieder gut zu machen. Brote hat sich für eine faktische Versöhnung mit den Ungarn ausgesprochen und hat seine Gegner darauf Aufmerksamkeit gebracht, dass, wenn der österreichisch-ungarische Kompromiss im Interesse der Dynastie war, konnte genauso gut ein rumänisch-ungarischer Kompromiss im Interesse der beiden Seiten gemacht werden. Die Allianz würde eine größere Rolle der Rumänen

¹² *Criza ministerială*, in „Tribuna Poporului“, Jahrgang VII, Nr. 101 vom 4/17 Juni 1903 und die folgenden.

¹³ Archiv Litiu, ms. Nr. XL, f. 99-100, Brief Mangras an E. Brote, Oradea, 8/21 November 1903.

in der Monarchie mit sich bringen, und könnte auch der Schlüssel für die Konsolidierung der Rumänen gegenüber den Ungarn sein.¹⁴

Diese Ermutigungen folgend hat Mangra seine Wünsche ausgedrückt, um bei den Parlamentswahlen von 1905 auf den Listen der Regierung für den Kreis Ceica-Bihor zu kandidieren. Obwohl er sich der Unterstützung Brotes erfreute, hat er nach einige Diskussionen mit M. Veliciu auf diese Möglichkeit verzichtet Abgeordneter im ungarischen Parlament zu werden.¹⁵ Sein Konformismus konnte als Ursache auch die Tatsache haben, dass jetzt noch nicht der Moment für diesen Schritt gekommen sei; auch der Bischof Ioan I. Papp stellte ihn in den rumänischen Kreisen als einen „Magyaron“ dar.¹⁶ Andererseits, war auch die Lage der Regierung Tisza István nicht so stabil und endete mit ihrem Rücktreten im Jahre 1905.

Auch wenn die innere politische Lage in Ungarn keine Zeichen der Besserung von sich gab, war Brote der Meinung dass die Verhandlungen mit den Ungarn fortgesetzt werden mussten. Er hatte sehr viel Vertrauen in einen künftigen „Frieden“ mit den ungarischen Politikern und übertrug diesen Optimismus auch Mangra, immer wenn der Vikar von Oradea, Zeichen des Zweifels über dieses Projekt zeigte. Brote erwähnte immer, in seinen Briefen, die Unterstützung die Mangra bekommen hat, als er zum Präsidenten des Konsistoriums von Oradea ernannt wurde, und zeigte ihm die wichtigsten politischen Richtlinien die er folgen sollte. Seine Mission war nicht sich in die inneren Probleme der ungarischen Parteien einzumischen, sondern auf die günstigen Momente für Verhandlungen und Kompromisse zwischen den zwei Völkern zu warten.¹⁷ Die zurückhaltende Position Mangras gegenüber den Schulgesetzen des Kultusministers Apponyi Albert vom Februar 1907 zeigt, dass der Vikar mit den Hauptpunkten der politischen Orientierung von Brote einverstanden war. Er hat sich geweigert die Haltung des Bischofs Metianu und seiner Suffragan-Bischöfe Ioan I. Papp und Miron Cristea zu kommentieren, welche im Namen der rumänischen öffentlichen Meinung ein Protest verfasst und dem Minister vorgelegt haben. Durch seine Geste hat Mangra zu Verstehen gegeben dass, wenn er eine Versöhnung mit den Ungarn wünscht, eine eventuelle Äußerung zum Verlust ihrer Verwirklichungschancen führen könnte.

Die Komplexität der Situation hat auch die Notwendigkeit einer Begegnung zwischen Mangra, Brote und Roman Ciorogariu, einem Anhänger der Politik der ersten zwei, erforderlich gemacht. Nachdem am Anfang das Treffen in einem Hotel aus Cernauți festgelegt wurde, unter dem Vorwand der Taufe einer der Töchter Brotes, haben sie sich im Hause der Herrschaft Găiceana getroffen, wo Brote Verwalter war. Hier wurde ein Pakt verfasst, welcher 9 Punkte beinhaltete und die

¹⁴ Ebda, Ms. Nr. XLII, f. 103, Brief von E. Brote an V. Mangra, Găiceana, 4. Januar 1904.

¹⁵ ABMH, a.a.O., Dossier 1-149, Dok. 55/1911 Brief von V. Goldiș an M. Veliciu, 28 Februar 1911, S. 1.

¹⁶ Nationalarchiv Arad, a.a.O., Rolle VII / 282-285 Brief Mangras an R. Ciorogariu, Oradea, 6/19 April 1905.

¹⁷ Archiv Litiu, ms. Nr. XLIII Brief Brotes an V. Mangra, Găiceana, 14/27 April 1906.

„neuen Richtlinien“ der rumänischen nationalen Bewegung aus Siebenbürgen vom Anfang des 20. Jahrhunderts darstellen sollte.¹⁸

Einer der Punkte dieses Paktes berief sich auf den Versuch eines Kontaktes mit der Sozialdemokratischen Partei aus Ungarn herzustellen, in der seit 1905 auch eine rumänische Sektion tätig war, welche sie in den gemeinsamen Punkte unterstützen wollten. Man besprach sogar die Möglichkeit eine Zusammenarbeit mit der erwähnten Partei, sowie mit anderen Parteien zu akzeptieren. Dies war etwas Neues und bedeutete eine Distanzierung von D. A. Sturdza, sowie auch eine Tendenz die politische Orientierung, die bis jetzt zu stark an den Führer der liberalen Partei gebunden war, zu erweitern. Die Parlamentswahlen von 1910 haben ihnen völlig diese Möglichkeit geboten. Die neugestaltete Nationale Arbeiterpartei, geführt von Tisza István, hat in ihrem Programm eine neue Öffnung gegenüber den Nationalitäten versprochen und sich bereit erklärt, einige Konzessionen den Rumänen zu machen. Es war der Moment in dem Mangra sich entschlossen hat, den entscheidenden Schritt seiner politischen Karriere zu machen – sich der neuen Partei anzuschließen – welcher ihm einen Sitz im Parlament angeboten hat, sowie auch die Möglichkeit die Verhandlungen über die rumänisch-ungarische Versöhnung auf einem anderen Niveau fortzusetzen.

¹⁸ Miron Constantinescu, *Un document inconnu (5-9 août 1907) concernant la lutte de libération des roumains de Transylvanie*, in *Revue Roumaine d'Historie*, Band IV, No. 3/1956, S. 571-576.

BĂNCILE ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

LUCIAN DRONCA *

ABSTRACT. The Romanian Banks of Transylvania in the Years of World War I. In the years of World War I, the Romanian Banks of Transylvania were affected by the present general financial situation within the Austro-Hungarian Empire. The circumstance was closely related to the evolution of the political concourse of events. During this period, the Romanian banks accumulated substantial funds due to inflation.

This situation determined the debtors` to be able to refund the credits more easily. Although the Romanian banks` operations were not affected by the war too strongly, the latter led a losing policy as far as the grant of interests and dividends is concerned, strengthening thus the reserve stock, which they owned.

Cu toate frământările politice, în ajunul primului război mondial Imperiul Austro-Ungar era în plină evoluție economică. Uniunea vamală și monetară s-a menținut, fiind necesară atât pentru Austria și Ungaria cât și pentru națiunile pe care le stăpâneau. Caracterul complementar al celor două economii era totuși sub o dublă amenințare. Dualismul era pus în discuție odată chiar de unguri, care aspirau la independență, cu păstrarea Ungariei mari. Pe de altă parte, cele două state erau amenințate de apartenenții lor periferici: Austria în Boemia–Moravia de mișcarea de independență a tinerilor cehi și în Istria, Dalmația și Bosnia de mișcările pansârbești; Ungaria avea probleme în Croația cu opoziția sârbo-croată și în Transilvania cu aspirațiile românești¹.

Centru dominant al vieții financiare din Imperiu, Viena a încetat la cumpăna secolelor XIX-XX de a avea un cvasimonopol bancar. Avântul economic din cei 16 ani care au precedat primul război mondial a favorizat centrele bancare regionale. Spiritul regionalist a fost favorizat de rivalități, concurență, fricțiuni, confruntări, interese, dar și de elanuri patriotice².

Declanșarea primului război mondial a însemnat exercitarea asupra băncilor din Austro–Ungaria nu numai a influenței conjuncturii economice ci și a evoluției politice generale. În acest context se pune întrebarea legitimă: capitalul bancar a avut vreun rol în declanșarea primului război mondial? Austro–Ungaria a rămas în mare parte străină valului de militarism care a bătuit Germania în epocă,

* *Universitatea din Oradea, Facultatea de Istorie-Geografie*

¹ Christian Ambrosi, *L'apogee de l' Europe (1871–1918)*, Masson & Armand Colin Éditeurs, Paris, 1996., p. 183.

² Michel Beaud, *Histoire du capitalisme de 1500 à nos jours*, Editions du Seuil, Paris, 1981, p. 212.

și mai mult ca orice altă categorie se integrează în această aserțiune bancherii. În biografiile bancherilor vienezi nu se găsesc urme ale vreunei cariere militare. În ochii burghezei financiare, armata constituia un domeniu rezervat aristocrației, o lume străină de universul băncii. Importanța industriilor care produceau pentru front în cifra de afaceri a băncilor a fost foarte redusă, negocierile cu Ministerul de Război fiind purtate chiar de directorii întreprinderilor respective.

Adesea bancherii nu și-au ascuns ostilitatea față de orice acțiune războinică. Morawitz, președinte la “Anglobank” (Banca anglo-austriacă) amintea că legea internațională interzicea creditele pentru țările aflate în conflict și sugera o grevă a capitalurilor care să constrângă statele să renunțe la război, în lipsă de bani.

Nu se poate vorbi totodată de o presiune a băncilor din Reich asupra celor austriece. Au existat cazuri de bănci germane care au îndurat eșecuri din partea băncilor și guvernului Austriei. Voința de independență a băncilor austriece a fost subliniată și de indiferența lor față de proiectul asociației economice a Europei Centrale, animat de economistul Julius Wolf din Breslau.

Pe de altă parte, anexarea Bosniei și Herțegovinei în 1908 a fost o decizie unilaterală a mediilor diplomatice. Înainte de această dată, băncile nu au avut aici vreun interes. Dimpotrivă, criza internațională survenită în urma acestui fapt a contrariat interesele cele mai elementare ale mediilor bancare, provocând câteva pierderi în ansamblul economiei. Dacă câteva bănci au aprobat în cele din urmă anexiunea, a fost pentru că Austro–Ungaria avea de înfruntat atunci opoziția a numeroase țări europene iar anexiunea devenise o probă a forței interne.

Și în privința războaielor balcanice, atitudinea dominantă a băncilor a fost prudența, evocând doar necesitatea unei influențe austriece în Balcani, cu evitarea unei noi anexiuni.

Băncile din Monarhie au colaborat de asemenea în Balcani atât cu capitalul german cât și cu cel francez. Multitudinea intereselor financiare a determinat capitalul bancar să ignore blocurile politice. Aceasta a devenit o evidență în ajunul războiului. Anul 1914 a însemnat deschiderea pieței pariziene pentru Monarhie, prin negocierea unui împrumut austriac care urma să fie deschis în toamnă pe piața franceză. Este cert că bancherii erau ultimii care doreau compromiterea acestei operațiuni printr-o aventură militară în Serbia. Atentatul de la Sarajevo a fost marcat apoi de eforturile băncilor de a-și potoli clientela alarmată.

Declararea războiului a fost făcută de mediile militare, diplomatice și de Consiliul comun al miniștrilor, unde locurile erau ocupate aproape exclusiv de aristocrați. Nu capitaliștii sau bancherii au trasat pacea sau războiul ci Austria aristocraților.

În timpul derulării primului război mondial, statul s-a implicat tot mai adânc în economie și a fost cel mai mare solicitator de credite. Situația pieței financiare s-a clătinat încă de la debutul conflictului. Pentru preconizata mobilizare parțială de 3 luni, Austro–Ungaria a trebuit să găsească 1 miliard și 139 milioane de K. Comitetul executiv al Băncii Austro–Ungare, reunit la Viena în 26 iulie, a

trebuit să decidă creșterea taxelor de scont de la 4 % la 5 %, pentru a face față speculațiilor și retragerii generale a depozitelor.

La 13 august 1914 a fost pus în vigoare un moratoriu, pentru a veni în sprijinul datornicilor, mai ales a celor mobilizați, ca și în vederea prevenirii retragerii din circulație a unor mari sume de bani.

Războiul a scos din ritmul normal de funcționare toate instituțiile bancare. Acestea au contribuit la realizarea noilor sarcini și la susținerea statului. Astfel, între noiembrie 1914 și iulie 1918 au fost emise 8 împrumuturi de război.

În ajunul primului război mondial, numărul total al instituțiilor financiare românești din Transilvania este apreciat la 272, din care 162 erau bănci constituite ca societăți pe acțiuni și 104 reuniuni de credit.

În timpul războiului, agricultorii au reușit să acumuleze fonduri apreciabile, depunând mari sume de bani la instituțiile financiare și contribuind astfel la ridicarea capitalurilor acestora. În acest proces s-au înscris și băncile românești, care dețineau majoritatea investițiilor în sectorul agrar. Ele au profitat de pe urma creșterii prețului recoltelor datorată necesităților de aprovizionare a frontului. Majoritatea au reușit de aceea pe parcursul războiului să realizeze creșteri ale capitalului social propriu. Datorită inflației, debitorii au reușit să restituie cu ușurință creditele contractate. Produsele agricole erau căutate și ușor vandabile. Abundența de numerar a determinat o scădere a cererii de credite și a valorii reale a acestora. S-au dezvoltat foarte mult investițiile în efecte publice și bonuri ale statului pentru împrumuturile de război.

În urma mobilizării, alarmarea clientelei a determinat un asalt la ghișeele băncilor, cu solicitări de restituire a capitalurilor depuse. S-a creat o psihoză, prin teama ca depunerile să nu fie capturate de trupele străine sau sechestrate pentru nevoile războiului.

Moratoriul introdus în august 1914 a pus într-o dilemă conducerea băncilor românești. A existat pe de o parte opinia că pe timp de război este imposibil să se încheie bilanțuri reale, corespunzătoare intereselor acționarilor și creditorilor. Pe de altă parte, s-au susținut încheierile regulate de bilanțuri, dar la stabilirea lor să se țină seama de toate circumstanțele care puteau influența valorile. Această ultimă soluție s-a impus, determinată de faptul că la această dată pe teritoriul de activitate al băncilor românești nu au fost operațiuni militare iar moratoriul nu le-a stânjenit în activitatea lor regulată. În privința distribuirii dividendelor a existat însă o unitate de vederi, solicitându-se plătirea acestora chiar și în quantum mai redus. Cei care nu erau pentru redactarea de bilanțuri au propus ca dividendele să se anticipeze în parte în sarcina profiturilor ce se vor realiza în viitor.

Fiecare bancă și-a stabilit însă dividendele potrivit condițiilor de care dispunea. Multe au preferat să raporteze un profit mai redus, în favoarea întăririi rezervelor. De regulă, pe parcursul războiului dividendele au fost acordate fără supradividendă. O parte din profit era transpus în contul anului următor, pentru o

mai bună asigurare a acestuia³. Profiturile au scăzut în general, întrucât o dată cu declanșarea războiului țărănimea a dispus de numerar, ca urmare a livrărilor pe care le-a făcut pentru armată. Astfel a reușit să își achite mai ușor datoriile către bănci, care au încasat dobânzi pentru perioade de timp tot mai reduse. Rezultatul a fost reducerea dobânzilor după depuneri și a dividendelor după acțiuni, care s-au situat în medie în jur de 5 %⁴.

Situația s-a regăsit și la nivelul băncilor mai mici care au contractat credite de reescont la institutele financiare mai mari. Ca urmare, s-au îngustat foarte mult posibilitățile de fructificare a banilor.

Dintre debitorii țărani, au fost favorizați îndeosebi cei cu moșii de dimensiuni mici și mijlocii. Moșiile marilor proprietari maghiari sufereau din cauza lipsei mâinii de lucru și a scumpetei acesteia⁵.

Faptul că băncile românești nu au fost afectate iremediabil de conjuncturile economice generale nefavorabile s-a datorat afacerilor restrânse pe care le-au practicat și unui spirit de prevedere excesiv, manifestat prin dotarea în mod deosebit a fondurilor de rezervă.

Băncile românești, cu capitaluri reduse comparativ cu ale celorlalte naționalități, angajate îndeosebi în agricultură, nu au putut beneficia prea mult de finanțarea livrărilor către armată. Au stagnat între timp și afacerile ipotecare. "Albina" s-a mulțumit să asigure îndeosebi interesele obligațiunilor care formau baza capitalului investit în acestea. Împrumuturile de război nu au afectat situația depunerilor, chiar s-a înregistrat o afinență datorită inflației. Veniturile care aveau legătură cu finanțările de război și cu secțiile de mărfuri ale unor bănci au înregistrat și ele de asemenea o creștere considerabilă⁶.

În 1915 a fost lansat un nou proiect guvernamental privitor la constituirea unei centrale a institutelor financiare. Intenția era introducerea unui control obligatoriu și a unor reforme în domeniul afacerilor bancare, care se doreau de acum a fi controlate de guvern. Noile măsuri urmau să lipsească instituțiile bancare de autonomia atât de des solicitată și care a fost respectată de toate organismele suprabancare care s-au constituit înainte de război. Totodată, se preconiza că guvernul nu va extinde controlul obligatoriu asupra institutelor care dispuneau de capitaluri proprii de peste 10 milioane K. Această dispoziție a provocat nemulțumirea băncilor mici, care considerau că tocmai în jurul acestor bănci cu mari capitaluri erau grupate cele mai multe interese publice.

Autonomia preconizatei centrale a băncilor urma să fie una iluzorie, întrucât președintelui direcțiunii ei, numit de împărat, i se confereau puteri mari, precum dreptul de a opri executarea oricărei hotărâri a conducerii sau a comitetului

³ "Românul" (Arad), IV, 1914, nr. 255, p. 6.

⁴ "Drapelul" (Lugoj), XVI, 1916, nr. 55, p. 2.

⁵ Idem, XVI, 1916, nr. 56, p. 2.

⁶ "Revista economică" (Sibiu), XVII, 1915, nr. 39, p. 387-388.

de supraveghere a unui institut. De asemenea, delegatul ministrului de finanțe avea și el dreptul de veto față de orice acțiune sau decizie⁷.

Constituirea “Centralei institutelor financiare” a avut loc la 1 iunie 1916, la Budapesta. La ea s-au atașat 1300 de bănci, cu un capital de 35 milioane K. Majoritatea conducerilor de la băncile naționalităților au înțeles că nu pot rămâne pasive, anunțându-și aderarea. Dintre băncile românești s-au asociat un număr de 59, cu un total de 159 de cote reprezentând un capital de 616 000 K. S-a remarcat prezența Băncii “Albina” (Sibiu) (31 de cote), “Victoria” (Arad) (18 cote), “Bihoreana” (Oradea) și “Timișana” (Timișoara) (câte 9), “Ardeleana” (Orăștie) și “Patria” (Blaj) (câte 7) etc. Din capitalul total subscris, contribuția băncilor românești reprezenta însă mai puțin de 2 %. Aceeași proporție o dețineau și băncile săsești. Cea mai mare contribuție din rândul naționalităților au avut-o croații, care au și obținut 6 locuri în consiliul de administrație. Pe locul rezervat în acest organism pentru băncile românești a fost ales Ion I. Lapedatu, secretarul “Solidarității”⁸.

În perioada august-decembrie 1916, partea de sud a Ardealului a devenit teatrul operațiunilor militare inițiate de armata română la cererile Antantei. Ele trebuiau să coincidă cu operațiunile din Galiția și cu declanșarea unei puternice ofensive ruse.

În fața noii situații, Banca “Albina” și-a evacuat valorile, împreună cu cele ale filialelor din Brașov, Dumbrăveni și Mediaș, în localul “Băncii comerciale ungare” din Budapesta. Agentura din Târnăveni a fost mutată la Oradea. Filialele din Lugoj și Târgu Mureș au rămas pe loc. După respingerea ofensivei românești peste Carpați, o serie de funcționari de la “Albina” au ales să treacă și ei în România. Pe moment au și fost dezavuați de conducerea băncii. În toamna anului 1918 sancțiunile le-au fost însă ridicate, când evenimentele au început să evolueze în direcția dezmembrării Monarhiei⁹.

La Banca “Victoria”, în momentul declanșării războiului s-a remarcat atitudinea conducerii de a nu subscrie declarația de aderență la interesele Monarhiei. Funcționari ai băncii, chiar și dintre cei a căror prezență era absolut necesară și care aveau dispensă de serviciul militar, au fost însă mobilizați și trimiși pe front¹⁰.

La Banca “Ardeleana, alarmismul financiar creat în 1914 de declanșarea războiului a determinat conducerea acesteia să facă din 8 septembrie pregătiri de refugiere, întrucât se credea într-o “iminentă invazie a rușilor ce se zvonea în ziare”¹¹. Refugierea băncii s-a produs însă abia în august 1916, când după intrarea armatei române în Transilvania, Banca “Ardeleana” și-a mutat sediul de la Orăștie

⁷ Idem, XVII, 1915, nr. 15, p. 167-168.

⁸ “Drapelul” (Lugoj), XVI, 1916, nr. 62, p. 3.

⁹ *Vezi Mihai D. Drecin, Banca “Albina” din Sibiu-instituție națională a românilor transilvăneni (1871-1918)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 208-214.

¹⁰ “Românul” (Arad), IV, 1914, nr. 16, p. 4.

¹¹ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, *Fond Banca “Economul”*, dosar 68, 1914, f. 14.

la Arad¹². Institutul a încetat să funcționeze. Valorile și registrele au fost transportate la Budapesta și depuse la “Banca comercială ungară” până la sfârșitul lui octombrie, când au fost returnate și banca și-a reluat activitatea. Pagube mai mari s-au înregistrat la filiala din Petroșeni care a fost teren de operațiuni militare¹³. Mare parte a funcționarilor au fost și ei mobilizați pe front. În 1917, deși situația generală a revenit la normal, Banca “Ardeleana” lucra în condiții dificile. Dintre vechii funcționari, doar 3 se mai aflau în serviciu, ceilalți erau sub arme. Ca urmare s-a făcut apel la angajarea de personal provizoriu¹⁴.

Banca “Bihoreana” s-a confruntat și ea cu probleme similare. Din 25 septembrie 1916, confirmând primirea de la diverși clienți pentru păstrare a unor carnete de depunere, conducerea băncii preciza că le va păstra în casele de fier ale institutului “dar nu garantăm pentru acele la caz că și institutul nostru s-ar refugia din orice motiv din Oradea, despre ce veți fi avizați”¹⁵. Pentru “Bihoreana” însă această situație a fost evitată.

Personalul apt al Băncii “Economul” (Cluj) a fost chemat la rândul său sub arme. De la 1 august 1914 au fost mobilizați juristconsultul Dr. Valentin Poruțiu și funcționarii Nicolae Căciulă, Ștefan Buzilă, Nicolae Marcu, practicantul Virgil Marian și servitorul Ioan Chirilă. La începutul anului 1915 a fost mobilizat și directorul executiv Amos Frâncu și secretarul Iosif Orga. Avocatul Ladislau Papp a intervenit pe lângă Dr. Emil Babeș la Budapesta, să insiste pentru eliberarea acestora, fiind periclitată în absența lor situația băncii¹⁶. Dintre funcționarii mobilizați în 1915 au fost decorați locotenentul Valentin Poruțiu și sublocotenentul Ștefan Buzilă. Primul s-a îmbolnăvit grav, al doilea a fost rănit în luptele de iarnă din Carpații Nordici¹⁷.

În cazul Băncii “Economul”, problema evacuării s-a pus în 1916. Directorul executiv Dr. Amos Frâncu a preconizat ca înainte de efectuarea acesteia, valorile institutului să fie asigurate prin trimiterea lor la bănci din Budapesta, spre păstrare. Ele urmau să fie însoțite de un delegat special, în persoana cancelistului Traian Roman. S-au aprobat comenzi pentru geamantane și a început împachetarea valorilor principale. Consilierului guvernamental Betegh Miklós i-au fost făcute demersuri pentru a pune la dispoziție vagoane speciale și permise colective de călătorie¹⁸. În acest stadiu se aflau pregătirile de evacuare a Băncii “Economul”, care au fost sistate după încetarea operațiunilor militare pe teritoriul Transilvaniei. În toată această perioadă, numerarul institutului a fost păstrat ca depunere la

¹² Idem, dosar 745, 1917, f. 109.

¹³ “Revista economică” (Sibiu), XIX, 1917, nr. 9, p. 121.

¹⁴ Idem, XX, 1918, nr. 12, p. 152.

¹⁵ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor, *Fond Banca “Bihoreana”*, dosar 177, 1916, f. 55-57.

¹⁶ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Cluj, *Fond Banca “Economul”*, registrul 99, 1912-1915, p. 189, 219.

¹⁷ Idem, registrul 22, 1888-1926: *Anuarul Băncii “Economul”*, XXX, 1915, p. 1.

¹⁸ Idem, registrul 114, 1915-1921, p. 55.

“Kolozsvári Takarékpénztár” (“Casa de economii din Cluj”) și la “Victoria”, cu o dobândă de 4 %, fără termen de retragere¹⁹.

Directorului executiv al Băncii “Economul”, Dr. Amos Frâncu, i s-a acordat în cele din urmă un concediu, apoi a fost lăsat la vatră în vara anului 1916. În zilele de 2 și 3 septembrie 1916 banca nu a funcționat, întrucât directorul executiv a fost ridicat la ora 1,30 din noapte de către detectivii comandei supreme militare. I s-a făcut o percheziție la domiciliu, până la încheierea căreia i-au fost luate și cheile de la bancă. Nu s-a găsit însă nimic care l-ar fi putut compromite.

La 30 septembrie 1916, la scurtă vreme după ce s-a renunțat la evacuarea băncii, Amos Frâncu a anunțat direcțiunea că e din nou iminentă chemarea sa sub arme. S-a decis înaintarea la miniștrii competenți a unui memoriu în care să se arate că persoana directorului executiv este indispensabilă pentru funcționarea institutului. La 17 octombrie Amos Frâncu deținea deja un ordin din partea comandei regimentului nr. 54 din Cluj pentru reintrarea sa imediată în serviciul militar. La 19 octombrie a și fost încorporat, fiind înlocuit la conducerea băncii de Ladislau Papp. În serviciu au mai rămas doar doi membrii în direcțiune (Elie Dăian și Ladislau Papp), ajutați de cancelistul Traian Roman, cursantul Ursache și copista Angela Băloiu. Totodată, s-a făcut apel la serviciile avocaților Dr. Ansch și Dr. Klumák din Cluj pentru a interveni, atât pe plan local cât și la Budapesta, la oficiile competente, în vederea obținerii revocării de chemare sub arme a directorului executiv. Acțiunea lor nu a avut însă succes²⁰. Ulterior, Dr. Amos Frâncu a fost repartizat la o unitate militară din Budapesta și apoi din Praga, luând chiar contact cu cercurile financiare de aici, prin valorificarea unor mai vechi relații. Eliberarea din serviciul militar a lui Dr. Amos Frâncu a avut loc în prima jumătate a anului 1918, datorită stării precare a sănătății sale.

Banca “Furnica” (Făgăraș) a fost nevoită să își evacueze la rândul ei sediul. Cu această ocazie, diurnele funcționarilor care nu au fost luați pe front au fost dublate și menținute ca atare pe toată perioada retragerii²¹.

În apropiere, Banca “Șercăiana” (Șercăița) a întâmpinat în iunie 1918 dificultăți, solicitând ajutorul Băncii “Furnica” întrucât directorul ei, Petru Bărbat, plecase din Ardeal odată cu retragerea trupelor române. El a luat însă asupra lui toate registrele și cambiile. Membrii direcțiunii Băncii “Șercăiana” solicitau de la “Furnica” un credit de 200 000 K, întrucât banca era împrăscuită de mai multe institute la care contractase credite de reescont²².

De la Banca “Bistrițeană” (Bistrița) au fost mobilizați în 1915 funcționarul Adrian Raicu și juristconsultul Dr. Victor Manu²³. Un alt funcționar, Grigore Ionescu, trecuse în România și la începutul anului 1916 se afla înrolat în armata română²⁴.

¹⁹ Idem, registrul 66, 1909-1912, p. 46.

²⁰ Idem, registrul 114, 1915-1921, p. 62-64.

²¹ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Brașov, *Fond Banca “Furnica”*, dosar 2, 1917-1919, f. 3.

²² *Ibidem*, f. 91.

²³ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bistrița Năsăud, *Fond Banca “Bistrițeană”*, dosar 4, 1913-1920, f. 3, 5.

Banca “Mercur” (Năsăud) a servit și ea încă din 1914 ca loc de subscripție pentru împrumuturile de război. Institutul a subscris fonduri și în numele său, alături de consiliul administrativ al fondurilor școlare greco-catolice din vicariatul Rodnei și alți clienți privați din Năsăud și împrejurimi²⁵. Tot în Năsăud, Banca “Aurora” și-a expediat în 1916 hârtiile de valoare la “Pesti Kereskedelmi Bank” (“Banca Comercială din Pesta”). Aceste valori au fost returnate în primăvara 1918²⁶.

În urma evacuării orașului Hunedoara, la 30 august 1916 și Banca “Corvineana” și-a părăsit sediul de aici și s-a refugiat la Nădlac (comitatul Arad), unde și-a continuat în mod provizoriu activitatea, în localul Băncii “Nădlăcana”. La 5 noiembrie 1916 Banca “Corvineana” a revenit la Hunedoara²⁷.

Aceste câteva probleme enumerate au preocupat în mod diferit conducerea băncilor românești din Transilvania în perioada primului război mondial. În general, sistemul financiar-bancar românesc din Transilvania a depășit etapele critice ale perioadei, fără a fi afectat major în structurile sale²⁸.

Din toamna anului 1918, pentru băncile românești ardelenene s-au deschis noi perspective de activitate, care au impus o reorientare a strategiei lor în raporturile cu societatea. Contextul nou care începea să se contureze a fost înțeles de conducerea institutelor de credit din Transilvania, care au căutat să adapteze atât destinul membrilor lor cât și al instituțiilor pe care le conduceau la noile împrejurări.

Astfel, de la începutul lui noiembrie 1918, Banca “Albina” a început să aloce fonduri Comandamentului central al gărzilor naționale române constituit de Consiliul Național Român Central, cu sediul la Arad. La acestea s-au adăugat ajutoarele financiare acordate unor gărzi naționale locale din Transilvania. De asemenea, s-a ocupat de susținerea financiară a unor pregătiri pentru întâmpinarea trupelor române de peste Carpați.

De la 1 Decembrie 1918, “Albina” a preluat, la cererea Consiliului Dirigent, serviciul financiar al acestuia, acordându-i și un credit de 5 milioane K²⁹. Consiliul Dirigent a efectuat însă cu dificultate controlul asupra situației financiare din Transilvania, datorită lipsei personalului de specialitate. În acest sens au fost organizate cursuri pentru pregătirea funcționarilor financiari³⁰ dar s-a și făcut un apel masiv la funcționarii existenți de la băncile românești. Astfel, odată cu sfârșitul anului 1918 băncile românești au trecut în prim planul vieții financiare și

²⁴ *Ibidem*, f. 4. Despre Grigore Ionescu se consemna că este “mobilizat în România”.

²⁵ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bistrița Năsăud, *Fond Banca “Mercur”*, dosar 4, 1914-1921, f. 1-5, 10, 11, 14, 16, 20.

²⁶ N. Drăganu, *Monografia Societății de împrumut și păstrare “Aurora” din Năsăud (1873-1923)*, Cluj, 1923, p. 25.

²⁷ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Hunedoara, *Fond Banca “Corvineana”*, registrul 2, 1895-1924, p. 147.

²⁸ Cf. Nicolae N. Petra, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Ed. Cartea Românească, Sibiu, 1936, p. 111.

²⁹ Mihai D. Drecin, *op. cit.*, p. 214-215.

³⁰ Cf. Ioan Sima, *Băncile românești din Transilvania înainte de 1918 (I)* în “Cele trei Crișuri”, 3, 1992, nr. 1, p. 9; *idem*, *Băncile românești din Transilvania înainte de 1918 (II)*, în “Cele trei Crișuri”, 3, 1992, nr. 2, p. 10; *idem*, *Băncile românești din Transilvania înainte de 1918 (III)*, în “Cele trei Crișuri”, 3, 1992, nr. 3, p. 10.

publice a Transilvaniei, susținând Consiliul Dirigent în lansarea împrumutului național, în preschimbarea coroanelor, în înființarea unor noi bănci și societăți comerciale. Totodată, din 1919 a început implicarea lentă a principalelor bănci românești în sfera industriei și comerțului, domenii care înainte le-au fost foarte puțin accesibile³¹.

În evenimentele din toamna anului 1918 s-a implicat și Banca “Victoria”, care a susținut Consiliul național militar român în organizarea gărzilor naționale. Acestea se confruntau cu lipsa fondurilor, în special pentru echipament. Situația a determinat folosirea uniformelor armatei austro-ungare, adaptate, precum și armele rămase din timpul războiului. Între 16-29 noiembrie, Ștefan Cicio-Pop, Aurel Vlad, Vasile Goldiș și Aurel Lazăr au făcut demersuri la Banca “Victoria” pentru contractarea unui împrumut destinat gărzilor naționale. Acesta a fost în cele din urmă obținut, în valoare de 100 000 K. Suma a fost ridicată de la “Victoria” și înmănată căpitanului Constantin Bugariu și maiorului Alexandru Vlad. Împrumutul contractat nu a mai putut fi restituit³².

Funcționari de la Banca “Economul” s-au implicat și ei în evenimentele politico-militare care au avut loc în aceeași perioadă la Cluj. La 3 noiembrie 1918, Dr. Amos Frâncu a devenit președintele Senatului național român din Ardeal, care a dublat însă în mod nefericit acțiunea Consiliului Național Român Central de la Arad. Ulterior, jurisdicția sa a fost restrânsă la zona Clujului și a comitatului Cojocna. Senatul național român din Ardeal și-a desfășurat la început activitatea chiar în clădirea Băncii “Economul”. Pe frontispiciul acesteia a fost arborat pentru prima dată în Cluj drapelul românesc³³. Amos Frâncu a prezidat Senatul până la 15 noiembrie, când a demisionat și s-a înscris voluntar în Legiunea I din Ardeal³⁴.

În cursul lunii decembrie, sediul Băncii “Economul” a fost atacat în două rânduri de garda națională maghiară din Cluj. În luptele purtate și-a pierdut viața unul dintre apărători, studentul Petrovici³⁵.

Evenimentele l-au determinat pe Amos Frâncu să inițieze demersuri pentru intrarea cât mai rapidă a armatei române în Cluj. Pentru aceasta a purtat tratative cu generalii Neculcea și Gherescu³⁶. În dimineața zilei de 24 decembrie, trupele române au intrat în Cluj. Comanda lor militară a fost instalată tot în sediul “Economului”³⁷. Situația s-a vădit în scurtă vreme că afectează activitatea băncii. Aceasta a fost îngreunată și de greva funcționarilor inițiată de funcționarul Nicolae

³¹ Nicolae N. Petra, *op. cit.*, p. 114-118; vezi și Ioan I. Lapedatu, *Chestiuni de finanțe publice. Moștenirea austro-ungară. Unificarea monetară. Repartizarea datoriilor publice austro-ungare antebelice*, Institutul de Arte Grafice “Ardealul”, Cluj, 1923.

³² Cf. Nicolae Roșuț, *Contribuția Aradului la pregătirea și înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România*, în “Studii privind istoria Aradului”, Ed. Politică, București, 1980, p. 217.

³³ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Cluj, *Fond Banca “Economul”*, registrul 114, 1915-1921, p. 360.

³⁴ *Ibidem*, p. 345.

³⁵ *Ibidem*, p. 346.

³⁶ *Ibidem*, p. 347.

³⁷ *Ibidem*, p. 403.

Căciulă, întors și el de pe front împreună cu alți angajați. Acțiunea a debutat în preziua intrării armatei române în Cluj. În cele din urmă, participanții la grevă au obținut o majorare de salariu³⁸.

La începutul anului 1919 însă, o parte a funcționarilor au părăsit serviciul la bancă, ocupând alte posturi: Nicolae Căciulă a devenit comisar alimentar din partea Consiliului Dirigent³⁹, casierul Valentin Drăgan a fost numit funcționar la siguranța statului, avocatul Valentin Poruțiu s-a retras și el ocupând un alt serviciu⁴⁰.

În ianuarie 1919, la apelul conducerii băncii, ofițerii și garda au îndeplinit ultima misiune la “Economul”⁴¹.

La 29 martie 1919 s-au subscris prin această bancă 500 000 K la “împrumutul național al Ardealului” lansat de Consiliul Dirigent prin Resortul Finanțelor. De asemenea, “Reuniunii de aprovizionare publică din Cluj” banca i-a deschis un credit de 500 000 K. La această acțiune s-a asociat și Banca “Vatra”, cu sediul tot în Cluj⁴².

În toamna 1918, la Oradea, directorul Băncii “Bihoreana”, Dr. Coriolan Pop, a activat în cadrul Consiliului Național Român din localitate. Totodată, a fost ales delegatul cercului electoral Oradea la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. La începutul anului 1919, Coriolan Pop a devenit președintele Consiliului Național Român din Bihor, în locul lui Dr. Aurel Lazăr, avocat al “Bihorenei”, plecat la Sibiu ca șef al Resortului Justiție din Consiliul Dirigent.

După intrarea armatei române în Oradea, la 20 aprilie 1919 s-a constituit prima organizație românească județeană și municipală, avându-l în frunte ca prefect pe același Coriolan Pop. El a deținut funcția până la 23 septembrie 1919, când din motive de sănătate a fost înlocuit cu Dr. Nicolae Zigre, funcționar la “Bihoreana”. Ulterior, Coriolan Pop a fost ales senator în primul parlament al României întregite. A murit însă la 28 noiembrie 1919, înainte de a putea asista la dezbateri⁴³.

Și alți funcționari s-au încadrat în măsura posibilităților proprii în evenimentele desfășurate în zona de influență a băncilor la care activau. Spre exemplu, în toamna anului 1918 clădirea Băncii “Vulturul” (Tășnad) a adăpostit sediul Consiliului Național Român local și cercual Tășnad, aici fiind realizate pregătirile pentru participarea românilor din zonă la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918⁴⁴.

³⁸ *Ibidem*, p. 348.

³⁹ *Ibidem*, p. 363.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 402.

⁴¹ *Ibidem*, p. 360.

⁴² *Ibidem*, p. 376.

⁴³ Cf. Teodor Neș, *Oameni din Bihor (1848-1918)*, Tipografia Diecezană, Oradea, 1937, p. 507; vezi și Roman Ciorogariu, *Zile trăite. Revoluția*, vol. II, Ed. Fundației Culturale “Cele trei Crișuri”, Oradea, 1994, p. 169.

⁴⁴ Cf. Viorel Ciubotă, *Cooperarea și sistemul bancar românesc în județul Satu-Mare la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în “Satu-Mare. Studii și comunicări”, Ed. Muzeului Județean Satu-Mare, XIII, 1996, p. 158.

Din aceste câteva exemple rezultă în mod relevant că funcționarii băncilor românești din Transilvania și membrii conducerilor acestora, mulți din ei și lideri în viața politică și publică românească a vremii, și-au adus aportul la realizarea în 1918 a unirii Transilvaniei cu România. Nu se poate stabili din acest punct de vedere cât a fost un program deliberat urmărit cu consecvență de-a lungul anilor și cât o implicare determinată de noua conjunctură social-economică și politică. Cazul particular al sistemului bancar românesc din Transilvania a pus însă la rândul său în evidență rolul pe care l-au avut în diverse perioade activitățile economico-financiare în afirmarea națiunilor aparținătoare Imperiului Austro-Ungar.

ÎNTRE REUȘITĂ ȘI EȘEC. POLITICI ȘCOLARE EVREIEȘTI ÎN PARLAMENTUL ROMÂNIEI (1922-1931)

CLAUDIA URSUȚIU

ABSTRACT. Between Success and Failure. Jewish School Policies in the Romanian Parliament (1922-1931). The present paper deals with the situation of the Jewish schools in Romania in the thirties, focussing on the endeavors of the Jewish members in the Parliament to improve their status.

While shortly after the end of World War I the Romanian authorities seemed favorable to the aspirations of the ethnic minorities, including the Jews, after 1922, the governmental policy took a turn for the worse, several restrictive measures placing the Jewish schools in a most difficult position. The Anghelescu bill for private education, issued in May 1925, forbade the Jews to study in their maternal language, which triggered the prompt response of the Jewish political and journalistic circles. The interventions and approaches of the Jewish members in the Lower and Upper Chambers of the Parliament came to nothing and the Anghelescu bill remained in force throughout the inter-war period. In spite of several partial achievements concerning the cutting down of exam fees, the increase in the number of Jewish schools that were granted license to function, etc., the liberal and the Peasants' Party governments were equally uninterested to find a final solution to the problem of the Jewish schools as desired by the Parliament members of the respective minority.

Imediat după sfârșitul primului război mondial, autoritățile române păreau a fi favorabile dezideratelor naționale școlare ale minorităților etnice, cuprinse în prevederile Tratatului de la Saint Germain, ele recunoscând și aprobând existența școlilor evreiești și a ebraicii sau idișului ca limbi de predare. Mai mult decât atât, nu numai că s-a păstrat neschimbat sistemul de învățământ evreiesc existent în provinciile alipite, dar, pe baza decretului Regal din 14 august 1918¹ privitor la școlile diferitelor naționalități din Basarabia și a dispozițiilor ministeriale ulterioare, au luat naștere instituții școlare noi, iar pe lângă ministerul Instrucțiunii Publice a fost înființată o Comisie școlară evreiască, ce avea drept scop organizarea de cursuri în vederea pregătirii de învățători evrei².

¹ Publicat în **Monitorul Oficial**, nr. 117, 17 august 1918.

² **Renașterea Noastră**, 21 septembrie 1924 (în continuare **RN**). De exemplu, în anul 1922, în Basarabia, funcționau două mari rețele de învățământ evreiești. Rețeaua de limbă ebraică, ce funcționa ca în Polonia, sub egida organizației sioniste *Tarbut*, cuprindea 16 licee, 40 de școli primare și 20 de grădinițe, iar cea de limbă idiș, aflată sub influența *Bund*-ului, era formată din 52 școli primare, dintre care 38 subvenționate de către stat, cf. Carol Iancu, **Evreii din România de la emancipare la excludere 1919-1938**, București, Hasefer, 2000, p. 126 (în continuare **Iancu 2000**).

Însă, după câștigarea alegerilor din 1922 de către Partidul Național Liberal, se constată în politica guvernamentală o modificare de optică în ceea ce privește statutul școlilor minoritare, inclusiv a celor evreiești, din acest an începând să apară primele ordonanțe ministeriale care plasează aceste instituții într-o situație aparte. În urma a numeroase dispoziții restrictive emise de către guvern pe parcursul anilor 1923-1924, structurile de învățământ evreiesc au fost grav lovite, ajungând într-o situație în care s-au confruntat cu: închiderea de grădinițe, școli primare, secundare și licee atât de stat, cât și particulare, desființarea Comisiei școlare evreiești și a cursurilor organizate de aceasta, interzicerea ebraicii ca limbă de predare în școlile evreiești particulare și de stat, obligativitatea desfășurării tuturor examenelor în limba română, interdicția de a ține cursuri duminică și obligația corpului didactic evreiesc de a preda toate materiile din programa analitică doar în limba română.

În aceste circumstanțe, opinia publică evreiască, în special cea din Basarabia și Bucovina, unde funcționau cele mai numeroase structuri școlare în ebraică sau idiș, nu a întârziat să protesteze. Astfel, la Chișinău, congresul societății culturale *Tarbut*, la care au participat și reprezentanți ai comitetelor școlare de părinți și ai consiliilor pedagogice ale școlilor, organizat între 1-4 septembrie 1924, a elaborat un memoriu intitulat *Dezastrul școlii noastre. Ce se petrece în Basarabia*, care a fost înaintat ministrului de Interne Gh. Tătărăscu, aflat la Chișinău. În acest memoriu, în care se cere anularea tuturor dispozițiilor privitoare la limba de predare și la redeschiderea liceelor, școlilor primare și a grădinițelor închise, se anunță, totodată, intenția de a “veghea asupra dreptului câștigat de a învăța copiii în limba națională, chiar dacă aceasta ar cere cele mai mari eforturi și jertfe”³.

La scurt timp după congresul de la Chișinău, evreii bucovineni își fac și ei auzite protestele în cadrul unei adunări de la Cernăuți, convocată de către Organizația sionistă din Bucovina, în care, alături de moțiunea în problema cetățeniei române, deja prezentată, s-a votat și o moțiune privind școlile evreiești. Cererile formulate cu această ocazie, în număr de 12, considerate vitale pentru împlinirea “postulatelor” naționale ale școlii, urmăreau: înființarea de grădinițe cu limbă de predare ebraică într-un număr proporțional cu cel al populației evreiești și autorizarea grădinițelor deja existente; înființarea de școli primare cu limba de predare ebraică și cu limba română ca materie în programa analitică în localitățile unde evreii locuiesc în număr mare și înființarea de școli primare cu șase ore săptămânale alocate limbii ebraice în localitățile cu un număr mai mic de evrei; autorizarea școlilor primare particulare existente; introducerea în liceele evreiești, în proporție egală, a limbilor română și ebraică ca limbi de predare; înființarea unei școli de institutori, având ebraica drept limbă de predare, în scopul pregătirii unui corp didactic evreiesc; numirea exclusivă a evreilor ca profesori și inspectori pentru școlile evreiești; înființarea pe lângă fiecare universitate a unei catedre pentru limba și

³ RN, 21 septembrie 1924.

literatura ebraică, veche și nouă, cu prelegeri în limba ebraică; admiterea de personal didactic din străinătate până la înființarea de școli normale evreiești⁴.

Această stare de lucruri s-a resimțit și la nivelul Parlamentului României, reprezentanții evrei sancționând și ei recente tendințe de “persecutare” a școlii evreiești.

În **Adunarea Deputaților**, prima alocuțiune parlamentară privitoare la problemele structurilor evreiești de învățământ a fost cea a deputatului independent de Chișinău, rabinul Leib Tzirelsohn, care, în ședința din 13 noiembrie 1923, a contestat legalitatea imixtiunii ministerului în școlile particulare evreiești prin interzicerea ebraicii ca limbă de predare și obligativitatea susținerii examenelor în limba română. Totodată, el a incriminat “samavolniciile” la care sunt expuși învățătorii evrei, care, fără nici o justificare, sunt înlocuiți, “puțin câte puțin”, cu învățători creștini și asta, spunea el, “în școlile pur evreiești din Basarabia”. În expozeul său, spațiul cel mai amplu este dedicat interdicției aplicată școlilor evreiești de a desfășura activități pedagogice în ziua de Duminică, fapt care îi obligă pe evrei la închiderea școlilor timp de două zile pe săptămână. Lezat în sentimentul său religios, deputatul evreu își îndreaptă în mod direct rechizitoriul către ministrul Instrucțiunii Publice, întrebându-l: “Sau d. ministru al instrucțiunii publice cere de la noi înlocuirea odihnei de Sâmbăta cu aceea de Duminică? Cu alte cuvinte d-sa are intențiunea să silească pe elevii școlilor noastre de a profana Sâmbăta lor și a serba o altă zi a unei alte confesiuni? Nu e de ajuns că copiii noștri sunt nevoiți să-și calce conștiința în școlile generale ale Statului, oare d. ministru are intențiunea să-i constrângă la aceasta și între păreții templelor lor speciale de știință, înființate mai cu seamă pentru a se da generații noi posibilitatea de a respecta Sâmbăta, profanarea căreia în mod public este egală, după dogmele credințelor noastre, cu profanarea religiei întregi”⁵.

Alături de problemele învățământului din Basarabia au fost aduse în atenția parlamentarilor și cele ale învățământului din Bucovina, prin intervenția lui Beno Straucher, deputat independent de Cernăuți, care, în principal, și-a focalizat discursul pe denunțarea abuzurilor la care este supus personalul didactic din școlile evreiești, protestând “cu cea mai mare indignare contra dispozițiilor ce se iau sistematic de către autoritățile noastre școlare din Cernăuți prin arbitrarea concediere din serviciu a profesorilor evrei dela școlile primare și secundare”⁶. Un alt fenomen adus în discuție de către B. Straucher este cel al “detașărilor” cadrelor didactice evreiești, descris în termeni de “proces de purificare”, deoarece în locul lor sunt numiți profesori “de alte naționalități”, care devin repede titulari ai posturilor respective.

În alocuțiunea sa, deputatul evreu a acordat o atenție aparte Liceului evreiesc de stat din Cernăuți, cu a cărui situație a încercat să exemplifice politica “școlară dușmănoasă față de evrei a inspectoratului școlar din Cernăuți”. El arată, de

⁴ Idem, 2 noiembrie 1924.

⁵ **Dezbaterile Adunării Deputaților**, ședința din 13 noiembrie 1923, p. 88 (în continuare **DAD**)

⁶ Idem, ședința din 28 noiembrie 1924, p. 373.

exemplu, scăderea dramatică a numărului claselor liceului, de la 31 în anul 1919 la doar 19 în anul 1923, taxa școlară de trei ori mai mare decât la alte licee și condițiile insalubre în care se desfășoară procesul de învățământ, comparativ cu “celelalte naționalități bucovinene care au primit de la stat clădiri potrivite și foarte frumoase”⁷.

Un alt punct “fierbinte” atins de către deputatul evreu în expunerea sa a fost reprezentat de predarea religiei mozaice în școlile primare și secundare de stat, care, conform legii învățământului primar, intra în responsabilitatea forurilor religioase evreiești. În realitate, însă, arată Straucher, autoritățile școlare din Cernăuți au încredințat în mod arbitrar predarea acestei materii unor persoane, care nu numai că nu au acceptul comunității evreiești, dar sunt și lipsite de orice pregătire în acest sens. În concluzie, parlamentarul evreu cere să fie revocate ordinele emise de autoritățile școlare din Cernăuți cu privire la încredințarea predării religiei mozaice unor persoane “necalificate” și “neautorizate” și angajarea doar de candidați propuși de către comunitatea israelită în înțelegere cu rabinatul⁸.

De remarcat este faptul că, spre deosebire de intervenția parlamentară a lui L. Tzirelsohn, în discursul deputatului evreu din Bucovina, se observă o altă turnură în formularea acuzațiilor, principalul vinovat pe care îl indică nu este atât ministerul, cât autoritățile școlare locale, care “desconsideră și trec sub tăcere decrete și hotărâri ministeriale, chiar și dispoziții telegrafice ale ministerului”⁹. Motivul acestei atitudini a fost găsit de către presa evreiască de orientare națională în „obligațiile” pe care le-ar fi avut Straucher față de Partidul Liberal¹⁰, explicație care poate fi pusă sub semnul întrebării în condițiile în care aplicarea arbitrară și abuzivă a circularelor ministerului va fi sesizată ulterior și de către rabinul Tzirelsohn. Readucând în discuție cazul școlilor din Basarabia cu ocazia unei intervenții din septembrie 1925, acesta a incriminat poziția a numeroase autorități școlare, care eludează cu bună știință circulara ministerului din 6 noiembrie 1924, conform căreia copiii evrei erau scutiți sâmbăta de frecventarea grădinițelor și a școlilor primare de stat¹¹.

În **Senat**, problema școlilor evreiești nu s-a bucurat de nici o atenție din partea celor doi reprezentanți evrei, S. Weisselberger, respectiv I. Sanielevici, singurele luări de cuvânt referitoare la ea venind dinspre majoritatea liberală, mai exact este vorba despre deputatul V. Bianu și ministrul Instrucțiunii Publice, C. Anghelescu.

⁷ *Ibidem*, p. 374.

⁸ *Ibidem*, p. p. 375.

⁹ *Ibidem*, p. 374.

¹⁰ **RN**, 14 decembrie 1924. Mai exact, presa evreiască de orientare națională l-a acuzat pe B. Straucher pentru acest tip de discurs, condamnându-l că a vorbit, în urma sprijinului liberal de care s-a bucurat pentru intrarea în Parlament, nu “ca un evreu național sau ca un evreu demn”, ci ca un “agent guvernamental, strecurând câte o critică sfoasă, pentru a putea apoi plasa elogioase mulțumiri guvernului”.

¹¹ **DAD**, ședința din 26 noiembrie 1925, p. 257-258.

După anul 1924, an caracterizat de o puternică campanie de presă dusă, în special în Basarabia¹², împotriva politicii școlare a guvernului, asistăm la intensificarea intervențiilor parlamentare evreiești în problema școlilor cu limbă de predare ebraică sau idiș, odată cu anunțarea proiectului de lege privind organizarea învățământului particular de către ministrul Instrucțiunii Publice, C. Anghelescu.

Legea Anghelescu de organizare a învățământului particular

Proiectul de lege referitor la învățământul particular, publicat în mai 1925, modifica în mod radical situația școlilor evreiești, prin articolele 35 și 36. Astfel, articolul 35 garanta tuturor minorităților, în afară de evrei, dreptul de a învăța în limba maternă:

“Limba de predare în școlile particulare, frecventate de elevi a căror limbă maternă este alta decât a Statului, va putea fi limba maternă a elevilor. În aceste școli nu se vor primi decât elevi a căror limbă maternă este aceeași cu limba de predare a școlii.

Pentru elevii evrei, limba maternă este limba Statului”.

Articolul 36 este mult mai explicit, stabilind:

“În școlile particulare evreiești limba de predare este limba română. Se va preda însă, ca obiecte, limba ebraică și religia în limba ebraică”¹³.

Astfel, prin aceste paragrafe care acceptă ebraica în anumite condiții și scot complet idișul din structurile de învățământ evreiești, s-a obținut o aducere la un numitor comun a școlilor din provinciile alipite cu cele existente în Vechiul Regat¹⁴.

Proiectul legii Anghelescu a stârnit reacția imediată a cercurilor politice și publicistice evreiești. În condițiile în care trecerea prin Senat a proiectului în cauză nu a întâmpinat mari dificultăți, iar dezbaterile din Adunarea Deputaților au început doar în luna decembrie, primele proteste s-au făcut auzite în paginile marilor ziare evreiești¹⁵, care, printr-o serie de articole, au incriminat caracterul antidemocratic și

¹² În acest sens, s-au remarcat articolele publicate de M. Landau în *Unser Zeit*, cotidian sionist de orientare națională în limba idiș, al cărui director era. În articole de genul “Tragedia școlilor noastre”, 15 iunie 1924, “Ultima încercare”, 3 septembrie 1924, “Oare o cred în serios?”, 13 septembrie 1924, liderul sionist a condamnat politica de “desființare” a școlilor evreiești, cf. M. Landau, *O viață de luptă*, Tel Aviv, Bronfman and Cohen Publishers Ltd., 1971, p. 220-225 (în continuare *Landau*).

¹³ “Expunere de motive la proiectul de lege privind organizarea învățământului particular”, în *Dezbaterile Senatului*, șed. din 15 mai 1925, p. 1953 în continuare *DS*).

¹⁴ Alături de articolele 35 și 36, proiectul conținea o serie întreagă de prevederi care regularizau procesul educațional, cum ar fi: obligativitatea examenelor de sfârșit de an și taxele aferente acestora; obținerea dreptului de publicitate (echivalarea diplomelor și a certificatelor școlare cu cele emise de școlile de stat) în condițiile unei vechimi de cel puțin trei ani, rezultate pedagogice “satisfăcătoare” și condiții igienico-sanitare corespunzătoare; existența azilurilor confesionale, unde copiii evrei cu vârste cuprinse între 5 și 7 ani puteau primi educație religioasă “în limba ebraică sau românească, după alegerea autorității religioase”.

¹⁵ De exemplu, “Proiectul de lege al învățământului particular” și “Legea învățământului particular” în *Curierul Israelit* (în continuare *CI*), numerele din 10 mai, respectiv 24 mai 1925; “Legea polițistă” și “Inconsecvență și dispreț” în *RN*, 17 mai, respectiv 24 mai 1925.

antievreiesc al acestuia. Alături de gazetarii evrei s-au mobilizat și organizațiile politice și culturale, care au acționat fie prin organizarea unor întruniri și manifestații de protest, fie prin remiterea de comunicate organelor lor de presă. De exemplu, la 17 mai 1925 a avut loc la București, la inițiativa lui A. Stern, o consfătuire de analiză a proiectului în cauză, cu participarea reprezentanților diferitelor organizații sioniste din țară, ocazie cu care s-a hotărât: “În situația grea în care ne aflăm, situație care este mai precară decât a tuturor minorităților din țară, declarăm că nu vom renunța la lupta îndârjită pentru apărarea drepturilor noastre, pe toate căile legale, până la victoria deplină”¹⁶.

În Transilvania, cotidianul sionist de limbă maghiară, *Uj Kelet*, a publicat un apel al Uniunii Naționale a Evreilor din Ardeal adresat opiniei publice românești, prin care se arată că “dispozițiile acestui proiect jignesc grav populația evreiescă și confiscă cele mai elementare drepturi ale noastre. Posibilitatea dezvoltării noastre culturale devine problematică și nimicește întregul nostru sistem școlar”¹⁷. Consecințele nefaste ale noii legislații școlare sunt reluate ulterior și de către Iosif Fischer, președintele acestei organizații, care, cu ocazia celei de-a șase Conferințe a Uniunii din noiembrie 1925, și-a rezervat un spațiu larg în expunerea sa pentru a denunța “ravagiile” regimului Anghelescu și pentru a anunța intenția sioniștilor din Ardeal “de a protesta până când doleanțele noastre vor fi în sfârșit luate în considerație”¹⁸. În legătură cu evreii ardeleni se remarcă faptul că, sub aspectul revendicării ebraiciei ca limbă maternă, ei prezentau un “handicap” față de coreligionarii lor din Bucovina sau Basarabia, deoarece, după cum recunoștea și Ernest Marton într-o scrisoare adresată *Renașterii Noastre*, “limba maternă a majorității covârșitoare a evreilor transilvăneni este actualmente limba maghiară”. Însă, continua liderul sionist ardelean, “sperăm ca cu ajutorul unei educații sistematice ne va reuși ca limba maternă a viitoarelor generații să fie cea ebraică”¹⁹.

În Basarabia, instituțiile de învățământ de limbă ebraică și idiș, împreună cu alte organizații evreiești, au folosit ziarul *Unser Zeit* pentru a face cunoscut manifestul lor de protest împotriva proiectului de lege Anghelescu, “care va duce la lichidarea culturii noastre naționale”, și pentru a face apel la “partidele progresiste”, “luptătorilor pentru dreptate” și “grupurilor etnice” din țară, de a nu permite ca acest proiect, “care lichidează puținul care a mai rămas din școlile evreiești”, să fie votat de către Parlament²⁰.

W. Filderman, președintele Uniunii Evreilor Români, s-a implicat și el în campania de apărare a instituțiilor școlare evreiești, preferând însă să folosească o

¹⁶ Landau, p. 227. Conform autorului, UER a refuzat să participe la această întrunire, lucru care a generat un conflict grav între A. Stern și W. Filderman, acesta acuzându-l pe Stern de “indisciplină de partid”.

¹⁷ Cf. RN, 24 mai 1925.

¹⁸ “Conferința a VI-a a Uniunii Naționale a Evreilor din Ardeal (24 și 25 noiembrie), în RN, 5 decembrie 1925.

¹⁹ *Idem*, 14 iunie 1925.

²⁰ Manifestul a fost publicat în numărul din 26 mai 1925 al gazetei *Unser Zeit*, cf. Landau, p. 228-229.

tactică mai puțin “zgomotoasă, și anume cea a discuțiilor personale cu factorii responsabili din guvern. În luna noiembrie 1925, într-o întâlnire particulară cu Anghelescu, acesta i-a cerut lui Filderman să-i prezinte într-o formă scrisă toate observațiile și modificările pe care dorește să le aducă proiectului de lege. Astfel, la 1 decembrie 1925, Filderman i-a remis un lung memoriu care prezenta principalele revendicări evreiești în următorii termeni: limba de predare în școlile evreiești urma să fie, la alegere, româna sau ebraica; suținerea examenelor de sfârșit de an în fața cadrelor didactice ale școlii și nu în fața unor comisii numite de stat, cu excepția celui de absolvire a școlii primare; desființarea taxelor pentru înscrierea la examene; obligația ministerului de a oferi dreptul de publicitate școlilor care întrunesc condițiile prevăzute în proiect; titularizarea profesorilor și învățătorilor din școlile evreiești și recunoșterea zilei de Sâmbătă ca zi de odihnă în structurile de învățământ evreiești²¹.

În **Senatul** României, din cei doi parlamentari evrei doar S. Weisselberger a protestat împotriva proiectului de lege Anghelescu, încercând să demonstreze că aserțiunea exprimată de ministru în expunerea de motive, conform căreia evreii nu au o limbă națională proprie și că ebraica este o limbă moartă ca și latina, este total eronată. În discursul său argumentativ - după cum se va vedea, mult mai laconic și mai lapidar comparativ cu cel al deputaților evrei - S. Weisselberger face recurs la mișcarea de renaștere a limbii ebraice, exemplificând cu folosirea uzuală a acesteia în Palestina și cu deschiderea Universității Ebraice din Ierusalim, eveniment salutat de altfel și de către Academia Română.

În încheierea intervenției sale, senatorul evreu propune, pe baza considerentelor expuse, două amendamente: eliminarea alineatului 2 din articolul 35: “Pentru elevii evrei limba maternă este limba Statutului” și modificarea următoare a articolului 36: “În școalele particulare evreiești, limba de predare este limba română sau ebraică, după dorința comunităților sau societăților cari le susțin. În școalele particulare evreiești cu limba română ca limbă de predare, obiectele: limba ebraică, religia, istoria și literatura evreilor în limba ebraică, sunt obligatorii”²².

În **Adunarea Deputaților**, seria intervențiile reprezentanților evrei în discuția generală asupra proiectului de lege privind învățământul particular a fost deschisă, în ședința din 3 decembrie 1925, prin alocuțiunea rabinului I. L. Tzirelsohn, care a debutat cu o critică dură la adresa articolului 35, în special a formulării “pentru elevii evrei limba maternă este limba țării”, percepută drept “insultă, ofensă și desfigurare a adevărului”. Mai mult, el se întreabă în ce calitate a decis ministrul această formulare “când sute de mii de mame ale acestor elevi din provinciile alipite nu cunosc nici o frază românească? Ce fel de limbă maternă

²¹ **Filderman**, *Memoires*, P6-2 III, p. 448-454. Filderman nu era însă la primul memoriu în problema școlii evreiești. În ianuarie 1924, chiar înainte de prezentarea proiectului de lege privind învățământul particular, el înaintase ministrului Anghelescu un alt document în acest sens, care, într-o formă mai succintă, cuprindea aceleași revendicări, în **Ibidem**, p. 447-448.

²² **DS**, ședința din 19 mai 1925, p. 2031-2032.

poate fi cea românească, când tocmai mamele n-au vreo idee de ea. Sau limba maternă nu se însușește prin firea omului, ci i se atașează prin cârligul unei legi creiată din fantezia unui ministru?”. Următorul paragraf, conform căruia ebraica poate fi folosită la studiul limbii și al religiei, este considerat de parlamentarul evreu drept o “consolare” oferită populației evreiești de către ministrul Anghelescu, de fapt conștient de “obidirea și ofensa adusă de el unui număr de circa un milion de cetățeni”.

Pentru a dovedi nejustețea afirmației ministrului Instrucțiunii după care evreii nu au o limbă națională proprie, Tzirelsohn arată că, în urma “unor condiții nefirești de viață politică”, evreii spre deosebire de alte grupuri etnice, și-au însușit două limbi: una națională și una maternă. Cea națională, adică ebraica, este limba comună pentru evreii din lumea întreaga, folosită atât ca limbă de conversație, cât și de predare. Statutul de limbă maternă “însușită în cursul veacurilor de evrei”, continuă deputatul, revine în principal limbii idiș, vorbită de majoritatea evreilor, care însă, este și ea folosită ca limbă de predare sau creație. “Ai lipsi deodată pe toți evreii României”, declara I. L. Tzirelsohn, “de limbele lor proprii”, nu înseamnă decât “o simplă violență și persecutare” și în nici un caz “o lege de supus sancțiunii Parlamentului”.

În opinia parlamentarului evreu, scopul urmărit “cu așa energie” de către guvernul liberal nu este altul decât “asimilarea forțată” a întregii evreimi române, dovadă în acest sens stând închiderea sistematică și “fără menajamente” a unui număr mare de școli evreiești din Basarabia, multe din ele subvenționate de stat. El subliniază însă lipsa oricăror șanse de reușită a intențiilor ministerului, care “nu sunt altceva decât munca lui Sisif absolut zadarnică”, deoarece evreii, așa cum au făcut-o adesea pe parcursul istoriei lor, se vor apăra și de data aceasta împotriva “noi siluiri, noi torturi morale și noi invazii în adâncurile sufletului său”. În sprijinul ideii sale oratorul face recurs la trecut, arătând că violențele la care a fost supus poporul evreu “în numele asimilațiunii” de diferiți “Antiohi-Epifani” de-a lungul secolelor (referire la revolta macabeilor împotriva lui Antioh Epifanes, din 165 î. e. n.), “i-au călit sufletul și nervii, i-au dezvoltat și întărit sentimentele religioase și naționale”.

În concluzie, în numele Constituției și al Tratatelor de pace, rabinul I. L. Tzirelsohn a cerut “să se ridice depe evreime acel stigmat insultător” conținut în “frază injustă: pentru elevii evrei limba de predare este limba Statutului”, propunând următoarea modificare:

“Pentru elevii evrei, limba de predare este sau limba română sau cea ebraică, sau cea evreiască (idiș), după hotărârea înființătorilor sau susținătorilor școalei”.

În plus, se mai solicita Parlamentului autorizarea de a înființa școli normale evreiești și scutirea de taxe a elevilor din școlile particulare²³.

În cadrul unei alte ședințe parlamentare, cu ocazia discuțiilor pe articole a proiectului Anghelescu, deputatul evreu a revenit asupra modificărilor propuse

²³ DAD, ședința din 3 decembrie 1925, p. 359-361.

paragrafului 35, pe lângă care a mai cerut o serie de amendamente la articolele 75-79 cu privire la învățământul confesional, care, “distruge viața evreiască cultural religioasă”. Schimbările dorite erau justificate astfel:

“Art. 75, autorizând existența școalelor confesionale pentru educația religioasă evreiască numai pentru copiii dela 5 până la 7 ani, în care termen ei nu pot învăța decât rugăciuni și începuturi ale Bibliei, desființează astfel peste 2.000 de școli confesionale din cele trei tipuri, heder, talmud-tora și ieșivot, [...] de care avem cea mai mare nevoie pentru pregătirea diferiților membri ai clerului. [...] Acest articol opune apoi un obstacol de neînvingat chiar învățătorilor confesionali ai școlii admise supunându-i unei calificări speciale din partea a două ministere: cel de instrucție și cel de culte.

Art. 76 conține încă o dificultate prin aceea că se cere ca însăși programa religiei mozaice, care n-are nici un amestec cu obiectele generale de predare, să fie și ea aprobată de cele două ministere.

Art. 77 cere ca predarea în școala confesională să se facă exclusiv în limba ebraică și nu în cea idiș, care este de fapt limba maternă pentru evreii din Moldova, Basarabia, Bucovina, Banat și Ardeal. Acest articol desființează o practică de mult existentă acolo într-o majoritate covârșitoare de școli.

Art. 78 cere ca elevii școlii confesionale să urmeze jumătate de zi la grădina de copiii, ce trebuie să fie numai decât a statului, dar nu în acea particulară, unde își pot păstra Sâmbăta lor.

Art. 79 cere ca învățătorul confesional să aibe studii complete laice, studii pe cari totuși proiectul actual nu le admite pentru uzul școlii confesionale, înlăturând astfel în masă pe toți învățătorii specialiști clerici și înlocuindu-i cu persoane laice cari nu au nici o legătură cu vasta literatură teologică evreiască.”

Însă, atât ministrul Anghelescu, cât și raportorul legii, deputatul P. Gârboviceanu, au declarat că doleanțele lui I. L. Tzirelsohn nu pot fi luate în calcul deoarece, referindu-se la probleme școlilor confesionale, ele nu fac obiectul ședinței respective, rezolvarea lor intrând în competența ministerului Cultelor și nu al Instrucțiunii Publice²⁴.

În finalul ședinței, nici unul din amendamentele propuse de către parlamentarul evreu nu a fost admis²⁵.

²⁴ În legătură cu transparența acestei legi este interesant de semnalat poziția lui Nicolae Iorga, care a arătat că legea, în mod intenționat, este una neclară și confuză: “D-voastre de fapt ați pus nu alături, dar ați contopit trei legi deosebite: o lege a învățământului particular, o lege a învățământului confesional și o lege a învățământului minoritar. Le-ați pus împreună. De ce le-ați pus împreună? Întâi, pentru că nu vă place învățământul confesional și pentru că n-ați vrut să-l loviți fâțiș... luați școala confesională, nu-i spuneți pe nume și o puneți alături de școala particulară. Dar, dacă nu vă place învățământul confesional, aveți sentimente încă și mai puțin călduroase pentru învățământul minoritar.”, în **DAD**, ședința din 7 decembrie 1925, p. 582.

²⁵ *Ibidem*, p. 896-897.

La scurt timp după prima intervenție parlamentară a lui I. L. Tzirelsohn , un alt deputat evreu care a protestat față de proiectul Anghelescu a fost Nathan Lerner, care și-a început alocuțiunea în note caustice, felicitându-l pe ministru pentru faima sa mondială ca fondator al unei teorii noi, conform căreia “o limbă maternă poate fi decretată printr-o lege ministerială”. Folosind același stil ironic, deputatul evreu descoperă și considerentele care l-au determinat pe ministrul liberal să decreteze limba română drept limba maternă a evreilor, ce sunt de natură ... “pedagogică” și “umanitară”, ebraica fiind considerată o limbă moartă. Și astfel, “înlăturând limba ebraică din școlile primare se face un adevărat bine copiilor cari nu sunt lăsați să se chinuiască cu limbi moarte”. Însă, se întreabă în mod retoric reprezentantul evreu, ce ne facem atunci cu articolul 77 conform căruia limba de predare pentru copii între 5 și 7 ani din azilurile confessionale este cea ebraică? ”Adecă”, continuă el, ”cum copii în vârstă de 5-7 ani pot învăța într-o limbă moartă ? Copiii aceștia au altă limbă maternă decât frații lor mai mari dela școlile primare?”.

Renunțând repede la tonul ironic, reprezentantul evreu arată că adevărata și unica intenție a ministrului liberal este distrugerea școlii evreiești particulare.

Pentru a-i demonstra ministrului că evreii au o limbă națională, N. Lerner face o lungă prezentare a procesului de renaștere a limbii ebraice, amintindu-i totodată că însăși Academia Română a trimis salutul său la deschiderea Universității Ebraice din Ierusalim, instituție cu limbă de predare ebraica. El trece apoi la un scurt istoric al sistemului școlar evreiesc din Basarabia, unde problema limbii de predare, la care numai evreii „pot și au dreptul să dea răspuns”, și-a găsit o soluție echitabilă, și anume, drepturi atât pentru limba idiș, „în care vorbește majoritatea poporului evreu, și care are o presă și o literatură foarte bogată”, cât și pentru ebraică, „limba Bibliei, limba noastră națională, care unește toate părțile neamului nostru răspândit în diferite țări și din toate timpurile”.

În acest punct al discursului deputatului evreu se observă elemente comune cu cel practicat de către rabinul Tzirelsohn, respectiv aceeași percepție asupra dublei definiții a limbii populației evreiești: idișul, limbă maternă a majorității evreilor și ebraica, limbă națională, liant al evreimii mondiale.

În intenția lui N. Lerner, istoricul făcut școlii evreiești din Basarabia a fost conceput doar ca un preambul al următorului aspect supus atenției Parlamentului, și anume, politica școlară intenționat „dezastruoasă” a Partidului Liberal, deoarece, accentua el, „până la sfârșitul anului școlar 1921-1922 școlile evreiești, de toate gradele și de toate tipurile, nu au avut de suferit nici o piedică în funcționarea lor, Odată cu anul 1922, însă, începe persecutarea acestor școli, tinzându-se treptat, treptat, la completa lor desființare”. Parlamentarul evreu a stigmatizat pe rând toate aspectele acestei politici școlare, începând cu desființarea dreptului de publicitate al școlilor evreiești și terminând cu problema manualelor școlare, în fond consecințe „firești” ale principiului fundamental care i-a ghidat pe liberali, și anume nerecunoașterea pentru evrei a statutului de minoritate națională, ei fiind astfel privați de dreptul de a avea o școală în propria limbă națională.

În încheierea discursului său, deputatul evreu adresează un apel pentru respectarea, în spiritul Constituției și al Tratatelor de pace, drepturilor populației evreiești la o cultură proprie. Oratorul a ținut însă să sublinieze că face apel nu la „spiritul și sentimentele d. Ministru, care condus de motive de ură și de rasă i-au întunecat spiritul de patriotism și om de stat”, dând astfel „cea mai polițistă lege din lume”, ci, în virtutea unei suferințe comune, la „tînăra națiune române”, care „nu mai departe decât eri a suferit și ea asupra națională”²⁶.

Dacă alocuțiunile parlamentare ale celor doi deputați evrei expuse mai sus au fost primite relativ bine de către membrii Adunării Deputaților, într-o atmosferă destul de liniștită, nu același lucru se poate spune despre intervenția deputatului A. Stern, marcată de nenumărate întreruperi și apostrofări.

În luarea de cuvânt a acestuia se regăsesc majoritatea criticilor și observațiilor ridicate de către antevorbitorii săi, supuse însă unei ample analize juridice. De exemplu, pe această linie se înscriu eforturile sale de a modifica articolul 3 al legii, conform căruia „aceste școli se pot înființa numai de cetățeni români, fie individual, fie constituiți în societăți culturale sau comunități religioase recunoscute ca persoane juridice”. Însă, problema, arată Stern, este că statutul de persoană juridică nu a fost obținut de comunitățile evreiești, acestea aflându-se încă într-un proces de tranziție. Pentru a se evita situația „nefirească” în care comunitățile evreiești ar fi lipsite de dreptul de a avea școli în urma intrării în vigoare a legii Anghelescu înaintea celei de organizare a cultelor, deputatul evreu a propus o nouă încadrare a comunităților religioase, care ar urma să obțină statutul de „persoane de drept public” sau „persoane de utilitate publică”. Astfel, școlile întretinute de către ele ar dobândi o poziție intermediară, între școlile susținute de Stat și cele finanțate de către persoane sau societăți. Departajarea este, în opinia lui Stern, „o chestiune de principiu foarte importantă”, fiindcă trebuie făcută net distincția între școlile susținute de persoane sau societăți ce pot aduce un profit comercial și școlile susținute de o comunitate religioasă, ce au doar utilitate publică.

În expunerea sa, A. Stern a alocat un spațiu larg și problemei școlilor normale evreiești, chestiune care s-a dovedit a fi un subiect deosebit de „delicat”, mărturie stând în acest sens comentariile și replicile dure venite din partea deputaților liberali. Arătând că inexistența școlilor pedagogice va avea o consecință dramatică asupra întregului sistem educațional evreiesc, și anume „osândirea școlilor noastre minoritare”, parlamentarul evreu a invocat spiritul Constituției, care asigură libertatea învățământului, indiferent de categoriile școlilor. Ministrul Anghelescu, cu care intrase în polemică pe această temă, nu a fost foarte impresionat de recursul la legea fundamentală a țării, ripostând: „Libertatea învățământului este una, dar unde spune Constituțiunea ca minoritățile au libertatea de a deschide tot felul de școli?

²⁶ *Ibidem*, p. 578-580. Extrase din discursul deputatului evreu sunt publicate în volumul de documente **Parlamentari evrei în forul legislativ al României (1919-1940). Documente /extrase/**, București, Hasefer, 1998, p. 76-81 (în continuare **Parlamentari**).

Libertatea învățământului este una, și aceasta este alta”. Imparțialitatea ministrului Instrucțiunii Publice, care se referea aici la toate minoritățile, poate să fie pusă sub semnul îndoielii, în condițiile în care, câteva minute mai târziu, el recunoștea că școlile normale ale minorității maghiare și germane „au tot ceea ce le trebuie”. Compromisul la care s-a ajuns în urma discuțiilor, și anume înființarea unor secții evreiești pe lângă școlile normale românești, nu l-a satisfăcut pe A. Stern, acesta solicitând guvernului autorizarea de înființare pentru „măcar una sau două” școli pedagogice proprii. Mai mult, continuă deputatul evreu, în virtutea funcției publice pe care o îndeplinesc școlile respective, sprijinul Statutului trebuie să fie de așa natură încât acesta ”să contribuie și cu o parte din veniturile sale, cari sunt alimentate și de contribuțiile minorităților”.

Punctul central al expunerii lui A. Stern a fost atins în momentul în care s-a ajuns la analiza articolelor 35 și 36 referitoare la limba de predare în școlile minorităților, analiză deschisă cu demonstrarea contradicției în care se plasează guvernul liberal când neagă evreilor statutul de minoritate națională. În sprijinul ideii sale, reprezentantul evreu face recurs la discursul politic oficial, în care, atunci când se prezintă, cu diferite ocazii, populația României Mari, evreii sunt așezați alături de alte minorități etnice:” Iată, dar, diviziunea foarte naturală: împărțiți populațiunea întreagă a României Mari în două mari categorii: populațiunea majoritară, cea de origine etnică română și populațiunea cealaltă de origine etnică străină”.

Următorul pas în discursul argumentativ al parlamentarului evreu l-a reprezentat aducerea în discuție a statutului de națiune al evreilor, ocazie cu care el a făcut un scurt istoric al poporului evreu, accentuând faptul că acesta, în pofida exilului și a existenței în diaspora, a avut întotdeauna o limbă și o conștiință națională: „D-lor, conștiința națională au avut-o evreii totdeauna în decursul secolelor și acest fenomen se explică ușor prin împrejurări particulare. Un popor care este exilat pe deaîntregul, duce cu sine în exil amintirile patriei. Un popor care timp de secole a fost sechestrat în zidurile Ghetoului, se încăpățânează în această conștiință națională. Apoi ei au dus cu ei biblia lor, și în zidurile Ghetoului, acești visători ai Ghetoului, au trăit în amintirile trecutului, studiind biblia și cărțile lor religioase. Pe lângă aceasta ei au păstrat și limba lor națională; au păstrat-o în biserică și școală, și chiar sărbătorile lor cari le sărbătoresc în temple și sinagogi, nu sunt altceva decât comemorările unor evenimente din istoria lor națională”. Recursul la istorie al deputatului evreu se încheie cu Declarația Balfour privind stabilirea unui cămin național evreiesc, „eveniment unic în istoria omenirii”, care marchează începutul unei „noi istorii”, în care evreii intră în rândul națiunilor lumii prin redobândirea teritoriului național.

În aceste circumstanțe, arată Stern, statutul evreilor este acela de cetățeni români de o altă religie și origine etnică, prin urmare de minoritate. Și atunci, se întreabă deputatul evreu, „pentru ce se face o lege specială pentru noi evreii? Pentru ce nu s-a mulțumit ministerul cu dispoziția, că limba în școlile minoritare va fi limba națională și a găsit nevoia să spună că limba de predare a evreilor va fi

limba Statutului?”. Răspunsul ministrului nu a întârziat să apară, acesta replicând că decizia a fost luată în condițiile în care evreii din România vorbesc mai multe limbi și sub influența disensiunilor interne evreiești vis a vis de adoptarea unei limbi comune, unii cerând limba maghiară, alții rusa sau idișul, „toate limbile din lume”.

În aceste condiții, deputatul evreu s-a văzut obligat să revină asupra subiectului reprezentant de limba ebraică, el pledând în favoarea ei ca limbă națională a evreilor. El a arătat că limbi precum maghiara sau rusa nu mai sunt de actualitate pentru evreii din noile provincii, ei traversând deja un proces de tranziție în urma căruia își vor însuși limba română. Însă, subliniază Stern, pe lângă limbile respective, evreii, ca și celelate minorități, au și o limbă națională, care este limba ebraică, argumentul suprem adus în discuție fiind folosirea ei în Palestina și în cadrul universității din Ierusalim.

Pe lângă pledoaria în favoarea recunoașterii ebraicii ca limbă națională, în care a făcut recurs atât la istoria îndepărtată a poporului evreu, cât și la cea recentă, parlamentarul evreu a apărut, ca și antevorbitorii săi, și cauza idișului, considerat limba maternă a majorității evreilor din noile provincii. În sprijinul ideilor sale, Stern nu a uitat să menționeze bogata literatură de limbă idiș și faptul că această limbă este vorbită de nouă milioane de evrei dintr-un total de cincisprezece milioane răspândiți în întreaga lume.

În finalul alocuțiunii, deputatul evreu a solicitat ministrului Anghelescu ca, în virtutea tuturor considerentelor expuse, să revină asupra proiectului de lege și să permită folosirea în școlile evreiești pe lângă limba română și a limbilor ebraică și idiș.

Declarațiile făcute de A. Stern cu ocazia acestei ședințe parlamentare sunt importante nu numai din perspectiva luptei pentru apărarea drepturilor populației evreiești, ci și a orientării politice a oratorului, care, prin afirmarea statutului de minoritate națională pentru evreimea română s-a delimitat în mod vizibil de ideologia Uniunii Evreilor Români. Devierea de la linia promovată de W. Filderman nu a scăpat atenției deputaților liberali, care s-au declarat mirați de faptul că Stern, cunoscut ca membru marcant al Uniunii, vorbește în numele unui grup minoritar. Mai mult, în aplauzele majorității, deputatul P. Gârboviceanu, raportorul proiectului de lege, a pus sub semnul întrebării dreptul lui A. Stern de a reprezenta interesele unei minorități: „D-voastră ați spus: Eu vorbesc aici ca reprezentant al unei minorități. Or, d-ta ca fost președinte al Uniunii evreilor pământeni, ați spus așa, și au spus toți ai dumitale, că voiți să fiți considerați ca români de lege mosaică. [...] Atunci d-ta să nu mai vorbești în numele unei minorități, pentru că nu faci parte din minoritate”.

În fața acestei atitudini, deputatul evreu s-a simțit obligat să-și clarifice poziția, arătând că: “Sunt român de confesiune mozaiică în ce privește cetățenia română, și mă mândresc să fiu român; dar această nu înseamnă că sunt român de origine etnică. Eu am originea cea mai veche și cea mai mândră, aparțin unui popor care are o viață de mai bine de 5 000 de ani”. Statutul de cetățean român de o altă naționalitate se aplică întregii evreimi române, percepută astfel drept o minoritate, deoarece, continua Stern, conform dreptului public internațional, “minoritatea este

un grup de oameni cari se deosebește de populația majoritară prin origine etnică, limbă sau religie”²⁷.

O altă voce care a protestat de la înălțimea tribunei parlamentare împotriva proiectului de lege Anghelescu privind învățământul particular a fost cea a deputatului Beno Straucher, care, referindu-se la problema limbii de predare în școlile evreiești, a declarat: “Nu înțeleg ca să se conteste populațiunii evreiești, că are o limbă maternă și națională. Nu există nici un popor fără limbă maternă și națională. Evreii au limba ebraică. Trebuie să protestăm contra acestui proiect de lege, care vrea să legifereze constatarea falsă și înjositoare pentru noi, că evreimea n-are limbă maternă și din acest motiv, limba maternă a evreilor este întotdeauna limba Statutului”. Pentru a-și susține punctul de vedere, deputatul evreu se angajează într-o amplă demonstrație în care reia seria argumentelor prezentate de ceilalți reprezentanți evrei, care pledează pentru recunoașterea ebraicii ca limbă națională. Folosirea ei drept limbă oficială în Palestina și ca limbă de predare în cadrul Universității Ebraice din Ierusalim, cultura de limbă ebraică, cu o presă vastă și o literatură pe măsură, întreaga literatură religioasă evreiască scrisă în această limbă sunt tot atâtea aspecte menționate de B. Straucher în încercarea sa de a arăta că “limba ebraica este o limbă vie, ca oricare altă limbă”.

Mergând mai departe, el militează pentru dreptul comunităților evreiești de a-și alege singure limba de predare în școlile lor, ele meritând această favoare în virtutea dovezilor de loialitate oferite statutului român prin educarea copiilor în spirit patriotic, ca buni cetățeni, și prin cultivarea deplină și fără rezerve a limbii române.

Un alt subiect atins în discursul deputatului evreu este cel al predării religiei mozaice în învățământul primar și secundar din Bucovina de către persoane necalificate, problemă ridicată de altfel și cu ocazia unei ședințe parlamentare anterioare din toamna anului 1924. După un an, însă, arată Straucher, situația a rămas identică, cererea sa privitoare la acceptarea doar a candidaților recomandați de către comunitate, în înțelegere cu rabinatul, nefiind luată în considerare. Astfel, continuă parlamentarul evreu, predarea religiei mozaice de către persoane ce nu au o pregătire specială în acest sens are consecințe “nefaste” asupra copiilor evrei, “care primesc o instrucțiune moral-religioasă cu totul insuficientă”. În vederea formării unor persoane competente în acest domeniu și care să aibă și avizul statutului, B. Straucher solicită ministerului Instrucțiunii Publice înființarea de școli evreiești pentru pregătirea profesorilor de religie mozaică și a unei facultăți de teologie în cadrul Universității din Cernăuți sau București, ambele structuri de învățământ având ca limbi de predare ebraica și româna.

În încheierea prezentării sale, deputatul evreu aduce în discuție dragostea și devotamentul populației evreiești pentru dinastia regală, spiritul de jertfă pentru interesele superioare ale țării, prietenia pentru poporul român, tot atâtea motive în

²⁷ Idem, șed. din 8 decembrie 1925, p. 609-615. Discursul apare publicat și în **Parlamentari**, p. 81-90.

virtutea cărora statul român are datoria de a respecta drepturile evreilor garantate prin Constituție²⁸.

Deputatul evreu socialist Iacob Pistiner a intervenit și el în dezbaterile legate de proiectul lege Anghelescu cu ocazia discuțiilor privind modificarea articolului 36, propusă de P. Gârboviceanu în următorii termeni: “În școlile particulare evreiești, limba de predare este limba română sau limba națională”. I. Pistiner a sesizat repede inadvertența textului cu propunerile formulate de parlamentarii evrei, arătând că folosirea neexplicitată a noțiunii de limbă națională se va constitui într-o sursă de discuții privind sensul cuvântului național, ce vor avea drept consecință “certuri la fiecare inspectorat școlar, la fiecare prefectură, unde se va decide dacă limba națională a evreilor este limba ebraică sau idiș”. Prin urmare, pentru a se clarifica situația, deputatul socialist a propus următorul amendament: “limba de predare este limba română sau limba lor ebraică sau evreiască (idiș), după voința susținătorilor”.

Un element inedit în intervenția deputatului I. Pistiner este acuzația adusă ministerului că a elaborat noii termeni ai articolului 36 în urma discuțiilor purtate doar cu Uniunea Evreilor Români, care, arată el, nu poate vorbi decât în numele evreilor din Vechiul Regat, lipsindu-i calitatea de reprezentanță politică pentru evreii din întreaga țară²⁹.

Amendamentul propus de I. Pistiner la articolul 36 a fost urmat, în cadrul aceleiași ședințe parlamentare, de cel al rabinului I. L. Tzirelsohn, ce avea următorul conținut: “În școlile particulare evreiești limba de predare este limba română, sau limba ebraică, sau limba idiș, după hotărârea înființătorilor sau susținătorilor școlii. În cazul cel dintâi se va preda însă limba, istoria, și literatura ebraică, precum și religia în limba ebraică”³⁰.

La o privire de ansamblu asupra tuturor intervențiilor parlamentare evreiești legate de proiectul lege Anghelescu se remarcă faptul că în luarea de cuvânt a deputatului B. Straucher, ca de altfel și în cazul senatorului S. Weisselberger, s-a încercat reglementarea problemei reprezentată de limba de predare în școlile particulare evreiești prin argumente aduse doar în favoarea limbii ebraice, idișul fiind trecut sub tăcere în ambele alocuțiuni parlamentare.

În cele din urmă, s-a ajuns la un compromis, care se poate spune că a salvat școlile evreiești, articolele 35 și 36 fiind modificate în următorii termeni: “Limba de predare în școlile particulare frecventate de elevi a căror limbă maternă este alta decât a Statului, se va stabili de susținătorii școlii”, respectiv “în școlile particulare evreiești limba de predare este limba română sau limba evreiască”. Totodată, ministrul Instrucțiunii a declarat în Parlament că prin noțiunea de “limba evreiască” se înțelege atât ebraica, precum și idișul, la libera alegere a susținătorilor școlilor evreiești³¹.

²⁸ Idem, ședința din 11 decembrie 1925, p. 691-693.

²⁹ Idem, ședința din 16 decembrie 1925, p. 891.

³⁰ *Ibidem*, p. 892.

³¹ DS, ședința din 18 decembrie 1925, p. 418.

Legea privind organizarea învățământului particular, votată în Adunarea Deputaților în ședința din 17 decembrie și în Senat în ședința din 18 decembrie și publicată în *Monitorul Oficial* nr. 31 din 20 ianuarie 1926, a avut ecouri negative în cercurile publicistice evreiești deoarece, în pofida modificărilor introduse, bilanțul realizărilor, raportat la numărul revendicărilor cuprinse în memorii, proteste și intervenții parlamentare, a fost mai degrabă unul negativ decât pozitiv. Singurele schimbări obținute erau cuprinse în articolele 35, 36 și 77 și aveau ca numitor comun expresia “limba evreiască”. Cu excepția amendamentelor privind limba de predare în școlile și azilurile confesionale evreiești, nici o altă doleanță evreiască nu a fost luată în calcul. În aceste circumstanțe, înființarea unei școli normale evreiești, suprimarea taxelor de examen și a examenelor de sfârșit de an sau acordarea fără dificultăți a dreptului de publicitate rămân încă deziderate ale populației evreiești.

Într-un articol apărut în *Unser Zeit*, M. Landau a sancționat faptul că legea conținea mai multe discriminări decât respectări ale drepturilor, cea mai gravă fiind interdicția de a înființa școli pedagogice și instituții de învățământ superior, cu consecințe profund negative și de durată asupra procesului educațional evreiesc. Articolele 35 și 36 sunt considerate victorii indiscutabile, care vor asigura o dezvoltare normală a școlii evreiești, însă și aici, scrie el, apar semne de îndoială vis a vis de corectitudinea autorităților școlare: “Direcția școlii va stabili în fiecare caz în parte, dacă limba de predare va fi idiș sau ebraica. Se pune însă întrebarea dacă funcționarii ministerului Educației vor fi de acord”. În plus, nici expresia de “limbă evreiască”, insuficient explicită, nu îl mulțumește pe deplin pe ziaristul evreu, deoarece “o lege care nu este suficient de clară, este mai periculoasă decât o lege dură”³².

Presa evreiască unionistă, prin vocea cotidianului *Curierul Israelit*, s-a declarat și ea dezamăgită de legea privind învățământul particular, protestând în principal împotriva obstacolelor puse în calea obținerii dreptului de publicitate, a examenelor de sfârșit de an și a taxelor aferente, considerate ca un “nou tribut adus Statului”, ce vor avea drept consecință scăderea dramatică a numărului de elevi, care, oricum, provin în marea lor majoritate din rândurile paupere ale populației evreiești. În ceea ce privește limba de predare, spre deosebire de presa sionistă din Basarabia, lucrurile sunt prezentate dintr-o altă perspectivă. Folosirea expresiei de “limbă evreiască” în redactarea legii nu este considerată a fi una foarte “fericită”, deoarece ea nu dă de înțeles că s-ar referi implicit atât la ebraică, cât și la idiș, ci, din contră, le eludează pe amândouă, impunându-se astfel “sub o formă deghizată limba română ca limbă de predare”³³. Această interpretare reflectă clar poziția Uniunii și a lui W. Filderman, care, în memoriul adresat ministrului Instrucțiunii Publice, ceruse în mod explicit ca limba de predare să fie româna sau ebraica.

³² Cf. Landau, p. 231-233.

³³ CI, 21 februarie 1926.

În condițiile în care legea Anghelescu din 1925 de organizare a învățământului particular a lăsat nerezolvate multe din revendicările populației evreiești privind statutul școlii, această problemă a rămas deschisă, continuând, astfel, să fie subiect al dezbaterilor parlamentare și în anii următori.

În timpul guvernării prezidate de către generalul Alexandru Averescu (1926-1927), în ședința din 25 noiembrie 1926, cu ocazia discuțiilor privind adresa de răspuns la Mesajul Tronului, rabinul I. L. Tzirelsohn, ales în Parlamentul României ca senator independent de Lăpușna, a abordat și problema școlii evreiești, propunând următoarele: înființarea de școli evreiești, primare și secundare, proporțional cu numărul populației evreiești și subvenționarea lor de către Stat corespunzător cu impozitele plătite de comunitatea evreiască; deschiderea de școli pedagogice evreiești; reînființarea pe lângă ministerul Instrucțiunii Publice a Comisiei școlare evreiești, aleasă de reprezentanții comunității evreiești; predarea religiei mozaice elevilor evrei din școlile publice de către rabini plătiți de către Stat; dreptul școlilor evreiești de a presta activități educative Duminică și un control mai strict al Parlamentului asupra modului de aplicare a legislației învățământului în teritoriu³⁴.

Sugestiile senatorului evreu nu numai că nu au primit asentimentul colegilor săi parlamentari, ci, mult mai grav, au “dispărut” din paginile *Monitorului Oficial*. Discursul lui Tzirelsohn, care a “îndrăznit” să aducă în discuție problema antisemitismului și a persecuțiilor antievreiești ca și atitudinea prea tolerantă a Parlamentului față de discursurile antisemite practicate deja de anumiți senatori și deputați (să nu uităm că ne aflăm în timpul legislaturii parlamentare cu cei mai mulți reprezentanți ai Ligii de apărare național creștină, organizație condusă de A. C. Cuza), a primit un vot de blam categoric, hotărându-se, în aplauze și strigăte de “Bravo”, nepublicarea acestuia în *Monitorul Oficial*³⁵.

După aproximativ un an de la încercările rabinului I. L. Tzirelsohn de a obține modificări în statutul școlii evreiești, noii parlamentari evrei din timpul guvernului liberale dintre anii 1927-1928, și anume senatorul H. Carp și deputatul W. Filderman, readuc în actualitate problema școlii evreiești în cadrul unei întâlniri³⁶ cu C. Anghelescu, ministrul Instrucțiunii Publice. Cei doi reprezentanți evrei au arătat că un număr însemnat de instituții de învățământ nu au primit încă dreptul de publicitate, în pofida faptului că au îndeplinit condițiile prevăzute de legea de organizare din 1925, și au cerut, totodată, înlăturarea abuzurilor săvârșite în timpul guvernării anterioare, în urma cărora au fost închise anumite școli evreiești iar dreptul de a respecta Sâmbătă ca zi de odihnă a fost încălcat. În urma discuțiilor, ministrul a dispus redeschiderea școlilor evreiești în cauză, și anume

³⁴ RN, 27 noiembrie 1926.

³⁵ DS, șed. din 26 noiembrie 1926, p. 37. În urma acestei decizii, senatorul I. L. Tzirelsohn a renunțat la calitatea de parlamentar.

³⁶ La întrevedere au mai participat secretarul general al UER, M. Zelțer-Sărățeanu și I. G. Duca, ministrul de Interne, prieten apropiat al lui Filderman.

două școli primare din Bârlad și două licee din Chișinău, și a promis că, printr-o circulară a ministerului, va atrage atenția autorităților școlare că sunt obligate să respecte dreptul școlilor comunităților evreiești de a depune activități lucrative Duminică. În ceea ce privește dreptul de publicitate, s-a luat hotărârea revizuirii tuturor dosarelor aflate la ministerul Instrucțiunii, sperându-se într-o rezolvare favorabilă a acestora³⁷.

În Senatul României, cu ocazia discuțiilor privind răspunsul la Mesajul Regelui, Horia Carp și-a început seria intervențiilor pe marginea subiectului respectiv într-o manieră mai specială, încercând să impună ideea unui nou tip de discurs parlamentar evreiesc, fără reproșuri și fără proteste, prin care să se înțeleagă că populația evreiască nu dorește privilegii sau avantaje speciale, ci doar “aceeași lege, deopotrivă ocrotitoare, și pentru noi”, ce va avea drept consecință “apropierea frățească” dintre cele două populații, care nu este însă posibilă, declara senatorul evreu, în bine cunoscutele-i note patetice, “fără ca să ne cunoașteți, fără ca să auziți și cuvântul nostru, căci până acum ați auzit cuvintele altora, cari voiau să vă depărteze de noi, să sape prăpastia dușmăniei între noi și d-voastră. Eu nu stau aici ca o minte care raționează, ci ca un suflet cari se deschide în fața d-voastră, o inimă care bate, bate tare și palpită, și vrea să i se audă aceste bătăi de dragoste pentru țară”³⁸.

După acest preambul, ce conține inclusiv și scuze pentru criticile mai dure ce urma să le aducă: “Nu vreau să amărăsc sau să ating pe cineva, și dacă din întâmplare voi spune vreun cuvânt care ar putea să producă o cât de mică jignire cuiva, sunt totdeauna gata să-l retrag”, H. Carp readuce în discuție legea Anghelescu din 1925, arătând că, în redactarea ei, nu s-a ținut cont de una din principalele revendicări evreiești privind legiferarea unei diferențe între statutul școlilor comunităților evreiești, ca instituții de utilitate publică, și cel al școlilor particulare, care obțin un profit material în urma desfășurării activităților didactice. Alte critici aduse legii s-au referit la obligativitatea taxelor de examen, în condițiile în care aceste școli nu primesc nici o subvenție din partea Statului, și la imposibilitatea înființării de școli normale și seminarii pedagogice, măsură cu atât mai discriminatorie cu cât celelalte minorități se bucură de acest drept.

În finalul alocuțiunii sale, senatorul evreu declară că, în virtutea acordului electoral încheiat între UER și Partidul Liberal, așteaptă de la noul guvern un “alt spirit și o altă concepție culturală”, benefică atât pentru interesele evreilor cât și pentru ale țării întregi, și renunțarea la politica școlară vexatorie, care face numai deservicii Statului: “Ce câștigă țara cu această politică școlară sub raportul moral și politic, sub raportul economic și chiar sub raportul desfășurării atât de trebuitoare a energiilor sale naționale? Să ne punem această chestiune, să ne-o punem mereu și vom servi, am această convingere, interese mari ale țării”³⁹.

³⁷ “Întrevederea parlamentarilor evrei cu d. Dr. Anghelescu”, în *CI*, 23 septembrie 1927.

³⁸ *DS*, ședința din 1 noiembrie 1927, p. 59.

³⁹ *Ibidem*, p. 62

Parlamentarul evreu nu se oprește însă aici. În toamna lui 1928, după exact un an de zile, probabil nemulțumit de lipsa de ecou a primei sale intervenții, revine asupra problemei școlii evreiești într-o nouă luare de cuvânt, o adevărată desfășurare de forțe. De data aceasta, H. Carp nu se mai obosește să practice un discurs patetic și “curat”, fără acuzații directe și să se scuze anticipat pentru eventualele “jigniri”, ci intră direct în subiect, arătând că ministerul Instrucțiunii duce față de evrei “o politică de șicană, ca să nu zic de dușmănie, și de eliminare chiar din școlile noastre”. Pentru a-și justifica punctul de vedere el reia toate criticile enunțate anterior, însă, sporite ca număr, detaliate și exemplificate. Punctul de plecare este, iarăși, legea Anghelescu din 1925, care a generat, în viziunea oratorului, o stare de “haos”, ce “pălmuește logica cea mai elementară”: taxe de examen plătite Statului în școli care nu primesc nici o subvenție și nu obțin nici un profit, termenele “dureros” de lungi pentru obținerea autorizațiilor de funcționare, blocajul birocratic în calea obținerii dreptului de publicitate, în urma căruia dosare cu acte în regulă zac prăfuite prin arhivele ministerului, și dificultățile insurmontabile puse în calea titularizării personalului didactic din școlile evreiești.

De la politica școlară a guvernului, rugat să “ia măsuri pentru a curma această stare de lucruri rea și dăunătoare”, H. Carp trece la atitudinea autorităților școlare locale, care, cu bună știință și în mod repetat, eludează deciziile venite de la minister. În opinia senatorului evreu, fenomenul insubordonării este mult mai grav decât o legislație imperfectă. “Nu există mai mare nenorocire”, declara el, “decât atunci când Vodă vrea, și Hâncu ba. Și Hâncu nu vrea! D. inspector sau d. revizor este mai mare decât d. ministru. El are satrapia lui și nu vrea să știe de nimeni și nimic”. Exemplul cel mai sugestiv în acest sens este găsit de H. Carp în sabotarea de către un număr de inspectorate a deciziei ministerului privind reducerea aproape la minim a taxelor de examen (de la 600 de lei la 120), situație care a generat în multe școli evreiești o bulversare a procesului de învățământ. Iată cum descrie senatorul evreu situația din orașul Bălți, al cărui reprezentant era: “În orașul Bălți examenele s-au ținut abia în iulie și aceasta după un ultim ordin foarte drastic, venit în urma unei noi intervenții ce am făcut la direcțiunea generală a învățământului particular. La 28 iunie, când în toată țara examenele la școlile secundare și primare erau isprăvite, revizorul școlar din Bălți stătea încă la tocmeală și refuza să înscrie copii la examene, așa cum ordonase ministrul”. Au fost apoi aduse în atenția parlamentarilor și alte cazuri de insubordonare locală, ca cele de la Hârlău, Soroca, Chișinău, în urma cărora câteva școli evreiești au fost deschise mai târziu, un gimnaziu întreg a fost mutat în zona rurală și câteva învățătoare evreice au fost concediate “pentru că la inspecțiunea școlară s-au găsit în școală copii creștini”. Motivul invocat, catalogat drept o “monstruozitate nedemnă de vremurile noastre”, l-a deranjat pe H. Carp, care s-a arătat a fi teribil de jignit: ”Noi încredințăm zeci de mii de copii institutorilor și profesorilor români, și nouă ni se aruncă oficial această nemeritată insultă, că nu suntem demni de cinstea de a învăța pe un elev creștin!”.

În opinia lui H. Carp, toată această politică tenace de “oprimare” și de “stingherire” a culturii evreiești nu este defel meritată de către populația evreiască, care mai mult decât oricare altă minoritate s-a apropiat cu venerație de “sufletul” culturii române, el amintind aici nume precum Gaster, Șăineanu, Ronetti Roman, Felix Aderca, ș. a. care ocupă un loc de cinste în cadrul ei. “Nouă”, declara el, “nu ni se pot aduce decât elogiile pentru dragostea cu care, alături de cultura noastră evreiască, am îmbrățișat și limba și cultura țării, la a cărei înălțare avem o largă contribuție. [...] Vor trece multe, multe decenii și nu știu dacă vreă altă minoritate va îmbrățișa ca noi, cu atâta căldură și dragoste, cultura română”.

În finalul intervenției sale, senatorul evreu a solicitat guvernului suprimarea taxelor de examen și remunerarea de către Stat a comisiilor de examinare, subvenționarea școlilor prin alocarea unei cote parte din bugetul prevăzut pentru școlile minoritare și, mai ales, înființarea unei școli normale pentru evrei, subvenționată din fondurile Statului, “pentru ca astfel să se pună capăt unei stări nenorocite care a ajuns intolerabilă și care ne pune mereu pe drumuri să batem zilnic la ușile ministerului Instrucțiunii”⁴⁰.

În pofida acordului electoral încheiat între UER și Partidul Liberal și a relațiilor de prietenie dintre W. Filderman și unii membrii marcantii ai partidului, de exemplu I. G. Duca, sugestiile propuse de senatorul evreu pentru rezolvarea problemelor școlii evreiești rămân și de data aceasta la nivel de deziderate.

În aceste condiții, ele au fost reluate de parlamentarii evrei sioniști intrați în Parlament în anul 1928, pe baza cartelului electoral încheiat cu Partidul Național Țărănesc. Astfel, în **Adunarea Deputaților**, prima intervenție în această direcție i-a aparținut deputatului Iosif Fischer, în cadrul ședinței din 25 mai 1929, cu ocazia prezentării proiectului de lege pentru modificarea unor dispoziții din legea învățământului secundar referitoare la examenul de bacalaureat. După ce face o scurtă trecere în revistă a motivelor pentru care examenul de bacalaureat este considerat inutil ca mijloc de selecție pentru admiterea în învățământul superior, el glisează repede înspre problemele specifice ale învățământului evreiesc, ridicate nu de către legea supusă dezbaterilor, ci de legea Anghelescu din anul 1925. Recursul la această lege anterioară a fost provocat de intervenția lui I. G. Duca, deputat liberal, care, într-un apel adresat minorităților, a evidențiat „spiritul larg” de care a fost animat anteriorul guvern liberal în rezolvarea chestiunii învățământului minoritar. I. Fischer, vizibil deranjat de retorica liberală, a subliniat într-un discurs argumentativ sistematic cât de generos a fost spiritul liberal față de învățământul evreiesc. Alături de accentuarea imposibilității de a înființa școli normale evreiești, fenomen care va duce la desființarea școlilor particulare evreiești prin lipsa personalului didactic calificat, el a mai punctat și alte aspecte negative, și anume: punerea sub semnul egalității a școlilor particulare înființate și susținute de către comunitățile evreiești cu cele conduse de persoane fizice; inexistența unor secții

⁴⁰ Idem, ședința din 31 octombrie 1928, p. 29-34.

speciale pentru evrei pe lângă școlile normale de stat; acordarea dreptului de publicitate pentru școlile particulare în funcție de bunăvoința ministerului de resort, care se transformă astfel dintr-un drept legal al fiecărei școli ce întrunește condițiile prevăzute de lege într-un „dar” ministerial, ”pe care ministrul îl dă când crede de cuviință și îl retrace tot când vrea el”; recunoașterea grădinițelor religioase evreiești doar pentru copiii între 5 și 7 ani. În continuare, deputatul evreu deplânge faptul că, după aproape patru ani de zile, aceste chestiuni vitale ale școlii evreiești au rămas încă nerezolvate și își exprimă speranță că noua guvernare va fi mai receptivă la doleanțele populației evreiești.

În finalul intervenției sale, I. Fischer aduce în prim plan o altă revendicare importantă, și anume cea legată de obligarea elevilor evrei de a presta activități lucrative în ziua de Sâmbătă. Arătând că, într-un memoriu al Biroului israeliților din Ardeal, depus atât președinției Consiliului de Miniștri, cât și ministerului Instrucțiunii Publice, a indicat în ce mod este rezolvată problema respectivă în câteva state europene, deputatul evreu a solicitat ministrului N. Costăchescu o dispoziție generală prin care elevii evrei să poată respecta Șabat-ul, pentru „... a nu călca un percept înrădăcinat printr-o puternică tradiție, la care nu vrem și nu putem să renunțăm ...”,⁴¹.

Un alt reprezentant evreu care a adus statutul școlii evreiești în dezbaterile Adunării Deputaților a fost T. Fischer, care, la un an de zile de la începerea guvernării țărăniște, a abordat politica școlară a acesteia pe două planuri: unu, al promisiunilor respectate sau al „activului” și, cel de-al doilea, al nerealizărilor sau al „pasivului”. Sub aspectul realizărilor guvernului, este menționată în special marea victorie obținută, și anume subvenționarea de către stat a școlilor evreiești cu o cotă parte din bugetul de 25 de milioane alocat învățământului minoritar. Un al doilea aspect pozitiv este legat de schimbarea favorabilă de atitudine a ministerului în ceea ce privește acordarea dreptului de publicitate: „În secțiunea învățământului minoritar de la Ministerul Instrucțiunii Publice, unde mai înainte, nu am întâlnit decât lipsă de înțelegere, șicane și o absolută lipsă de bunăvoință, astăzi întâlnim lealitate și bunăvoință”.

În planul tergiversărilor sau al „pasivului”, deputatul evreu a denunțat păstrarea obligativității pentru elevii evrei din școlile de stat de a presta activități lucrative Sâmbăta, neacordarea unui ajutor corespunzător studenților evrei și, mai ales, lipsa în continuare a unei școli normale evreiești, „nevoie arzătoare” și condiție esențială pentru bunul mers al procesului de învățământ.

Făcând o analiză comparată a împlinirilor și neîmplinirilor, T. Fischer constata, cu mare regret, „că pasivul este mare și greu, așa încât rezultatul bilanțului este un sold deficitar”⁴².

⁴¹ DAD, ședința din 25 mai 1929, p. 2600-2602. Fragmente din discurs apar publicate și în **Parlamentari**, p. 213-217.

⁴² Idem, ședința din 30 noiembrie 1929, p. 106. Fragmente din acest discurs apar publicate și în **Parlamentari**, p. 231-237.

În finalul alocuțiunii, el își exprimă însă speranța că aceste „devieri” de la programul democratic al partidului se datorează doar dificultăților primului an de guvernare și nu vreunei opere conștiente, așteptând ca realizările viitoare ale guvernului „să redea încrederii noastre tăria ei inițială”⁴³.

Ideile principale ale discursului lui T. Fischer sunt preluate ulterior și de I. Fischer, care, într-o intervenție din luna decembrie a anului 1929, cu ocazia discutării bugetului, insistă mai mult pe observații și critici la adresa guvernului decât pe aprecieri. Bugetul de 25 milioane de lei alocat școlilor minoritare, recunoscut a fi „un pas înainte”, este totuși considerat „absolut insuficient”, fiind nevoie de o suplimentare considerabilă a lui pentru a corespunde nevoilor reale ale învățământului minoritar. O altă chestiune importantă, și anume cea legată de sprijinul financiar al studenților evrei, îmbracă, în viziunea deputatului evreu, aspecte foarte grave, deoarece suma acordată pentru anul 1929 este „de-a dreptul inacceptabilă și jignitoare”⁴⁴. Și parcă aceasta nu ar fi fost de ajuns, deoarece, continua el, „în bugetul actual nu găsim nici o sumă înscrisă pentru studențimea evreiască”. Nu a fost uitată nici problema școlii pedagogice evreiești, arătându-se că aceasta încă nu este înființată, în pofida promisiunilor făcute membrilor Clubului Parlamentar Evreiesc de ministrul N. Costăchescu, conform cărora ea trebuia să fie deschisă pe parcursul anului 1929, pe baza programelor analitice propuse de parlamentarii evrei⁴⁵.

Însă, solicitările atât de des formulate de către deputații evrei sioniști au fost numai auzite de reprezentanții ministerului Instrucțiunii Publice, nu și puse în practică, dovadă în acest sens stând luarea de cuvânt a lui Michael Landau, care, în ședința din 19 iunie 1930, într-un demers oratoric de anvergură, desfășurat pe parcursul a mai multor ore, reia punctual toate revendicările prezentate de colegii săi, încercând să convingă ministrul de justețea lor și de necesitatea unor măsuri de urgență pentru soluționarea lor definitivă.

De exemplu, în legătură cu dreptul de publicitate al școlilor evreiești, oratorul evreu arăta că acesta este aproape imposibil de obținut conform legislației în vigoare, deoarece una din condițiile de bază este de a avea un număr de doi titulari. Însă, sublinia Landau, “școala evreiască nu are titulari pentru că nu există o școală normală evreiască”, școală care, la rândul ei, conform aceleiași legislații, nu se poate înființa. În circumstanțele respective și pentru a ieși din interiorul acestui “cerc vicios”, deputatul sionist a solicitat guvernului acordarea de urgență comunităților evreiești a dreptului de a înființa școli normale, el sancționând totodată lipsa oricărei intenții în acest sens pe parcursul celor doi ani de guvernare țărănistă.

Din alocuțiunea lui M. Landau nu lipsesc nici observațiile referitoare la examenele de sfârșit de an și taxele plătite pentru ele sau la subvențiile oferite

⁴³ *Ibidem*, p. 109.

⁴⁴ Este vorba de 100 000 de lei, sumă ce reprezintă de altfel o reducere drastică față de milionul acordat pentru anul 1928.

⁴⁵ **DAD**, șed. din 18 decembrie 1929, p. 474-475. Extrase din discurs apar publicate și în **Parlamentari**, p. 242-249.

școlilor evreiești, considerate un “pas bun”, însă insuficiente față de necesitățile reale: “Vreau să vă arăt disproporția între subvenții și între necesitate. În Basarabia, la un buget al școlilor de aproape 20 de milioane, s-a obținut numai suma de un milion. La București, la un buget al școlilor comunității evreiești de 10 milioane, nu s-a ajuns să fie decât suma de 600.000 lei”. O altă situație critică, sintetizată de Landau în următorii termeni “jurămintele s-au depus, toate actele sunt conform legii, numai autorizația numai vine”, este cea a unui număr mare de școli evreiești care, în pofida faptului că îndeplinesc toate condițiile cerute de minister, sunt ținute de ani de zile într-o situație de provizorat, fără a li se elibera autorizația definitivă de funcționare.

În concluzie, deputatul evreu prezintă ministrului N. Costăchescu o listă lungă de revendicări, printre care: autorizarea definitivă a școlilor particulare existente și a membrilor corpului didactic; desființarea examenelor de sfârșit de an pentru primele trei clase ale școlii primare și scutirea de taxe de examen a școlilor particulare evreiești, considerate instituții de utilitate publică; înființarea unei școli normale de stat pentru învățătorii evrei și dreptul comunităților evreiești de a deschide școli normale particulare; înființarea de catedre de limbă ebraică și religie mozaică în școlile primare și secundare de stat, frecventate de elevi evrei; înființarea de școli primare și secundare de stat cu limba de predare ebraică în zonele cu populație evreiască numeroasă; majorarea subvențiilor acordate; un control mai strict asupra autorităților școlare locale și organizarea de cursuri pentru acestea, unde să se predea noțiuni privind statutul școlilor minoritare; numirea pentru școlile evreiești a unui inspector școlar cu studii de pedagogie și cunoscător al limbii ebraice⁴⁶.

În **Senat**, intervențiile evreiești pe marginea subiectului reprezentat de politica școlară a guvernului au fost mai reduse ca număr decât în Adunarea Deputaților, lucru explicabil dacă se are în vedere prezența a doar doi reprezentanți evrei, în persoana lui Mayer Ebner și a șef rabinului I. Niemirower.

Senatorul evreu sionist M. Ebner a considerat că lipsa unei școli normale reprezintă o lovitură de grație aplicată nu numai sistemului de instrucție, ci întregii culturi evreiești, deoarece această deficiență pune în pericol însăși existența școlilor evreiești, atât de necesare “menținerii iudaismului” în sufletul tinerei generații. În condițiile în care legea Anghelescu interzicea înființarea unei școli pedagogice particulare, senatorul evreu a solicitat înființarea unei școli normale de stat, arătând că a prezentat deja ministrului Instrucțiunii Publice un proiect în acest sens, ce cuprindea inclusiv programele analitice și propunerea pentru sediul școlii din Chișinău. Întrebarea adresată ministrului de resort despre faza de soluționare a dosarului respectiv a rămas însă fără răspuns⁴⁷.

⁴⁶ Idem, ședința din 19 iunie 1930, p. 3915-3921. Multe din revendicările prezentate de către Landau au fost preluate din moțiunea votată cu ocazia celui de-al treilea congres al Societății culturale *Tarbut*, organizat la Chișinău în perioada 5-7 ianuarie 1930, cu participarea comitetelor școlare și a sfaturilor pedagogice din Basarabia.

⁴⁷ DS, ședința din 28 ianuarie 1930, p. 363-364.

Șef rabinul I. Niemirower, reprezentantul de drept al cultului mozaic în Parlament, a abordat și el chestiunea învățământului evreiesc, însă doar aspecte referitoare la predarea religiei mozaice în școlile statutului. În legătură cu acest subiect, el a arătat că, în pofida legii cultelor din 1928, care oferă cultelor dreptul de a-și instrui religios elevii aflați în școlile de stat, religia mozaică se vede privată de acest drept. În aceste circumstanțe, copiii evrei din învățământul public fie sunt lipsiți total de învățământul religios, fie beneficiază de acesta într-o manieră neadecvată, prin serviciile oferite de profesori care nu au nici o pregătire în domeniu și nu sunt recunoscuți de comunitate. În plus, arată senatorul evreu, această stare de lucruri a generat un alt fapt îngrijorător, și anume copiii evrei care urmează orele de religie creștină, “ceea ce nu este de dorit nici din punctul de vedere al iudaismului și nici din cel creștin”. În final, șef rabinul Niemirower solicită ministrului luarea de măsuri pentru rezolvarea acestei probleme, atrăgând atenția că nu este dispus să accepte motive financiare pentru neaplicarea legii, în condițiile în care pentru celelalte culte s-au găsit fondurile necesare⁴⁸.

În pofida tuturor eforturilor, parlamentarii evrei național sioniști nu au reușit să obțină mai multe realizări pe tărâmul școlii evreiești decât colegii lor “unioniști” din timpul anterioarei guvernări liberale. În toamna lui 1930, al treilea an al guvernării țărăniste, T. Fischer deplângea faptul că, în pofida unui număr mare de promisiuni, “dezideratele noastre nu au fost observate și luate în considerație” și “nu s-a ținut nici o făgăduială, nici cea mai arzătoare a nevoilor noastre culturale, și anume înființarea unei școli normale evreiești de stat, nu s-a realizat”⁴⁹.

Această stare de lucruri s-a reflectat și în memoriul din 19 noiembrie 1930, înaintat noului prim ministru G. Mironescu de către membrii Clubului Parlamentar, în care sunt menționate în special dezamăgirile populației evreiești provocate de lipsa de ecou a revendicărilor privind reglementarea statutului școlii evreiești, mai ales cea legată de înființarea unei școlii normale. Alte probleme cuprinse în memoriu se refereau la subvențiile insuficiente alocate școlilor, ele neacoperind decât 5 la sută din bugetul necesar și la situația grea a studenților evrei, pentru a cărei ameliorare nu s-a întreprins nimic. În concluzie, reprezentanții evrei se văd încă o dată obligați să-și formuleze solicitările în aceiași termeni: modificarea legii învățământului particular din 1925, înființarea unei școli normale evreiești de stat, majorarea subvențiilor acordate școlilor particulare și suport financiar pentru căminele și cantinele studențești⁵⁰.

În aceste condiții, se poate afirma că lupta dusă de parlamentarii evrei în vederea modificării legii Anghelescu din 1925 de organizare a învățământului primar, care ar fi putut soluționa un număr mare din doleanțele evreiești, a fost sortită eșecului, legea rămânând în vigoare pe tot parcursul perioadei interbelice.

⁴⁸ Idem, ședința din 16 iunie 1930, p. 2448-2449.

⁴⁹ DAD, ședința din 28 noiembrie 1930, p. 102.

⁵⁰ “Revendicările minorității evreiești”, în RN, 29 noiembrie 1930.

Acest lucru nu înseamnă că eforturile lor pentru reglementarea statutului școlii evreiești au rămas în întregime zadarnice. Începând cu anul 1926, asistăm la o reducere treptată a taxelor de examen, iar până în 1928, inclusiv, la desființarea examenelor de sfârșit de an pentru primele trei clase primare. Funcționarea școlilor evreiești duminica a fost și ea permisă în anumite perioade. A crescut numărul școlilor care au obținut drept de publicitate și autorizație permanentă de funcționare, iar din anul 1929, pentru prima dată, școlile evreiești se bucură de subvenții din partea statutului, fiindu-le astfel recunoscut statutul de școală minoritară. Toate acestea, însă, s-au obținut prin intermediul ordonanțelor și circularelor ministerului Instrucțiunii publice și nu prin modificarea sau abrogarea unor articole de lege, soluționările respective fiind prezentate mai degrabă ca acte de bunăvoință venite din partea unui ministru sau altul, decât ca acte de dreptate, reparatorii, meritate de populația evreiască.

În ceea ce privește o analiză comparată a victoriilor obținute de reprezentanții evrei din diferitele legislaturi parlamentare este greu de stabilit în favoarea cui s-ar înclina balanța. Cei din perioada 1922-1926 au asistat neputincioși la debutul unei politici de desființare a rețelelor de învățământ de limbă ebraică sau idiș din noile provincii, în special a celor din Basarabia, și la promulgarea unei legi discriminatorii privind învățământul particular. Singura lor victorie a fost inserarea mențiunii “limbă evreiască”, noțiune ce a fost însă și ea contestată, de unii pentru că nu se referea explicit la ebraică și idiș, de alții pentru că era folosită exclusiv pentru ebraică. “Unioniștii” din timpul guvernării liberale dintre anii 1927-1928 au obținut diminuarea taxelor de examen, suprimarea examenelor de sfârșit de an pentru primii trei ani de școală, deschiderea școlilor evreiești duminica și un număr mai mare de școli cu drept de publicitate și autorizație permanentă de funcționare. Național sioniștii din anii guvernării țărăniște au obținut și ei o serie de succese legate de reducerea taxelor de examen, acordarea dreptului de publicitate și, în plus, au primit primele subvenții din partea statului pentru școlile evreiești. În schimb, acestea nu au mai primit dreptul de a funcționa duminica și s-au reintrodus examenele de sfârșit de an pentru primele trei clase primare.

Cert este faptul că marile deziderate ale școlii evreiești au rămas însă neîmplinite, inclusiv înființarea unei școli normale, de stat sau particulare, clamată atât de mult de toți reprezentanții evrei, fără excepție. În aceste circumstanțe, se poate afirma că, sub raportul politicii școlare, atât guvernarea liberală cât și cea țărănișă s-au arătat a fi la fel de dezinteresate în ceea ce privește soluționarea definitivă a problemelor școlii evreiești în termenii ceruți de parlamentarii acestei minorități. Drept urmare, parafrazându-l pe deputatul T. Fischer, ne permitem și noi să concluzionăm: “pasivul este mare și greu, domnilor guvernanți”.

ETICA SI EFICIENȚA ÎN DIPLOMAȚIE – PROVOCARE ÎN VIITOAREA EUROPĂ UNITĂ

PETER KOPECKÝ*

ABSTRACT. Ethics and Efficiency in Diplomacy - A Challenge for the Future United Europe. The author of the present article, dr. Peter Kopecky, is a professor with the Comenius University of Bratislava and was the ambassador of the Slovak Republic in Romania and the Moldavian Republic between 1997-2002. He has worked for several years at the Ministry of Foreign Affairs of the Slovak Republic and he is quite familiar with the questions related to contemporary diplomacy. The diplomat's meditation tackles here the relationship between ethics and efficiency in the diplomatic activity so relevant for the countries of Central-East Europe in full process of European integration. The present article reproduces the lecture delivered by the diplomat-professor to the students of the Department of History - International Relations of the "Babeș-Bolyai" University in Cluj in May 2004.

Titlul prelegerii este, în aparență, îndrăzneț doar pentru faptul că suntem cu toții sub influența tabuurilor pe care le-am moștenit, a piedicilor și inhibițiilor. Am fost inspirat, în redactarea acestei prelegeri, încă din mai 2002, de către o studentă slovacă de la Universitatea din Cambridge. Această studentă îmi trimisese un e-mail la departamentul "Protocol" al Ministerul Afacerilor Externe din Bratislava și solicita răspunsuri la întrebări care făceau parte din lucrarea ei de diplomă. Lucrarea de diplomă avea un conținut și un titlu deloc clasice: *Noul statut al diplomatului într-o viitoare Europă Unită* cu accent pe eficiența și etica muncii sale. Vine, deci, vremea când și oamenii de specialitate privesc la microscop acest interesant, tentant și delicat domeniu de activitate. Nu îl acceptă în mod pasiv doar prin actanții lor și nu acceptă automat părerile și explicațiile lor. Tabuurile și temerile cu privire la diplomație ca obiect de studiu sunt legate nu numai de trecutul totalitar, de intangibilitatea diplomaților (uneori, înlocuim inutil intangibilitatea cu ceea ce nu poate fi criticat) și de identificarea diplomației cu activitatea de informare confidențială. Într-adevăr, diplomația îndeplinește și rolul de observare și informare, aceasta însă doar în limitele Convenției privind relațiile diplomatice din anul 1961. (1)

* Universitatea Comenius din Bratislava. Autorul a fost ambasadorul Republicii Slovacia în România și Republica Moldova (1997-2002). Textul de față reprezintă prelegerea susținută în fața studenților de la Secția Istorie-Relații Internaționale a Universității "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca la 14 mai 2004

De aceea, mă întreb:

1. Ce consecințe au aceste tabuuri?
2. Ce rezultă din asta dacă stăm bine și ne gândim?

1. Statutul excepțional al diplomaților îi obligă să tăinuiască și să acopere informațiile secrete și importante pentru stat (în viitor pentru Europa...). Aceasta ar fi în regulă. Însă își folosesc statutul lor privilegiat și pentru a acoperi practicile și fenomenele care nu țin de diplomatie. Nici această falsă solidaritate, deci, această lipsă de etică profesională nu constituie, deocamdată, o tragedie socială. Fenomenul cel mai grav în preajma intrării în UE este problema realizării profesionale și a posibilităților de muncă, despre care ar trebui informată lumea la timp, în mod coresponsător și detaliat. Sub controlul reprezentantului ales de publicul specializat în domeniu sau al reprezentantului Organizației Non-Guvernamentale ar trebui să se desfășoare și concursurile și recrutarea.

2. În conformitate cu criteriile generale ale liberalismului - căci această teorie, neutră din punct de vedere ideologic, vorbește de egalitatea oamenilor în societate - trebuie să aibă acces în diplomatie, în egală măsură, toți cetățenii țării, atâta timp cât îndeplinesc criteriile, adică pregătirea de specialitate, cunoștințele de limbi străine precum și criteriul conduitei morale dorite.

Am început să vorbesc despre liberalism, care este foarte răspândit în Europa, dar specialiștii în această chestiune cunosc mai bine teoria decât practica. Să ne lămurim, prin urmare, ce este liberalismul și vă rog să nu înțelegeți lămurirea aceasta drept o tentativă de propagare a liberalismului. Ba, în definitiv, nu vreau nici să fiu de partea partidelor liberale din România și Republica Slovacă. Dacă iau în considerare aspectul practic al politicii lor de zi cu zi și al actanților acestor partide din România până în anul 2000 și din Republica Slovacă până în prezent, prin explicația mea, urmăresc taman opusul!

Se spune că liberalismul nu ia în considerare morala societății, nici religia, afirmație delicată și îndrăzneată mai ales pentru o Slovacie catolică. Trebuie însă să ne întrebăm: dacă religia nu înseamnă morală, cum se definește, astăzi, morala societății? Stilul de viață de consum al parveniților, vânatoarea interzisă de animale, furturile din visteria statului, corupția, relațiile, abuzul de putere?

Chiar dacă liberalismul recunoaște dreptul la morală individuală al fiecărui individ, totuși, preconizează și anumite principii etice pe care trebuie să le respecte un liberal cinstit și demn:

1. Deși este individualist, liberalismul nu este egoist. În practică, aceasta înseamnă că liberalul, ca om tolerant, recunoaște fiecare individ capabil și talentat, cu condiția să aibă șanse egale în ceea ce privește privatizarea, obținerea de credite, accesul în serviciul statului, în diplomatie ș.a.m.d. Prin urmare, liberalismul, în deplină concordanță cu *Declarația universală a drepturilor omului*, pledează pentru egalitatea ființelor umane și pentru șanse egale – adică de la cel care lucrează manual, trecând prin funcționarul de la bancă și oamenii de afaceri, până la intelectuali și politicieni. Poate vă gândiți acum că și comunismul a vrut să

introducă egalitatea. Da, însă acesta a vrut s-o introducă prin dictatura și regimul puterii. Liberalismul vrea să obțină egalitatea în societate prin minte și prin concursuri, nu cu baioneta, cu pușca și birocrația. Aici este, probabil, cauza problemei, căci politicienii de astăzi, grație existenței partidelor politice și a existenței unui sistem imperfect, cum este democrația, sunt avantajați față de apolitici.

2. Liberalismul, tocmai în conformitate cu învățătura creștină (deci, liberalismul nu trebuie să fie, obligatoriu, în contradicție cu religia), oferă fiecărui om din societate unul și același drept – dreptul la un statut egal. De aceea, nu mă mir că un muncitor talentat, cu capacități tehnice universale și cu o gândire de întreprinzător, căruia i s-a acordat credit, a devenit, în Statele Unite sau în Anglia, milionar. Și în Republica Slovacă a fost posibil acest lucru după anul 1989, însă, în afară de cifra minimă de cetățeni care au devenit oameni de succes pe cale legală, este vorba, mai ales, de neplătitorii de impozite, de escroci și nu rar de deputați, judecători, procurori, membri ai Guvernului ș.a.m.d.

3. Liberalismul vrea să îmbunătățească totul în mediul său: liberalismul crede și în posibilitatea de ameliorare consecventă și în ridicarea nivelului de trai printr-o gândire critică.

4. Liberalismul reprimă funcția statului – atenție! Nu respinge, însă, statul! – și promovează indivizi capabili și individualități cu scopul de a fi - prin urmare - utili societății.

5. Gânditorul liberal spune, în orice împrejurări, adevărul dacă acesta contribuie la dezvoltarea gândirii sociale și stimulează evoluția societății. Așa vă rog să înțelegeți și prelegerea mea.

*

După definirea principiilor (2) pe care liberalismul, ca teorie, le propune, mă apropiu deja de tema care ne interesează pe noi toți. Stabilirea principiilor necesare și a criteriilor de acceptare a angajaților, precum și evaluarea eficacității în serviciul extern reprezintă o temă care mă preocupă de mai mult timp. De aceea, îmi exprim părerea după zece ani de muncă în serviciul diplomatic, inclusiv în învățământul de specialitate, părere privind probleme ce îmi sunt familiare, mai concret, privind practica obișnuită în diplomație și practica ocupării posturilor importante din serviciul diplomatic. Punctul meu de vedere l-am declarat din timp, încă înainte ca țara mea să fi intrat în U.E. și înainte ca însăși U.E. să impună specialiștilor noștri criterii severe – etice și de testare a eficacității. Aceste criterii nu se vor identifica întotdeauna cu cele de partid.

Serviciul extern sau diplomatic îl înțeleg, în această reflecție, ca fiind o noțiune foarte extinsă, pe departe mai prozaică și fizic mai pretențioasă decât noțiunea de diplomație. Despre serviciul diplomatic, în care am lucrat ca specialist în mai multe sectoare, am, de ceva vreme, propriile idei, lipsite de culoare politică și luând în considerare, în primul rând, punctele de vedere ce privesc întreaga societate. Va veni și timpul când partidele vor respecta și opinia publică, și nevoile obiective ale

țării, nu doar culisele partidului și rutina rece a camarazilor susceptibili care mășăluiesc la adăpostul miniștrilor și directorilor generali de resort. Poate că ceea ce voi spune în continuare este o viziune îndepărtată a democrației directe, a societății deschise, a afirmării femeilor deștepte și a oamenilor tineri practici în viața publică și politică, indiferent de apartenența lor politică și de relații. (3)

Într-adevăr, astăzi, numirile de partid și relațiile nu ar mai trebui să funcționeze ca unic criteriu și, în același timp, nu ar trebui să fie valabil nici faptul că partidele și vârfurile din ministere vor profita de poziția lor, de comenzile de stat aducătoare de profit și de tendere, de fondurile obscure ale grupurilor „clientelicești“, de deblocări, de numiri dubioase... Nu doresc deloc, prin afirmațiile mele, să micșorez succesele de integrare sau să evoc doar exemplele negative. Însă unele practici, evenimente, povești din serviciul diplomatic din cei cinci ani care s-au scurs au fost, fără doar și poate, scandaloase. Amintesc doar ca argument concret reacția unui ministru al economiei din Republica Slovacă de după anul 1998, care, deși auzise care este părerea despre un anume consilier economic (ce căzuse în patima alcoolului), în cele din urmă, a închis acest caz cu nonșalanță cu o simplă propoziție : credeți că numai unul ca el există la noi? Și ca imaginea să fie completă în ceea ce privește trimiterea în misiune a consilierilor economici, mai menționez că unii au semnat – cu acordul superiorilor – înaintea plecării la post, contracte pe termen nelimitat și nu au mai putut fi demiși. La fel, unii angajați „isteți“ din serviciul diplomatic desfășoară activități comerciale prin persoane interpose, chiar în inima Uniunii Europene.

Dacă unele din viitoarele țări ale U.E. preferă o politică externă în favoarea Statelor Unite și pe seama U.E., o astfel de țară ar trebui să ne fie un exemplu clar nu doar de societate de consum, ci și un exemplu în privința performanțelor la locul de muncă. Nu demult mi-a parvenit un material de propagandă, de la State Department USA. Materialul este intitulat semnificativ: *Vino și slujește America în cel mai interesant mediu de lucru din lume...* Printre altele, materialul prezintă condițiile clare în care se poate ajunge la State Department. Fiecare cetățean al Statelor Unite are șanse egale. Desigur, trebuie să treacă un obstacol obiectiv: să rezolve un test foarte dificil, care durează șase ore și numai celor zece procente care reușesc aceasta li se deschid porțile în lumea diplomației. SUA, care sunt acum pentru noi un model, nu constituie un model și în ceea ce privește recrutarea oamenilor potriviți pentru serviciul diplomatic. Este timpul să definim clar cine ar putea să lucreze în acest serviciu. Diplomații americani, inclusiv atașaii militari, de pildă, nu vin la post atâta timp cât nu se descurcă acceptabil în limba țării respective. Aceasta nu înseamnă, nu-i așa, că Statele Unite au avut întotdeauna și oriunde cei mai buni ambasadori.

Ambasadorul, diplomatul sau întregul serviciu extern nu ar trebui să fie evaluat doar după numărul de informații scrise și după forma lor sau după numărul de cifruri. Ar trebui să fie evaluat după rezultatele concrete ale întregului serviciu, după dinamizarea relațiilor politice și, în egală măsură, economice stabilite cu țara

respectivă, fiind cu totul răspunzător și de activitatea oamenilor pe care îi are în colectiv. Angajații serviciului extern ar trebui să instituie o diplomație vie, să nu se închidă între patru pereți și ar trebui, mai ales consulii, să vină în întâmpinarea tuturor cetățenilor aflați la ananghie. Nu ar trebui, în nici un caz, să se întâmple ca turiștii slovaci, aflați într-un hotel din Bulgaria în vara anului 2002, să se trezească în postura de ostatici din cauza unei facturi care rămăsese neplătită de către agenția de turism; într-o lumină bună nu apare nici partea bulgară. Modul în care (nu) a acționat poliția bulgară a fost în contradicție cu drepturile fundamentale ale omului.

Munca la Relații Externe nu ar trebui să fie numai privilegiul unei societăți restrânse din ministere și dintre cei aleși, care fac schimb, reciproc, de locuri (chiar și de mai multe ori pe același teritoriu), ci trebuie să dea o șansă, treptat, și candidaților potriviți pentru aceste funcții. Să se dea o șansă tinerilor talentați, adesea uitați, însă foarte capabili, atât din resorturi, cât și din școlile specializate, tineri care au calități profesionale, individuale și morale și care nu trebuie să provină neapărat din aparatul din Capitală. Nu ar trebui să fie numai cunoștințele cunoștințelor (sau ale rudelor) din resorturile serviciului extern. Singura lor prioritate nu trebuie să fie, în nici un caz, tăcerea bine disciplinată, integrarea armonioasă în labirintul de cunoștințe și pile, nici gândirea permanent orientată împotriva maghiarilor sau, pe de altă parte, gândirea proamericanistă de conjunctură. Cum se rezolvă aceste lucruri? În practică, ar însemna crearea unor centre de resurse umane, pe care să te poți baza în toate resorturile care au a face cu serviciul extern. Un astfel de centru ar trebui să ia inițiativa de a pregăti oameni potriviți pentru munca în străinătate, conform unor criterii complexe. Sunt sigur că nu s-ar mai vorbi, după aceea, la noi de moscoviți privilegiați, adică de absolvenți ai Institutului de Relații Internaționale din Moscova, de preferații partidelor, de scandaluri privind acordarea vizelor ș.a.m.d.

Prin urmare, cum ar trebui să arate o diplomație vie în practică și ce ar trebui să se întâmple după vizitele înalților politicieni în alte țări? Mai bine să fiu concret și să reproduc o reflecție pe care am publicat-o într-un binecunoscut cotidian slovac cu o zi înainte de vizita președintelui slovac în România în septembrie 2002.

Citez: „Dacă se vorbește de dinamizarea relațiilor economice și de cooperarea dintre România și Republica Slovacă, întotdeauna am vrut să traduc în practică noțiunea de dimensiune economică a diplomației într-un mod cât mai conștiincios. Nu ar trebui nicidecum să existe frontiere artificiale și adesea subiective la vamă între cele două țări și ar trebui să ne deschidem, reciproc, tot mai mult, o piață. Pentru o economie liberalizată, o prioritate o constituie nu doar faptul de a produce mai ieftin și de o calitate superioară, ci și livrarea. Același lucru va fi valabil, curând, și pentru energia românească ieftină din numeroasele hidrocentrale de acolo. Nu știu dacă poate fi acceptată afirmația că ar trebui, mai întâi, să ne plătim hidrocentralele și centralele noastre nucleare, și nu să importăm energia din România (și nu numai). De ce trebuie să o plătim noi toți, când din

acești bani trăiește lobby-ul energetic slovac și, tot din acești bani, își mai permite, pe deasupra, să susțină financiar și anumiți oameni politici?

Și mai lapidar impresionează o altă amintire. Practic, de când am ocupat funcția de ambasador, am încercat să susțin implicarea Uzinelor Electrice Slovace Tlmače în reparațiile generale, interesante d.p.d.v. financiar, ale termocentralelor române, care au fost construite în România în anii 60 de către uzinele cehoslovace de atunci – Škoda și Uzinele Electrice Slovace. Pentru Uzinele Electrice Slovace, am găsit aproape gratis un expert în calculul fiabilității și rentabilității centralelor care rezistaseră până atunci. Uzinele Electrice Slovace Tlmače nu l-au folosit, practic, deși au primit primele informații solicitate. În aprilie 1999, am fost de două ori în audiență la ministrul român al industriilor de pe atunci, însă nu am bătut mult drum cu lobby-ul pentru Uzinele Electrice Slovace SES. Domnul ministru se interesa mai mult de o altă societate din Slovacia care nu avea nimic în comun cu energetica. Așa cum aveam să aflu mai târziu, o făcea pentru propria lui firmă.“

*

Problema privind rezultatele concrete ale vizitelor, eficiența și etica în diplomatie o îndrept, intenționat, spre Republica Slovacă, deoarece sunt familiarizat cu situația de acolo. Am informații de la prietenii mei cum că și alte țări se confruntă cu astfel de probleme. Orice asemănare cu România este însă pur întâmplătoare. Slovacia se află într-o situație cu mult mai dificilă, pentru că nu a avut o academie diplomatică specializată până în anul 1993, iar actualii diplomați cu experiență, mai în vârstă, au fost instruiți fie la Moscova, fie la Praga, fie au ajuns acolo - în cazul fericit - pornind de la meseriile lor de bază, adesea de orientare tehnică, nu doar umanistă. Abia în anul 1993 s-a creat, în cadrul Facultății de Drept a Universității „Comenius“, Institutul de Relații Internaționale o astfel de academie. Practica actuală în recrutarea unor noi adepți pentru serviciul extern al Republicii Slovace poartă cu sine, în afară de respectarea criteriilor severe, și elemente ce țin de sistemul de relații-pile moștenit din timpul republicii federale, elemente de numire în post pe baza culorii politice și, uneori, pe baza falsei solidarități de breaslă. Aceste fenomene negative sunt, pentru moment, imposibil de eliminat, practic. Mai mult, sunt legate de modul cum se înțelege exercitarea puterii politice în continuarea filosofiei *Egali, și mai egali*. Schimbarea însă o poate aduce numai un nou mod de gândire și aplicarea principiilor etice, pe care le reclamă în special U.E. de la clasele politice en bloc.

Pe baza fenomenelor amintite, am putea începe să formulăm criteriile care ar trebui să se aplice la selecția angajaților pentru comunicarea internațională sau străinătate. În primul rând, ar trebui evitate criteriile unilaterale, deci, să nu se ia în seamă doar o singură trăsătură pozitivă, ci cunoștințele și experiența complexă a candidatului la postul în străinătate. De exemplu, nu ar trebui să se evidențieze unilateral competențele lingvistice în detrimentul pregătirii profesionale și invers. (Pregătirea profesională = instruirea respectivă + avantajele și dezavantajele fiecărei orientări în parte, cunoașterea problemelor din teritoriu, cunoașterea mentalității,

experiența în conducere, eventualele cunoștințe din domeniul legislativ, tehnic, cultural ș.a.m.d.).

La selecția angajaților, cel mai mult se evită aspectele psihologice, trăsăturile de caracter negative ale candidaților și tendințele spre exces, spre speculații rafinate ș.a. Așa se face că 50% din angajații ministerului sau ambasadei lucrează deseori și pentru ceilalți 50%, care sunt ineficienți sau apropiați de cercuri partinice sau de conducere.

Trăsăturile negative de caracter și inadaptabilitatea în colectiv și la condițiile țării respective reprezintă adesea o cauză a stressului la locul de muncă și a dezmembrării colectivului. Astfel de oameni pot fi însă foarte talentați d.p.d.v. profesional, inclusiv din punctul de vedere al competențelor lingvistice. Consilierii psihologici lipsesc nu doar în Ministerul Afacerilor Externe, ci și în Ministerul Economiei și în cel al Apărării. Și, de pildă, chiar dacă un profesor erudit de la Universitatea „Comenius“, a oferit prin anii 90, împreună cu colectivul, puncte de vedere pertinente în ceea ce privește recrutarea candidaților, ministerul respectiv nu l-a luat în seamă, în ciuda faptului că plătise pentru expertiză.

Direcțiile de personal care ar trebui să colaboreze cu psihologii sunt, uneori, marionete în mâinile miniștrilor și ale celor care le sunt lor apropiați. Câteodată, intenționat nu aleg personalități puternice, ci tipuri submisive în funcția de directori de personal. Ba, mai mult, după noua legislatură, aceste direcții sunt reduse la sectoare de administrație și personal. Rolul lor de evaluare a candidaților este preluat de secretarii generali ai ministerelor. Chiar dacă aceștia au o mare putere centralizată, tocmai că nu fac față acestui sector. Cum sunt oameni apropiați ministrului, au în vedere și decizii diplomatice importante, probleme sensibile ce țin de relațiile bilaterale, concepții politice, recompense anuale și sunt prea încărcăți cu toate aceste lucruri. Un astfel de sistem nu poate funcționa așa cum trebuie, eficient și cinstit.

Dacă vorbim de sistemul de recompense din ambasade, baza o constituie, desigur, categoriile de plată, tabelele de plată, bonusurile de funcție ș.a. Șeful ambasadei are la dispoziție și o evaluare personală ; nu sunt însă atât de clare criteriile exacte conform cărora un bun angajat este evaluat mult mai bine decât unul mai puțin eficient. Ba chiar mulți angajați au cunoscuți la sectorul financiar și reușesc să afle ce venit au colegii lor. Compararea ulterioară a salariilor nu aduce cu sine nimic bun. Superiorii noștri ne-au spus mereu: nu vă fie frică, la evaluare personală, să dați mai mult la cei care muncesc din plin și trag ambasada, chiar dacă ar fi să dați diplomatului mai puțin decât nediplomatului... Am avut curajul să dau unui angajat autohton cu pregătire universitară și care cumula mai multe activități o recompensă mai mare decât cea a unei diplomate ineficiente. Ei, cum s-a terminat asta? Respectiva angajată, care s-a simțit nedreptățită, a aranjat, pe căi ocolite, ca superiorul care ne-a încurajat să diferențiam - fără ca acesta să îl anunțe pe ambasador, să schimbe recompensele.

Influența șefului misiunii diplomatice asupra atmosferei existente la locul de muncă plus distribuirea corespunzătoare a sarcinilor de serviciu = succesul întregii misiuni diplomatice

Șeful misiunii diplomatice ar trebui să fie o personalitate, care să fie un exemplu pentru colectiv, iar în ochii autorităților locale să fie o autoritate recunoscută mai ales datorită cunoștințelor și ținutei care denotă seriozitate. Asta nu înseamnă că ambasadorul nu poate fi un tip vesel, spiritual și chiar plin de haz dacă îi permite locul și situația. Ambasadorul are o putere quasi nelimitată, dar la primul semnal de abuz în funcție, de șicanare a subordonaților, de manipulare cu taxele de viză, de scandaluri de orice fel în țara în care activează (sau acasă dacă viața sa imorală și scandalurile țin prima pagină a ziarelor de scandal), în cazul unor furturi, diplomatul, inclusiv ambasadorul trebuie demis indiferent de funcția deținută. Cum se poate argumenta comportamentul acestor diplomați (uneori chiar a soțiilor lor), al căror venit mediu lunar este de circa 4500 de euro, și care se pretează totuși și la practicile care țin mai degrabă de niște oameni hrăpăreți? Consider, că un neajuns major în activitatea diplomatică este inexistența unei Convenții colective principiale referitoare la sesizări care să pedepsească fapte precum cele menționate anterior, Convenția din anul 1961 privitoare la relațiile diplomatice referindu-se doar la drepturile și imunitățile diplomaților.

Competențele șefului reprezentanței diplomatice ar trebui să fie clar definite împreună cu sancțiunile aplicabile în cazul unor abuzuri. Situația este tolerată atât datorită intereselor partidelor politice, care delegă asemenea ambasadori sau diplomați, cât și de atitudinea benevolentă și indulgentă a Centralei. În cadrul ministerului aproape toți se cunosc între ei, iar din păcate principialitatea stă pe planul al doilea.

De principii depinde caracterul, însușirile, premisele psihice și umane în exercitarea activității diplomatice. Dacă intenționez să vorbesc despre resursele umane și premisele necesare exercitării activităților diplomatice, pe baza propriilor experiențe voi analiza și tipologiile ambasadorilor. În această primă analiză m-am consultat cu colegii psihologii de la facultate, care îi pregătesc pe studenți să devină manageri, pentru așa numiții Human Resources.

În prima categorie pot fi încadrați **democrații exagerați**, care de fapt nu lucrează și care percep funcția deținută drept una de reprezentare. De multe ori nu solicită nimic de la subordonați, nu riscă nici un fel de conflict, refuzând să-i tragă la răspundere pe cei vinovați până când situația nu devine critică. Vor să fie pe placul tuturor, dar până în momentul în care îi sunt puse în pericol poziția sau veniturile.

Al doilea tip sunt **dictatorii**. Ambasadorul-dictator își urmărește subordonații crezând că este singurul deținător al adevărului absolut. Din nefericire, în multe cazuri tocmai subordonații sunt cei care au mai multă experiență și cunoștințe decât el. Când dictatorul realizează acest lucru începe să-și mascheze cu rafinament neștiința prin șicanări.

Al treilea tip de ambasador este **funcționarul model**. În general este absolvent al unei școli specializate (pe meleagurile slovace se subînțelege moscovit) și tinde a se considera membru al unei caste de aleși. Este bine sau mai puțin bine pregătit lingvistic și teoretic, pregătește rapoarte exacte, care deseori sunt considerații teoretice fără efect concret. Trimite mesaje cifrate și în urma știrilor interceptate la radio. Este punctual, ține cont de latura formală a lucrurilor încercând cu orice preț să-și păstreze o imagine de fațadă. Îi acoperă orbește pe subordonații incapabili cu toate că uneori această poziție se opune obiectivității și atitudinii opiniei publice. Nu cunoaște suficient de bine latura economică și comercială a relațiilor bilaterale, nu are o imagine de ansamblu asupra posibilităților reale de cooperare și producție în teritoriu, iar la nivel inferior chiar le sfidează. Știe precis care îi sunt drepturile, dar de multe ori habar nu are ce rol deține adevărata diplomație față de oamenii obișnuiți.

În final am să amintesc tipul de șef **totalmente necunoscător al relațiilor**, care **vegetează** și este dependent de informații, pe care nu știe să le caute. În afară de asta nu cunoaște nici limba, iar instituția este condusă de soție sau de un favorit. Ei continuă din păcate să lucreze și astăzi în serviciul diplomatic, chiar dacă aceste cazuri sunt foarte izolate.

Atunci, cum ar trebui să fie ambasadorul ideal? E adevărat că nu există funcționar ideal. Totuși el trebuie să fie o autoritate pentru subordonați și pentru instituțiile țării în care își desfășoară activitatea. Dar ce este mai important: trebuie să se simtă în țara respectivă ca acasă, să-și îndeplinească promisiunile, să înțeleagă problemele specifice și să contribuie la soluționarea lor. Un ambasador trebuie să aibă și ceva din calități manageriale. Personal nu cred când se spune că ambasadorul X și-a desfășurat activitatea diplomatică în șase țări, obținând de fiecare dată rezultate excelente. Rezultatele ar putea fi excelente, dar asta înseamnă că acolo a existat un colectiv perfect de subordonați, care știau chiar și ceea ce domnul ambasador nu știa. Părerea mea este că ambasadorul ar trebui să fie pregătit pentru câteva țări, care sunt istoric, geografic, politic și așa mai departe apropiate sau pentru o regiune. Dar aceasta este părerea mea personală pe marginea căreia se poate polemica.

Utilitatea mijloacelor financiare alocate pentru misiunea externă

De ea este legată și utilitatea seratelor sau a recepțiilor. Din serate și recepții ar trebui să reiasă un profit palpabil, o știre concretă sau interesantă pentru minister. Cine și cum stabilește criteriul eficienței și a eficacității ambasadorilor? Iar a diplomatilor? Iar a cifrorilor? Rezultatele obținute sunt adecvate salariilor? Ca fost diplomat, iar din septembrie 2002 în calitate de universitar, insist să le spun studenților, că a lucra la Ministerul de Externe, înseamnă un complex de drepturi și obligații. Întotdeauna am încercat să acționez, iar prin propriul exemplu am dorit să impun în diplomație mai ales eficacitatea și etica. Presupun că aceste două noțiuni nu au încă un conținut adecvat în cadrul serviciului extern . Înseamnă că anumite

persoane nu sunt cele potrivite, iar în afară de aceasta salariile acordate diplomaților aflați în misiune sunt supraevaluate. Corespund nivelului de viață din țara respectivă, dar nu corespund rezultatelor. Desigur că eficacitatea trebuie controlată obiectiv, în cazul în care ștacheta performanțelor și autocontrolul nu și le stabilește diplomatul însuși. Între 1997-2002, salariul unui ambasador slovac era în medie de 2600 USD lunar, astăzi a ajuns la 5200 USD. Dar ca să vorbim numai de nivelul salariilor ar fi un populism ieftin. Trebuie analizat în mod serios, cu cât a scăzut dolarul din 1997 și cu cât a crescut eficacitatea muncii și rezultatele diplomaților, care beneficiază de astfel de retribuții. Muncesc încă o dată pe atât? S-a redus numărul lor la jumătate? A crescut cu 50% inflația din țara respectivă? Cine stabilește criteriile obiective care să corespundă salariilor și cine controlează îndeplinirea corespunzătoare a sarcinilor celor care au revenit în țară? Cine contabilizează și verifică rentabilitatea și raționalitatea cheltuirii banilor publici? Ca viitor european abordez o problemă care poate fi privită și dintr-un alt punct de vedere. În fruntea CE s-a aflat cândva o doamnă, presupusă confidentă a unui președinte al țării cocoșului galic. Unde erau cei care trebuiau să controleze când a înlesnit delapidarea sumelor considerabile și a favorizat traficul de influență? Realitățile despre care vorbesc astăzi nu se referă numai la Republica Slovacă, ci și la viitorul nostru european.

De raționalitate ar trebui să depindă și călătoriile în interes de serviciu. Acestea prezintă un capitol separat. De câte ori au fost și mai merg angajații ministerelor în delegații inutile... Să vă descriu vizita unui ministru de externe în România ... Era vizibil că doi funcționari cu rang foarte înalt, din suita lui, erau inutili, fapt manifestat chiar de atitudinea lor. Se uitau pe pereți plictisiți și desigur că nu-i interesa ce se discuta, nu-și luau notițe. Mi-au amintit de cei doi militari din romanul lui Sadoveanu *Ostrovul lupilor* în timpul procesului cu Mehmet Caimacam la Constanța... La revenirea în țară trebuiau să plece într-o altă delegație. Pentru a primi diurna trebuiau să prezinte un raport referitor la rezultatele delegației anterioare. Au cerut în mod ultimativ ca ambasadorul să le trimită stenograma discuțiilor...Reacția ambasadorului a fost că nu acceptă ultimatumuri, la care acesta a devenit *bête noire* al birocratilor ...

În împletitura de numeroase regulamente interne complicate, de dispoziții contabile și financiare premeditate din ministere, omul obișnuit cu greu se poate descurca. Cetățenii nu sunt deloc interesați de secretele de stat, ci de cum este administrat banul public.

Provocări actuale în cadrul alegerii de noi funcționari și lucrători pentru serviciu extern

Diplomatul francez Jules Cambon declara „Nu cunosc o altă meserie, care să se ghideze după un număr așa de redus de reguli scrise și un număr așa de mare de principii solide bazate pe tradiții cum este cea de diplomat.” (4)

Mai mult decât oriunde, în diplomație excelează personalitatea, însușirile umane pozitive, arta dialogului, propunerile constructive, relaxarea în situațiile penibile sau fără ieșire. Diplomatul trebuie să fie educat și disciplinat.

O ispită o reprezintă alcoolul, banii, valiza diplomatică, sexul opus, în cazuri excepționale persoanele de același sex... Diplomatul trebuie să fie un caracter puternic, punctual, bine dispus, să aibă încredere în sine și să fie și modest când este cazul. În perioada comunistă diplomații aveau adesea însușiri opuse celor menționate mai sus. Putem spune că perioada anterioară i-a marcat și pe unii dintre actualii angajați ai serviciului diplomatic, care au lucrat pentru șefii misiunilor diplomatice din acea perioadă (servilism, turnătorie, ipocrizie, randament slab, alibism). Cel care obținea rezultate și îi depășea pe ceilalți devenea incomod. Azi, aceste lucruri n-ar mai trebui să se întâmple, dar din păcate se întâmplă.

Simțul adevărului, mai ales la locul de muncă, cu toate că pare paradoxal este una dintre virtuțile diplomatului. Loialitatea față de minister și țară pe perioada exercitării misiunii este o condiție sine qua non. Dacă diplomatul nu este de acord cu politica dusă de guvern, ar trebui să-și dea demisia. Dacă nu agreează practicile Ministerului de Externe, ar trebui să plece chiar dacă deține un post important. Ipocrizia și nesinceritatea sunt năravuri pe care le-am întâlnit cel mai des la subordonați, dar și la superiori.

Dacă diplomatul face o faptă care nu este compatibilă cu statutul de diplomat ar trebui să solicite eliberarea din funcție, ca să nu-l pună într-o situație delicată pe propriul ministru.

Din punctul de vedere al limbilor străine, prioritate ar trebui să aibă tinerii care stăpânesc bine engleza și franceza (dacă îndeplinesc și restul criteriilor). Acest lucru este prevăzut și în Programul de învățare a limbilor străine, adoptat de CE. Programul va fi obligatoriu pentru guverne, ministere, școli și instituții publice. La fel de importanți sunt – în afară de absolvenții de drept și științe umane - și economiștii și tehnicienii ca viitori experți ai ONU și UE. Nu trebuie să-i uităm în același timp pe specialiștii în problemă regională. Viitorul Europei constă în dezvoltarea regiunilor nu în partide politice. În acest scop Ministerele de Externe ar trebui să angajeze oameni din regiuni, care cunosc bine situația și știu ce trebuie să ceară pentru acestea.

În opinia mea Ministerele de Externe sunt societăți închise, așa că sunt îndreptățit să cred că și aici vor avea loc reforme fundamentale, care vor avea în vedere mai ales rezultatele și profilul fiecărui angajat fără excepții. Lipsește mai ales un sistem de promovare garantat și automat aplicabil fiecărui diplomat tânăr capabil. Strâns legată de acest imperativ este o mobilitate corectă, cinstită și dreaptă.

În final putem constata că în prezent unele ministere de resort ale țărilor aderente merg în general pe urmele prestigioasei, dar greoaiei ONU (care printre altele până nu demult era prezidată de fostul ministru de externe ceh care a fost dat afară din propriul minister și culmea - fostul lui secretar general a primit 8 ani pentru instigare la omor). Aceste ministere au pe lângă succesele obținute în procesul de integrare și toate aspectele negative ale ONU, adică sunt arendate, mari, greoaie, scumpe și nereformabile intern. Trebuie însă completat că la acele ministere sunt și lucrători cu ținuta morală ireproșabilă, experți recunoscuți etc. Dar

nu totdeauna sunt atât de sus ca să ducă la bun sfârșit toate ideile care, parțial, fac parte din prezenta prelegere.

Vă rog să nu considerați prelegerea mea ca pe o critică la adresa relațiilor existente doar în țara mea. Exemplificările – valabile pe-a locuri și pentru alte țări - le-am introdus pentru faptul de a fi concret și pentru a putea fi evitate de către administrația publică și diplomația din imensa mea viitoare patrie, adică Uniunea Europeană, care s-a suprapus peste Slovacia.

Pentru mine personal aceasta este o provocare care trebuie să intre în programe de învățământ la școlile superioare de specializare. Rolul acestor școli constă, în afara bunei pregătiri a studenților, și în purtarea unor discuții referitoare la punerea în practică a lucrurilor noi, la găsirea unui rost în spațiul european, la plasarea celor mai buni în administrația publică și de stat, la umplerea unui gol între teoria și snobismul serviciului extern și practica de toate zilele.

BIBLIOGRAFIE

1. Pentru detalii vezi Ion M. Anghel, *Dreptul diplomatic și consular*, Ed. Lumina Lex, București 1996, pp. 127-128.
2. Autorul a dezvoltat principiile conform lui J. Grey, *Liberalismul*, Du Style, București 1998, pp. 24 și urm.
3. Viera Koganova de la Universitatea Economică din Bratislava arată la relativitatea respectării dreptului omului în legătură cu accesul la o funcție publică chiar astăzi în pofida existenței Declarației universale a drepturilor omului. Rădăcinile acestui fenomen au crescut după declanșarea Războiului rece, care a adus în meleagurile noastre la putere și persoanele intelectual inferioare celor care în mod firesc trebuiau și trebuie să conducă destinele unei țări, dacă au și alte predispoziții practice și etice.
Viera Koganová a kolektív, *Ludské práva a slobody v demokratickej spoločnosti*, Ekonóm, Bratislava 2001, pp. 32 și urm.
4. Apud Ion M. Anghel, *op.cit.* p. 84

O MANIFESTARE DE ÎNALTĂ ȚINUTĂ ȘTIINȚIFICĂ ȘI O PERSPECTIVĂ PROMIȚĂTOARE

Între 28-29 octombrie 2004, la Universitatea din Szeged (Szegedi Tudományegyetem), în organizarea Catedrelor de Istorie Maghiară Medievală și Premodernă (Középkori és Kora Újkor Magyar Történeti Tanszék) și de Limbă și Literatură Română (Román Nyelv és Irodalom Tanszék), a avut loc conferința internațională *Doi domnitori creștini europeni la sfârșitul evului mediu: Ștefan cel Mare și Matia Corvin. Két Európái keresztény uralkodó a középkor végén: Nagy István és Hunyadi Mátyás*, desfășurată sub înaltul patronaj al prof. univ. dr. Szabó Gábor, rectorul universității, dr. Călin Fabian, ambasadorul României la Budapesta, dr. Botka László, primarul orașului Szeged. Conferința, căreia i-ar trebui acordat încă un patronaj, cel al doamnei prof. univ. dr. Ana Hoczopán, pentru energia și grija investite în această manifestare, a reunit cercetători din Budapesta, Cluj-Napoca și Szeged, de la Institutul de Istorie al Academiei Ungare (Magyar Tudományos Akadémia, Történettudományi Intézete), Institutul de Istoria Artei și Arheologie al Academiei Române, Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Istorie și Filosofie, Catedra de Istorie Medie și Istoriografie, și Universitatea din Szeged. “Partea română” a fost reprezentată de prof. univ. dr. Nicolae Edroiu (UBB), membru corespondent al Academiei Române, dr. Marius Porumb (IIAA), membru corespondent al Academiei Române, conf. univ. dr. Ovidiu Mureșan (UBB), conf. univ. dr. Rüs-Fogarasi Enikő (UBB) și Alexandru Simon (UBB), “cea maghiară”, de dr. Teke Zsuzsa (MTA, TTI), dr. Kovács Péter (MTA, TTI), conf. univ. (adjunktus) dr. Kordé Zoltán (SZTE), conf. univ. dr. Petrovics István (SZTE), lect. univ. (docens) dr. Papp Sándor (SZTE) și Pálosfalvi Tamás (MTA, TTI).

Intrucât comunicările vor lua în curând calea tiparului într-un volum, făcut posibil de implicarea și ajutorul domnului dr. Alexandru Ghișa, consilierul cultural al Ambasadei României la Budapesta, o mică avanpremieră este binevenită, și din rațiuni editoriale. Împărțite pe trei secțiuni, *Politică externă (Külkapcsolatok)*, *Istorie socială și instituțională (Társadalom- és intézménytörténet)* și *Istorie economică și urbană (Gazdaság- és várostörténet)*, cele treisprezece lucrări, prezentate de autori sau citite în numele acestora (domnii prof. univ. dr. Ioan-Aurel Pop, de la UBB, membru corespondent al Academiei Române, și dr. Ioan Drăgan, de la Arhivele Naționale, direcția Cluj, neputând fi prezenți), au evidențiat, încă o dată, gradul ridicat de complexitate al deceniilor lui Ștefan cel Mare și Matia Corvin, atât la nivelul politicii externe, privilegiat îndeobște de-a lungul generațiilor de istorici, cât și în planul raporturilor interne de forță, care, în primul rând pentru Matia, datorită numărului surselor disponibile și al preocupărilor din domeniu, oferă o serie de completări și corectări tendințelor interpretative la scară mare. Desigur, sub raport regal și domnesc, Transilvania a fost un loc comun al comunicărilor, ocupând, nu doar geografic, o poziție mediană între personalitățile și acțiunile lui Ștefan și Matia. De fapt, construcția conferinței a implicat o fațadă sudică și una estică, între care s-a întins o zonă a interferenței, depășind, ca date și implicații, cadrul strict moldo-ungar.

Fațada sudică a deschis și conferința, prin comunicarea lui Sándor Papp, care a adus în atenție posibilă și plauzibilă rezonanță ștefaniană avută de negocierile dintre Matia Corvin și Mehmed II (1477-1478). Relațiile sudice ale lui Matia Corvin, înainte de afirmarea anti-otomană a lui Ștefan cel Mare, au fost investigate de Tamás Pálosfalvi, subliniindu-se căutarea, cu orice mijloace, de la statele tampon la înțelegerea cu *păgânul*, a liniștii balcanice de către Matia Corvin, condiție esențială pentru reușita în confruntările apusene ale monarhului ungar. Într-un context științific creat de împlinirea a cinci sute de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, marele câștig oferit de aceste comunicări este evidențierea, otomană, a reperelor și pistelor huniade pentru acțiunile domnului.

Deschiderea răsăriteană, pretenție, vulnerabilitate, colaborare, a regatului ungar, valabilă în aceleași coordonate, dinspre est spre vest însă, și pentru domnia moldavă, a fost subliniată de către Nicolae Edroiu, Péter E. Kovács, Marius Porumb și Zsuzsa Teke. În curgere cronologică, impactul și interesul transcarpatin al lui Ștefan a fost cercetat, în plan politic, de Péter E. Kovács, și, în cel economic, de Zsuzsa Teke. La nivel local, rolul transilvan, cu precădere, al lui Ștefan a fost reliefat prin intermediul posesiunilor sale ardelenene, de către Nicolae Edroiu, iar, cu ajutorul expresiilor artistice și ecleziastice de epocă, de către Marius Porumb. Prin succesiune și interferență comunicările au redat motivațiile și atmosfera unor decenii, permițând, încă o dată, sublinierea generozității istoriografice a celei de a două jumătăți a secolului XV, de la funciar la spiritual.

“La mijloc” s-au plasat materialele prezentate de Zoltán Korde, Ovidiu Mureșan, István Petrovics, Enikő Rűsz-Fogarasi și Alexandru Simon, care vor fi întărite, în format editorial, de contribuțiile lui Ioan Drăgan, asupra nobilimii române în secolul XV, și Ioan-Aurel Pop, privind reflectarea venețiană a Moldovei. Spațiul regatului ungar a fost studiat sub raport etnic, în interfluviul Dunăre-Tisa-Mureș (István Petrovics), urban transilvan (Enikő Rűsz-Fogarasi) și politic ardelean (Zoltán Korde). Mobilitate și tradiție au fost cuvintele cheie ale comunicărilor, când în discuție se aflau realitățile din imediata vecinătate a frontului otoman, ponderea orașelor și târgurilor transilvane în demersul politic al lui Matia Corvin sau ciocnirile autoritate regală-individualitate locală anterioare anului 1467. Aceleași coordonate ale interacțiunii, medievale, cu diferitele ei fațete, au fost avute în vedere și de Ovidiu Mureșan, în reliefașarea importanței Veneției în evoluția regională a raporturilor dintre Ștefan cel Mare și Matia Corvin, și Alexandru Simon, în studierea relației dintre simbolistica creștină a celor două domnii și fundalul ei politic.

Nevoia comunicării științifice, accentuată de îmbinarea finală a contribuțiilor, merită remarcată. Consecința a constantei confruntări dintre vârsta interpretărilor și cea a surselor edite, aceasta crește, întărită de interesul deosebit, academic și extra-academic, manifestat, peste Tisa, față de întâlnirea istoricilor maghiari și români de la Szeged. Este și o necesitate pe măsura discursurilor medievale și a coexistenței dintre Ștefan și Matia.

Născută din jocul aniversar al timpului, conferința și discuțiile din cadrul ei și-au conformat acestuia cel puțin unul dintre câștigurile majore ale reuniunii, ea urmând să fie continuată, dezvoltată peste trei-patru ani, când, aproape simultan, vor intra în prim-plan începuturile domniilor lui Ștefan cel Mare (1457-2007) și Matia Corvin (1458-2008). De această dată, rolul de gazdă va fi preluat de mediul universitar clujean, lui revenindu-i și dificila sarcină de a se ridica la nivelul calității și colegialității oferite pe malurile Tisei.